

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Barabás András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Olvasószerkesztő: Tóth Tünde.

*»úszni anélkül, hogy szilárd talaj lenne
a lábunk alatt«*

HANNES BOHRINGER

»úszómedence a kertben, tenisz, népszerűségi index«

KARÁTSZON GÁBOR

»Tényleg annyira nehéz ezt a pénzt elkölteni?«

PAUL KRUGMAN

Mcmxcviii Május

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA SZÁZNEGYVENKILENC FORINT

MCMXCVIII MÁJUS

TIZEDIK ÉVFOLYAM ÖTÖDIK SZÁM

Karátson Gábor Politika; beszéd a Nagy Trigramról és az angyalokról 3

Ezredvégi beszélgetés **Detlef B. Linke** agykutatóval 11

Paul Krugmann Túl termelékeny a kapitalizmus? 16

Mándy Stefánia *Versek* 23

Nádasdy Ádám *Versek* 25

Alanus ab Insulis Anticlaudianus 27

Adam de Sancto Victore *Szűz Mária születésnapjára* 30

Horváth Bálint Régi Duna, kis katona 33

Walter Benjamin Berlini gyermekkor 1900 körül 35

Zbigniew Herbert A tulipán kesernyés illata 40

James Finn Garner A békakirályfi 46

Hannes Böhringer Szókratész 49

Horváth Iván Bábeli Könyvtár, magyar könyvpolg 53

Dalos György Hogyan szabadulhatunk meg jehovistáktól? 62

E számunkat VÁRNAGY ILDIKÓ képeivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS, LENGYEL LÁSZLÓ.

SZERKESZTŐTÁRSUNK: KÁLMÁN C. GYÖRGY (1995-TŐL 1996-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETHI LUDMILLA.

**KEDVES OLVASÓINK! SZERKESZTŐSÉGÜNK KÖLTÖZIK.
KÉRJÜK MEGÉRTÉSÜKET!**

LEVÉLCÍM: 1011 BUDAPEST, BEM RAKPART 6.

TELEFON ÉS FAX: 201-0880

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ. SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST, SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 436-2000. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ A HÍRLAPELŐFIZETÉSI IRODÁBAN (BUDAPEST ORCZY TÉR 1. LEVÉLCÍM: HELIR, BUDAPEST 1900), EZEN KÍVÜL BUDAPESTEN A MAGYAR POSTA RT. HÍRLAP-ELŐFIZETÉSI ÉS ELEKTRONIKUS POSTA IGAZGATÓSÁG KERÜLETI ÜGYFÉLSZOLGÁLATI IRODÁIBAN, MÁSUTT A HELYI POSTAHIVATALOKNÁL. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1788 FT, FÉL ÉVRE 894 FT, NEGYED ÉVRE 447 FT.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. TÖRDELÉS ÉS SOKSZOROSÍTÁS: OSIRIS KIADÓ.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

A 2000 kulturális ajánlata

A 2000 kulturális ajánlata május hónapban:

az

ARANY::KÖZÉP::EURÓPA

sorozat

új kötete

két észt kisregény

VIIVILUIK:

A TÖRTÉNELEM SZÉPSÉGE

EMIL TODE:

HATÁRORSZÁG

ARANY::KÖZÉP::EURÓPA

Politika; beszéd a Nagy Trigramról és az angyalokról

KARÁTSON GÁBOR

Önök egy fantaszta írását tartják a kezükben.

Ez volna még a legegyszerűbb, egy ilyesféle mondattal kezdenem, hogy aztán visszakozhassak belőle, *eltűnődve*, mint aki maga sem tudja, mit akart, vagy oldalazva *tűnjek el* belőle, úgy oldalazjak ki a saját mondatomból.

Oly emberét, ki beleőrült abba, ami itt van, egy örült frását, igen; mindenesetre aki *belekeseredett* ebbe, megkeseredett alakét, ki mégsem tudja a rágódást abbahagyni, kitépni magát ebből az egészből, képtelen elmenni innen.

Elmenni Magyarországról, igen, vagy legalább felejtetni, ami itt folyik, úgy tenni, mintha a gaztetteket észre se venné.

„Számítanom kell, mindenesetre, arra, egy pillanatig sem fogják komolyan venni, amit most olvasni fognak” – jól jöhetne egy ilyen mondat is.

De nem volna-e mindebben valami mélységesen hamis; nemcsak a saját érzéseim zárójelbe tételében (nem elég, hogy kisomfordáltam a saját *mondatomból*, *érzéseimre*, benne, még rá is zárom az ajtót, *a kulcsot pedig beledobom a Dunába*), hanem eleve a *megszólításban*, „Önök” meg így, meg hogy: „az olvasó” (ki mindezt majd olvasni fogná) – mintha bizony tudni lehetne, hogy van ilyen, hogy lesz ilyen, megállapodtunk volna valahol valakik abban, fró-olvasót fogunk játszani.

Nem állapodott meg soha senki senkivel és semmiben. És ez csak most derül ki.

De ez még semmi, nagyobb itt a baj.

Nemcsak hogy szereplőkről senki nem gondoskodott, nincsenek kiosztva, nincsenek megírva sem a *rollék*; de lascskán abban sem bízhatunk már, amit szélnek, szellőnek, leheletnek képzeltek sokan, ami fölmentene annak a nyomása alól, hogy – Seholsincs-országban a senkik –, már nem vagyunk személyek: bízni, hogy színészek ha nincsenek is, attól még folyik a beszéd.

Ez a beszéd, ez volna Isten; de Isten nélkül lett elképzelve Isten, Önélküle lett elképzelve a beszéd.

(mintha nem is beszélt volna itt soha senki)

Egyszer csak elhallgatott a hang, és akkor az már persze úgy hatott, mintha nem is mondott volna soha semmit – mintha nem beszélt volna itt soha senki.

Abban a pillanatban kiderült, a pillanaton múlik minden, de akkor már a pillanat sem volt sehol.

Nagyon megijedtem.

Mintha csak, mondjuk, azt a kulcsot csakugyan beledobtam volna a Dunába, és erre, huss, a kulccsal együtt eltűnt volna a Duna is!

„Jelen sorok szerzőjét”, folytattam kétségbe esve, hogy valami mégis legyen, hogy jelen legyen mégis valaki, sötét színpadra valakit mégis hogy bevezessek, maga a sötétség a színpad; „jelen sorok szerzőjét” – írtam egy üres füzetbe –, „társasági vitában, ezzel a *vízlepcső-üggyel kapcsolatban*, nem is olyan rég egy alanyi költő *lenaivozta*; ami igazán súlyos ítéletnek számít a mai társadalmi és szöveggörnyezetben.”

A bávaság, hovatovább ez az egyetlen, amin meg tudnak botránkozni még.

Próbáltam ezen kicsit így kacarászni.

Valameddig azért, ha így, ha úgy, de eljutottam.

Megvolt a színpad, s a „fantaszta” ott állt a színpadon.

„Naiv, kevés élettapasztalattal bfró, jóhiszemű, gyak. hiszékeny”, az 1975-ös *Magyar értelmező kéziszótár* szerint.

(sötét színpad, angyalok nélkül vagy angyalokkal)

– Szerintem azonban – folytattam rendületlen, *valaki* csak beszél itt –, ami a hiszékenységet illeti – mondtam (*mondó-dott valaki által*) –, *szerintem* nem az a kérdés (hogy mindjárt példát is mondjak a dologra), hiszek-e, mondjuk, én az angyalokban – kicsoda, kikben? ki ez az én? –, erdők-mezők géniuszaiban s a fellegekéiben, Csuang-ce felhőadmirálisában mondjuk, *Jin Ciang*, és, mondanom se kell, az emberekéiben, emberek géniuszaiban, mind külön-külön, az őrangyalokban, nemzetek és népek magasatos szellemeiben (*felemelé az ő szemeit, és látá, hogy íme egy férfiú áll vala meztelen karddal a kezében. És hozzá méne Józsué, és monda néki: Közülünk való vagy-é te, vagy ellenségeink közül?*), falvak és városok védszellemeiben, vagy egy falusi kút angyalában, messzi hegyek közt (a kút melletti fák alatt egy négy éve halott csíkszeredai földrajztudós alusssa ma is délutáni álmát) vagy a hírhozó Gábrrielben: hanem, hogy tudok-e *nélkülük* is beszélni.

Nem tudok, más se tud.

– Mert nem arról van szó, *leírni* őket, szárnyaikat, teszem fel, e színes-tarka pompát, elvégre zavaráhihető tanúk szerint nincsenek is szárnyaik, ezt írja Jacob Böhme, mondjuk, a buddhisták pedig fel sem teszik e kérdést az ő angyalaikkal kapcsolatban; de ez, hogy *velük együtt szólni*, ma már, legalábbis, senki se képes... ám hadd kezdjem előlről – mondtam hirtelen; alig fogtam bele, már bele is zavarodtam az egészbe.

(arcképfestészet; mi az, hogy tanúk?)

Még hogy tanúk! A szavahihetőségnél van azért fontosabb is. Micsoda ragyogó szárnyas angyalokat nem festett Cimabue, Duccio! Mert, ugyebár, a festészet is beszéd; és tündöklő mondatait nemcsak hogy elfogadja, hanem boldogan fogadja az ember, nem annyira a *tényállásnak* való megfelelésükben, hanem, *részben* legalábbis, vagy *főleg* inkább, az attól *ennyire* vagy *annyira* való *eltérésükben* vizsgálva őket. A Cimabue, Duccio szárnyas angyalairól azért a Böhme kedvéért sem mondanánk le, aminthogy a szárnyatlan buddhista angyaloknak sem festenénk szárnyakat, a görög-római géniuszokhoz hasonlatosakká tenni őket.

Kész röhej!

Az angyal mégiscsak művészettörténeti kérdés, morogtam ingerülten, az egymásra hányt kulisszák és díszletek közt botladozva.

Igazából, akkor ott, úgysem az angyali szárnyak foglalkoztattak engem, hanem az *angyali arc*; egyetlen arc, s mégis külön-külön mindenkié, amelyet persze ama szárnyak nélkül még ők sem tudtak volna így megfesteni, Cimabue, Duccio.

És az az arc akkor el akart hagyni engem.

A dohos sötétben számtalan emberi formát lehetett sejtetni, bős mocorgást, morgást is *hallani*, nem-kész embereket, és mind *politizálni* akart; de én, mivel *látni senkit se látam*, éreztem *némaságot*; nekem ahhoz, hogy a politikáról beszélni tudjak, szükségem lett volna a Másikra, magamon kívül még egy színszere, és Nyugaton (s a politika nyugati dolog) a Másik nem más, mint az Angyal.

Az a döbbenetes szembenéző arc.

A görög és római arcok szépeknek lehetnek szépek, de halott az a szépség; a nyugati arc története az angyalokkal kezdődik el, s az angyalok eltűnével, úgy látszik, véget ér.

Ami nagy volt egykor a nyugati portréfestészetben, nem római az és még csak nem is görög (bármennyit felhasználhat az ő antikvitásaiából), hanem – angyali. Az emberarc számunkra angyalarc, még ma is az, az angyalarc eltűnésében is az, angyalarc nélkül nincsen emberarc és nincs beszélgetés sem.

Az angyalarc egyszerre volt jegy és jel s lélek és szellem, mi volt, *égi minta*, és nem volt pszichológikum; a nyugati arcképfestészet az angyalarcból született, s ahol csak eltávolodott tőle az *anekdota* meg a *jellemzés* felé, banalitásba hullt. Rembrandt még meg tudta festeni ugyanazon a képen az embert és az angyalt, s az emberarcban meg tudta festeni az angyalarcot; akármekkora lélekbűvár volt is, az angyalarcot sosem tévesztette szem elől. De ő utána mindennek vége volt, a pszichológia, a mimikai izmok ismerete és így tovább, vagyis a naturalizmus (és van spirituális naturalizmus is, ezt ne feledjük, épp elég félelmetes az is) az angyalarcot, amely mint valami visszfény lebegett a mimikai arc fölött, onnan azonnal letörölte; elvégre innen nézést, ahol most tartózkodunk, a *kifejezés* egyszerűen annak *izommozgásaiból* összeadódik, ki merné ezt tagadni, aminthogy mindjárt fognak klónozni is embert *meg mit tudom én mi lesz még*; próbálhatott akárki még emberarcokat festeni, mi lett belőle, giccs vagy panoptikum.

Az arcképfestészet megszűnése tehát a legsúlyosabb politológiai kérdés – lehetne, ha szó esnék itt még egyáltalán bármiről is. *De nincs kívül beszélni.*

(a semmitmondás mint kiindulópont és mint föladat)

Túlásagosan is igénybe vesz, megvisel, kifejezni azt a semmit, amit mondani szeretnék; nem akarok semmit sem mondani, a semmit akarom mondani, semmit akarok mondani.

Amikor azt mondtam, senki sem képes az angyalok által beszélni, nem kevesebbet állítottam azzal, mint hogy ma senki sem beszél.

Mint ahogyan a Rembrandt festményei, minden emocionalizmusukban is, elvont képeknek tekinthetők, úgy van annak az elmozdulásnak is, amelyben elvesztettük az angyalt, egy nem-romantikus leírása is – amit majd látni fogjuk; de nem sietünk afelé, mert szívesen időzünk el a romantikusoknál, így haladva, komótosan, Nyugatról Keletnek s majd újra vissza onnan Nyugatnak; mozdulatunknak átfogónak kell lennie, Nyugatot a Kelettel, Keletet a Nyugattal nem *egyesítve* (ez minden mozgás halálát jelentené), hanem *egymással kapcsolatba hozva* (Rembrandt is ezt csinálta) – én azt hiszem, a jelen kor szörnyű rengéseit elsősorban ennek a találkozásnak (a másikban önmagunkra ismerésnek) az elmaradása okozza.

Valami, ami *valaminek* teszi magát, senki sem tudja, minnek, holott semmi sem; és ezt, hogy semmi sem, ezt szó szerint kell érteni, mert úgy tesz, mintha csakugyan *semmi volna*, semmi se volna, egészen pragmatikusan, holott nem az, még az sem, *még az se nem*, sőt éppen hogy a *semmi* nem, a semmi a legkevésbé, hiszen a maga módján mindenben folyton *összecsomósodik*, mit mondok, ami szól ma is szakadatlan, igaz, már nem oly turbulensen, mint '89 után, de annál hangosabban, üres lakásban a nyitva felejtett rádió, az: a politika.

Micsoda a politikának az a „maga módja”?

Megnevezni ha egyelőre nem lehet is, valahogy talán *le lehetne írni* azt a teret, amelyben létrejön, amelyet létrehoz magának.

A semmi, az ugyanis nagyon is van, kétféle semmi van itt jelen, maga a *semmi* és a *semmisség*, igen különbözők s egymástól egyelőre mégis szinte megkülönböztethetetlenek, mert ugyanazon a helyen van a kettő; egy semmitmondó frászt szeretnék létrehozni, a semmisségből (semmisségből) kellene kibontakoznunk, hogy megszólalhasson végre a Régi Semmi.

A Párt, az sohasem hitt a Régi Semmiben, és az MSZP sem hisz benne persze.

Vagyishogy ők azt a helyet, ahol a Régi Semmi rejtezik, kíváltképpen szerették s ma is nagyon szeretik eltakarni.

Amivel persze, ahogyan ráhelyezték azt a vaslemez, valamelyest föl is hívták rá azért a figyelmet.

A napi politika semmitmondása, amelyet szüntelenül gyakorol, ez az a kiindulópont, amelyről el nem tekinthetnek, amelyet megkerülnöm nem szabad, amelyre a magam semmitmondásához szükségem van. A *hely*, ha eltakarva is, meg van jelölve; feladatunk viszont az, hogy rajta keresztül a semminek hangot s e hangon át a helynek helyet adjunk.

(mint óriás tükörben)

Használtuk a *politika* szót, de *bizonyos* (rejtetten kettős) értelemben; mert furcsa az, képtelenség, s mégis úgy van, hogy a lét felőrlését és a létrejövétel igazságát ugyanaz a fogalom és szó mondja ki.

Most, egyelőre, úgy néz ki, hogy az élet lesz az, amiből semmi sem marad, vagyis hát marad belőle valami rom; a politika pedig az életnek ezen a romján, amelyet kidőlt fához is lehetne hasonlítani, ameddig teheti, tenyész.

Ez ma a világ valamennyi államában így van, de a magyar államban kiváltképpen is; mint a közelmúlt eseményei jól mutatták, a magyar államnak az élethez való viszonyában szó sincsen „rendszerátalakítás”-ról.

Azt, hogy az élet, az ő állandó furkapiszkálásának eredményeképpen, úgy, ahogy van, összeomoljék, a „politika” megengedni persze mégsem akarja, és mit mondjak, nem is engedi meg. S ez is a világ valamennyi államában így van. Igazából nem is volt tőlem tisztességes dolog a politikát az élet kidőlt fáján tenyésző élősdit növényhez hasonlítani. A politikum sokkal mélyebb és eredendőbb viszonyban van azzal, amit ma életnek nevezünk; eredetében *el-vont-láthatatlan*, azután *vasmarokkal szorító*, majd végül ismét *el-vont-láthatatlan* viszonyban; de az azért igaz, hogy az életnek legalább e csökött formája nélkül meg nem lehetne. *Megőrizni* az életet (amely mint élet más mint hajlékony nem lehet) viszont megint csak nem akarja; *konzer-válni* szeretné, s ebben a törekvésében, egyelőre, meglepően sikeresnek bizonyult.

(Az MSZP is beszél, esetleg *életvilágról*, de sohasem magát az életet nevezi annak.)

A politikának ez a kettős játéka, egyszerre lenni mindenben mindennek és mégis nevesincs semminek (a semmit megjátszó semmisségnek: hogy továbbra is úgy tehesen, mintha ő maga az élet szolgálólánya volna csak, *ancilla vitae*, azért nem volna semmiféle *jellege*, mint van a festészetnek mondjuk vagy a haldoklásnak vagy a versenyfutásnak, amelyek a hely tekintetében a politika irányultságától mind gyökerestül különbözők), gyakorlatilag s általában ellenállásba alig ütközik (kivéve, amikor s ahol forradalom van, de hát a forradalmi idő: kivétel, és hasadékait a politika eddig még mindig át tudta hidalni). Nem ravaszságból, hanem a hely elvesztésének kényszerében a politika létrehoz önmagának egy lakosságnak titulált fikatív szereplőt, holmi tárgyat (mint ahogyan a politikáról szóló írás keresi független, szabad olvasóját a lassacskán kibontakozó elbeszélés terében, úgy kell a politikának, *ha megváltozni nem akar*, önmaga számára a lakosságot *megcsinálnia*), amelyben aztán mint óriás tükörben és egyes ember megpillantja – nem, amelybe beleképzeli önmagát; vagyishogy létrehoz ott a tükörben egy mozgékony, elevennek látszó, őt minden tekintetben helyettesítő *képet mint szereplőt*; és akkor már mint *de facto* lakosság maga is arra véli a dolgot, a politika igazából nincs is, csak ő van, Kovács Lajos, Schweinfurter Ervin, a lakosság, mert ő viszont van, ő létezik, méghozzá pontosan mint lakosság, most már nagyon szeretne hinni ebben, s ha föllázadt is esetleg korábban, a lázadás pusztá gondolatát is ő fogja most már a legförláborodottabban visszautasítani.

Hogy ő viszont, a lakosság, most már ezt magyarázza magának, ő éli a maga életét, alkalmazkodva a körülményekhez (a „körülmények”, azok a politika összecsomósodásai, s amit oly jól esik nem észrevenni, kisvártatva már minden csak „körülményekből” áll majd), hol így, hol úgy „kerülgetve” őket, ismerjük ezt.

A „lakosság”, az mi vagyunk, a lakosság én vagyok; ahhoz, hogy a „fönnálló helyzet” ellen „fölemelhesük szavunkat”, valakinek először meg kell szólalnia; ahhoz, hogy valaki valaki lehessen, először semmivé kell válnia: *semmi*, az emberben: *senki*, hogy a fönnálló helyzet semmisséget

meglátni képes legyen – hogy átfogó képet alkothasson magának arról, *ami történt*; a politika semmitmondását át-útva hogy ki tudhassa mondani a senki a semmit.

(rendelkezési állományban)

Valamikor réges-régen, azokban az egymástól oly nagyon *különböző régi időkben* (mert régi idő is annyi volt, ahány történelmi pillanat volt, s közös csak az volt bennük, hogy mind régi volt), midőn a föld népe még valóban a Föld szívére bújva élt (közös volt azért a régi időkben ez is), uralkodói pedig, akár igazságosak voltak, akár kegyetlenek, fényes valóságosságban keringtek a magasban, az odalientek időnként megsebezve vagy elszórakoztatva s néha még védelmezve is, akkor még lehetett úgy nézni a dolgot, azokhoz ott fönt semmi közünk; valóságosak voltunk mi is, mi pláne, s csak tátottuk a szánkát, mi minden érdekes nincs még rajtunk kívül is a világon.

Föld népe, ilyen ma már alig-alig van, a föld népének leszármazottait pedig, kiket példátlan megvetéssel (ilyen talán még sohasem volt) *populációnak* szoktak nevezni, sőt *embereknek* („az emberek megértik”, „az embereknek erről az a véleményük”) bizonyos *erő* vagy *összefüggés* (mi meg, például, így emlegetjük őket) jó negyven-ötven évvel ezelőtt a saját elképzelései szerint (őket pedig *valami más* képzelte el, s hogy nem egyszerűen csak a Szovjetunió, azt legjobban mutatja, *elképzelhettségük* a Szovjetunió nélkül is fönttartható volt) átépítette, átszerezte, átalakította; most már, tíz-húsz évenként, csak módosítani kell ezen.

Rendelkezési állományban tartanak bennünket. Olyasmiről, hogy „önmagunk”, hovatovább már nem beszélhetünk. Egy rendkívül hatékony, ám tulajdonképp *céltalan* akarat – pusztá akarat és semmi más – *közegét* alkotjuk már csupán.

Bár, arcszín- s mimikából ítélve, a *mienkéből* meg *azoké*ből, populációnak lenni még mindig jobb, *viszont*, mint kö-zékük tartozni, az aranyozott istenek közé.

(szakértelem hiánya, nálam)

Mindeddig, úgy hiszem, sikerült megőriznem kívülállásomnak legalább a látszatát; most ijedten látom, mondataim, engedve mintegy az ittlét kényszerének, egyszerre mintha *valakire* mutogatnának, mintha *úgy általában* a „politikai osztályra” gondoltam volna én, *általában* „a politikuskokra”, kiket *általában* utálni illik, mostanában.

Távol áll tőlem, hogy szabadkozni akarjak. Ezzel, *egyfelől*, még inkább magamra terelném *azoknak* a gyanúját; s *másfelől* is csak ártanék magamnak, írásomnak oly színezet adva, mintha annak szerzője, saját megítélése szerint, magasan fölötte állna *ennek az egésznek* (fölötte, ugyan minek?), mindegy volna, mondjuk, neki, kik nyerek majd a választásokat és így tovább – ami írásom szellemével katasztrófális ellentétben állna; s *továbbá* is még az általános politikussellenesség (annak fitogtatása), egy ilyen – a vélt vagy valóságos olvasók *tudatában* ugyan csak, de *velem kapcsolatban* bekövetkező – katasztrófán túl (amennyiben ui. írásom mint számítom *közvetlenül a választások előtt*, tehát az ország számára sorsdöntő órán jelenne meg, *ha ugyan* elkészülök vele, *ha ugyan* megjelenik; a haza sorsa dől el most, azt hiszem; bár kíváncsi vagyok, ez a beszéd a szerintem követendőnek vélt irányba befolyásolhatná-e a válasz-

tópolgárokat) éppen számomra tenné lehetetlenné annak a semmit-mondásnak a folytatását, amely nekem még frásom fentemlírtett szelleménél is fontosabb (s amelynek a pártatlansághoz persze semmi, de semmi köze).

De ha már a mutogatásnak ezt a hibáját elkövettem volna, hozzá kellene tennem akkor most azonnal, tényleg nem általában gondoltam volna akkor sem a politikusokra (az „istenekre”) én; hanem gondoltam volna bizonyos csoportra, kiket megint csak nem óvatosság okából nem nevezek meg, óvatoskodni most már minék, hanem szakértelem hiányában, részben, ui. az én szakértelmemben, mivel valóban nem tudom, hogy kik ezek az emberek (a MEFESZ utóvédharcainak idején történt, 1957 januárjában valamikor, MEFESZ-küldöttgyűlésen a SZOT-székházban, egy fekete szakállú műgyetemista szónokolt, látnivaló forradalmár, és fölpatanva egy vékonypéznű Kádár-huszárociska [világosbarna kis zakó] a szavába vágott [valósággal elárasztották a küldöttgyűlést azon a napon a muszkavezetők és Kádár-huszárok],

– A Marosán elvtárs is megmondta, hogy – kezdte volna a magát a vékonypéznű kis Kádár-huszár, ám a fekete szakállas [voltak, kik fogadalmat tettek, addig nem nyírnak a szakállukat, amíg az oroszok ki nem mennek, s ez a fekete bozont erre volt gyanús],

– Ki az a Marosán? – kérde, nyomban visszavéve a szót; amely szerinte nyilván csak megátászott tudatlanság a világosbarna kis zakót annyira fölháborította, hogy sikoltozni kezdett:

– Micsoda arcatlanság, a Marosán elvtársról ilyen hangon beszélni! – a fekete szakállas azonban mókás kétségbeesséssel tárta szét a karját:

– De értsd meg, öregem, én tényleg nem tudom, ki az a Marosán! – mély hangon, mintha ki akarná öblíteni e mondattal a tüdejét; nehéz lett volna elhinni, de jól hangzott abban a pillanatban, s hogy jól hangzik, attól még igaz is lehetett, akár, nem mindenki tanulta ki annak a Párt-nak [hiába nagy P, akkor is csak egy a sok közül] a nem éppen gothai alamanachját; azt persze készséggel elismerem, hogy aki nem, az a világnak ezen a részén [vagyis hol?] nemigen tud labdába rúgni, amely igazság „jelen sorok szerzőjére” persze kiváltképpen vonatkozik),

– Wer sind diese Leute – mint egy művelt és (épp ezért) vízlépcsőellenes (nyugat)német nem kérdezte, hanem mondta egyszer, 1989-ben valamikor, Wer sind diese Leute, „kik ezek az emberek”, az első vízlépcsőrendszer-ellenes konferencián, fönt a budai Várban, nem általában a politikusokról, az igaz, de még csak nem is sajátlagosan a magyar vízlépcsőrendszer-építőkről, hanem a vízlépcsőrendszer-építőkről általában, Amerikában, a Rajnán, Kínában, Nepálban, Indiában, egyik botrány a másik borzalom után; magamat nem lep meg azért, hogy nem a Dunai Vízlépcsőrendszerrel (sic!) akarok beszélni már megint, elvégre nem csak a Dunai Vízlépcső-rendszer van a világon, vannak más bajok is, bár az igaz, hogy ez a „Bős-Nagyymaros” a hely elfedésének egy különösen bizarr és szörnyű esete; (aminek – már mint a hely elfedésének – csak illusztrációja volt az a móka, hogy Bős-Nagyymarost mondtak Bős-Visegrád helyett, most pedig, a legőjabb kormányhatározatban, Dunai Vízlépcső-rendszert írnak, D és V, két nagybetűvel, se Nagyymaros, se Visegrád, se Bős, ez volt a „rendszerváltozás”); csak az a német mondat, annak a német mondatnak a dobolása, az megint csak nem akar kimenni a fejemből, „Wer sind diese Leute, wer sind diese Leute”; nem tudom, kicsodák ezek az emberek, ki kicsoda, nem tu-

dom legalábbis úgy, mint akik riportokat írnak a viselt dolgairól néha hetilapokba, elég okosak s bátrak ilyen riportokat írni, mit irigyelni szoktam néha én viszont, hogy bár csak képes volnék én is erre, ilyesmire, miközben, másfelől, mert ehhez tudnom kéne tényleg, kicsodák, megvan bennem a kellő tartózkodás is, csak távolságot tartani, csak semiféle kapcsolatba ne kelljen velük kerülőm; hát részben ezért nem nevezem meg őket, részben pedig azért, mert ez az egész csoportozat vagy mi (elveik nincsenek), amennyire, egyfelől, önfenntartó és merev, annyira, másfelől, változékony is, új meg új formákat ölteni és sokféle irányzatot magába beépíteni képes – hát hogy lehetne megmondani akkor, teátrálisan, mert most csak a teátrum érdekel, hogy kik ők?

(meg kell csak nézni őket a televízióban)

Vagyis hát annak, amit fentebb állított meretem, hogy ezen emberek akarata, jobban mondva az őket mozgató személytelen akarat tulajdonképp értelmetlen volna s céltalan, ellene lehetne vetni, hogy egy ilyen politikai réteg, bizonyos gazdasági csoportokkal összefonódva, a maga érdekeinek nagyon is tudatában van, s előmozdításukban rendkívül ügyes.

Csak hogy, már engedelmet, ez így aztán végképp nem igaz!

Mármint ami a saját érdekeket illeti!

Ennyire fölületesen vizsgálni a dolgokat azért nem szabad!

Meg kell csak nézni őket a televízióban, azokat a fénytelen tekinteteket (tűz nélküli szemeket), a mindig szürke arcbőrt, bocsánat, ki szeretne olyan lenni, mint ők; ki ne látná, az egyszerű hajléktalan is náluk szikla- vagy mohavagy tölgyfaszzerűbb, hegyormon a zuzmó, harsosabb, inkább férfiú, ne féljünk a szótól: délcegebb. Villáik, luxusautóik mind hiába, külföldi ingenuitások, ebéd jó nevű külföldi államférfiakkal, úszómedence a kertben, tenisz, népszerűségi index; a járásukról lesír, önérdekeiket kevésbé képesek érvényesíteni, mint egy fűtő vagy egy piaci árus.

Mert első s végső érdekünk, hogy önmagunk legyünk.

Őket valami furtonfurt megfosztja ettől.

Elsősorban és leginkább ők a rendszer áldozatai; ez teszi őket félelmetessé, ez vált ki belőlünk szorongást, a bennük levő folytonos szorongás; és mert a szabadságból legkevesebb nekik jut, hát ők is ellenszenvennek vele a leginkább, s följosogtva érzik magukat, másokat is, amennyire csak lehet, kit mikor, hogyan és miért, megfosztani tőle: az életétől vagy az élete értelmétől vagy a csendtől, a munkájától, a munkája bérértől; folyóktól és hegyektől.

Mikor épp hogyan áll a rendszer.

Nem mintha azt a fűtőt vagy piaci árust viszont irigyelni lehetne. De azért ez más. Bennünket többieknek inkább csak az bánt, hogy a politika erőterébe vetve, még a kiindulópontba sem lépve be, azt még észre sem véve, de annál inkább meghatározva általa kénytelenek vagyunk napjainkat egy ilyen semmilyenességben morzsolgatni.

Önmagunkban mi még valamilyen lennénk, ám érzéketlen képe sem önmagunknak, sem valamilyenségünknek már nem jelenik meg a „lakosság”-nak nevezett óriás tükörben, a semmi elfedéséből keletkező parányi politikai pontban.

S ha valaki élőszóban vagy frott szóval bizonyos hatást még ki tudna is fejteni, a teste akkor is mondhatatlan magányra van ítéelve. Ez a magány (halálos ítélet ez is) nem

ám a sokat emlegetett (figyelemelterelő) erotikus magány (szó, ami szó, az erotika a politikai pontban még föl is erősödik – mert nincs helyette más, mert nem tudjuk már a vizeket s a fákat erotikusan megérinteni), hanem társadalmi nyomorúsága a testnek.

Nem hogy lovakat befogni vagy villámok alatt rohanni nem tud már ez a test (szakad eső, villámlik, mennydörög: ma van, épp midőn e bekezdést írom, nagycsütörtökön, az első tavaszi zivatar; tegnap az egyik legkiválóbb magyar lótenyésztő társaságában vacsoráztam; de bizonyos értelemben azért elmondható, hogy a politikai pontban nincsenek már villámok és lovak), hanem még csak egy ajtót kitérni vagy betenni sem: nincsenek is már olyan súlyos vagy könnyű ajtók.

(a Nagy Trigram)

Mert elhagyta az Ég a Földet s a Föld elhagyta az Eget. Vagyis hát, meglehet, mi takartuk el őket egymás elől s saját szemeink elől mind a kettőt; ami, sem ez, sem az, sem emez, sem amaz, mondanom se kell, nem ugyanaz; de éppen ez a politikai pont, ez a bizonytalanság.

A változások könyve, a *ji king*, a legregyebbi kínai könyvek egyike és mindenesetre a legrejtelmesebb a Nagy Trigramról beszél, vagyis a Trigramról magáról; mert trigram, egyébként, nyolc van, megszakított és megszakítatlan vonalakkal állván, de minden trigramok alapja ez, *k'ien*,² amely a Nagy Trigramnak mondható, Ég, Ember és Föld, vagyis alulról fölfelé olvasva a földvonal, az embervonal és az égvonal, amelyek együtt mint *k'ien* ismét csak az Eget jelentik; a többi trigram is föld-, ember- és égvonalból áll, de legtisztább formában, hogy mi ez: a *k'ien* trigramon tanulmányozható.

Amilyen egyszerű, olyan nagyszerű, egy Kolumbusz tojása: a Nagy Trigram nyilvánvalóvá teszi, hogy az ember helye és maga az ember: ugyanaz. Emberré az embert nem ilyen vagy olyan lény volta teszi, hanem ez a hely, az embervonal, Ég és Föld között.

Nem az a kérdés, hiszek-e én az angyalokban; nem hit tárgya az angyali lét, s az angyalok sem a hit hordozói, hanem hírhözök. Az csak a kérdés, hoznak-e még híreket az angyalok („*madárka röptül hírt hozott*” mint *A változások* könyve mondja bizonyos legmélyebb sötétség pillanatában, amelyben azonban épp azt a sötétséget kellene egy másféle módon megérteni): mint hírhöz volt Gábrriel, az angyali üdvözlét angyala; vagy hát, az a kérdés, talán, hogy elfogadják-e a mi gondolatainkat, ha igaza van Steiner Rudolfnak, aki szerint ez a kor nem a hírhöz Gábrriel ideje már, hanem a Szent Mihályé; Mikhaél, a néma angyalé, aki csak figyel s mérlegel, csak szemöldöke rezdülésével jelzi, érdemesek-e gondolataink arra, hogy az angyali körbe átkerüljenek; mert most már, állítólag, rajtunk a sor.

A mikhaéli angyalok, ezek szerint, amolyan műtész szerepet játszanának a lét nagy fordulóján!

Sötétségben vagyunk, elvesztettük az angyalt, s most, szívszorogva, egy látszólag elvontabb módszer szerint próbáljuk vizsgálni ugyanazt a kérdést: a politikai pontét, az arckép-festését.

Ez a látszólag elvontabb módszer nem lehet számunkra idegen, hiszen a *Genézis* szerint is „*kezdetben teremté Isten az eget és a földet*”; és Franz von Baader (1765-1841) 1834-ben is még (vagy már) azt írja *A természet fogalmának mélyebb megragadásáról* szóló esszéjében, amelyet ahol csak le-

het, idézni szoktam, mivel a modern kor problematikáját gyökereiben ragadja meg, hogy:

„*az Írás Égnek és Földnek ezt a különbségét és ellentétét nem korlátozza erre a (mulandó vagy idő-) világra, hanem utolsó részében (a Jelenésekben) mint örökké megmaradót jelenti ki, amikor új (megújult) örök Égről és új örök Földről beszél, következésképpen a Földet éppoly kevéssé képzele csillagból keletkezettnek, mint csillagból válnak,*” és hogy „*bármilyen újszerűen hangozzék is talán sokak fülében, mégiscsak úgy van, hogy az Írás Ég, Föld és Ember hármasságát mindenképpen kijelenti és fönntartja, s hogy valamennyi természetfilozófiai vagy teológiai doktrína, amely nem ugyanezt teszi – s a jelenlegiek közül ugyan melyik teszi meg ezt? – egyszerre írás- és természetellenes.*”

A Biblia és a *ji king* közt mindössze annyi a különbség, a jiben nem Isten „teremti” ezt az egészet; *k'ien*³ maga a Teremtő, *k'ien*⁴ maga a Befogadó; úgy tetszik, a kettő együtt „Isten”, mint egyébként a Bibliában is, 1 Móz 1, 27.

A Nagy Trigramhoz való viszonyunkat s ezzel a Nagy Trigram értelmét magát is ma egyedül a Nagy Trigramra vonatkozó kétely mondhatja ki s határozhatja meg, kaput nyitva tán éppen ezzel a *ji king* tanulmányozásához is a mai olvasónak (habár ezúttal nem a *ji king*-ről beszélünk, hanem önmagunkról), matematikai-muzikális formában jelelve meg, amit az emberarcról s az emberarc elvesztéséről mondtunk korábban.

Jelentette a Nagy Trigram a régi időkben az ember helyének újra meg újra való megkeresését (a *ji king* óriási mozgó rendszere ugyanis minden egyéb, csak nem statikus rend), jelentheti ezt a keresést (*megkeresést*) némelyek számára ma is; az archaikus Kína számára ez a keresgélés politikum volt, mondhatni ez volt a politika, a politikum, hiszen a kormányzás, akkoriban, „tulajdonképpen” semmi egyebet nem jelentett, mint a trigramok és a két-két trigramból összeálló hexagramok (közös nevükön a *kuák*) „szemléletét”; jelentette, *utóbb*, jelenti ma ennek a helynek (az embervonalnak) a (végérvényes?) elvesztését s az erre az elvesztésre következő további pusztításokat és önpusztításokat; méghozzá ezt azok számára is jelentenie kell, akik, hogy úgy mondjam, az archaikus Kína hagyományát folytatva továbbra is a középső vonal keresői, hiszen ha ők maguk nem válnak teljesen kételkedők, keresésük érvénytelen, mondhatnám, nekik kell a legrettenetesebben kételkedniük; sőt ez a kétely a Nagy Trigram benső dinamikáját utólag, a múltban is átértelmezi.

A Biblia s *A változások* könyve közötti testvéri különbség, a nyugati-keresztény világ (amelybe, mondanom se kell, a bibliai-zsidó is beletartozik) s a taoista-konfuciusus világ közti különbség, amelyben amaz az embert mint arcot, angyalarcot, emez mint tájat mutatja meg, e kettős szempont további önmegértésünkben végtelenül fontosnak bizonyulhat. Ég-Föld között mi van, a táj; oly finom, hozzájuk képest alig létező határhártya magasság és mélység között; a kínai mesterek mit festettek, tájakat, az emberarc nem nagyon érdekelte őket, a nyugatiak kicsodát, embereket, s csak kevéssé érdekelte őket a táj; egymásra vonatkoztatottságukban a táj s az arc ugyanazt a ki nem mondható jelentik, a Nagy Trigram középső vonalát.

(mit van mit tenni itt?)

És egyszerre is vesztek el, a tájak és az emberarc. A mai embernek, ki ne tudná, már se Ege, se Földje.

A hely elvesztésére következő további pusztítások és önpusztítások mint *Grand Guignol* jóval szörnyűbbek lehetnek, amaz első vesztes után drámai jelentésük már alig van; de ezeket a további veszteségeket is politikának nevezzük.

„Mi vagyunk az elsők a világon, akik a Földről a Hold felé vezető pályát égettünk az Égbe”, mondta Hruscsov (idézi Tillmann J. A., *Távkeretek, A Nyugalom tengerén túl*, 1997, 6. o.) 1961-ben, amikor „elsőször jutott ember szállító űrhajó, Jurij Gagarinnal a fedélzetén, a Földön kívülre, a világűrbe”; és így folytatja Tillmann: „Hruscsovnak ezek a kissé képtelen, de a nyugati lapokban vezető helyen idézett és kommentált szavai még a fekete-erdei magányában élő Heideggerhez is eljutottak, és, tőle szokatlan módon, kommentárra késztették. Műhelyjegyzetében azt írja: Hruscsov kijelentését mindenekelőtt ama tényállásra való tekintettel kell átgondolnunk, amire Nyikita Hruscsov sem gondol. Sem »Ég«, sem »Föld« nincsen már az ember költői lakozása értelmében ezen a Földön. A rakéta teljesítménye csak technikai megvalósítása annak, ami három évszázad óta egyre döntőbb és kizárólagosabb módon mint a természet kerül előállításra és most mint univerzális, intersztelláris állomány áll rendelkezésünkre. A rakéta pályája révén »Ég és Föld« feledésbe merül. Kiinduló- és végpontja sem az egyik, sem a másik...”

A rakéta kiindulópontja pontosan az a politikai pont, amelyet frásom kiindulópontjául választottam – mert más nem is tehettem, mert nincs helyette más.

Ég és Föld elvesztését úgy szokták elgondolni, többnyire, hogy először az Eget veszítette volna el az ember, azt a pontosan meg nem határozható mennyei tájat, amely egyszerre volt szellemek lakhelye és égi kékség és csillagos ég s az Atya; utána meg a Földet, az Anyát, Ég nélkül nincsen Föld sem. A csillagászat ugrásszerű fejlődésének mindenesetre sorsdöntő szerepe volt ebben a kozmológiai változásban. Ma már, ideologikusan, csak úgy nagyjából egynemű égitestek vannak, „csillagok”, amik közül az egyik, történetesen, ez a Föld, „bolygónk” mint mondani szokták; amelyen történetesen kialakult „az élet nevű jelenség”, „az ember nevű lény”, amely lények közül történetesen az egyik vagyok én.

(Tán az Eget is csak úgy veszítettük el, mint ahogyan valamely anatómus – mondanom sem kell, nem Leonardo da Vinci – felejt el egy mosolyt (amellyel együtt minden mosolyt elveszt), már csak a mimikai izmok játékát látva benne.)

Sokszor és sokféleképpen megpróbáltam már kétségessé tenni ezt a világképet (hisz a világot a Biblia szerint sem Isten teremtette, amit Isten teremtett, az az Ég s a Föld), ha visszánézek most, hatvanhárom éves koromban, mintha egyebet sem csináltam volna életemben, Don Quijoteként rohamozva a „világ” óriási szélmalma ellen; mert nincs világ; próbáltam, mindenesetre, egy kvalitatív világot képzelni el; gyakran az ékftményességből s a testézésből s az abszolút és relatív nagyság képzeteiből indulva ki (egy csigaházra vagy tobozra a „természet” vagy „Isten” ugyanannyi gondot fordít, mint a galaxisokra, spirálisokat rajzol, úgy szórakozik, ez az, hogy „ha olyanok nem léteztek, mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek bé az mennyeknek országába”, Máté 18, 2, nem nagyság szerint ítélt; egy XVIII. századi észak-amerikai bölény, ahogyan testzésben önmaga számára adódik, és a Tejút, ez a „mi” galaxisunk, ahogyan önmagának adódik [elképzeltet, hogy van valami ilyesmi, a Tejút önértékelése, ha másként nem, én elképzelhetem] e közvetlen tapasztalásban nem különböznek egymástól oly végletesen, mint – mondjuk így – külső mérés szerint; a Tejút, ennyiben, két és félszer akkora,

mint a bölény, amely porozva tűnik el most önmaga elől a messzeségben), de eszembe nem jutott soha, hogy valamely régi, geocentrikus világképet akarnék helyreállítani ezzel (már megint a világkép! s különben is, volt épp elég bajom), az, ami érdekelt, a rossz, modern, halálos világkép-pel és világgal való szembefordulásban jelent meg, soha nem végérvényesen; mint feszültség.

De most valami más tűnik fel nekem. Most, politikai szempontból ha nézem, az előző előtti bekezdés három „történetesen”-je szúr nekem szemet. Úgy tetszik, bennük árulja el magát az arcképfestészet titka, a középső vonalé.

Mert képzelhetjük nyilván úgy is a dolgot, hogy az ember megtagadta a Földet, egy túlságosan szellemi Eget eszelve ki magának; mire nyomban eltűnt előle az Ég is.

Túlságosan intellektuális Eget!

Az éppen én és éppen ez és éppen itt, ez az a, ha úgy tetszik, unheimlich, kísérteties összefüggés, amelyet ismer minden tükörbe bámuló gyerek, amelyet önmagunknak megfogalmazni persze nem tudunk (mert csak önmagunk számára volna megfogalmazható), ám amely körül mint arkhimédészi pont körül a „világ” alighanem kifordítható volna sarkakból.

Mert földereng előttünk, hogy ez az „éppen itt” a Föld egyedülvalóságával összefüggne.

Az, hogy én éppen itt vagyok, vagyis vagyok (a lét s az éppen itt egymástól el nem választható), ez ugyanazt jelenti, mint a Föld, ez a teljességgel valószínűtlen hely, amely oly nagyon különbözik a többi csillagoktól.

A szellemből intellektualizmust csináltunk, az intellektus csupán az általánost volt képes megragadni, és ezzel eltakarta nemcsak a szellem „éppen itt”-jét, hanem a természetét is; majd nyomban rá, teljes dühével, a Föld ellen fordult, oly általánossá tenni, „amilyen a többi égitest”, lekopasztani róla az életet.

Ugyanez a pillanat, egyúttal, az individuum felszámolását is jelenti.

Hogy diktatúrában-e vagy demokráciában, majdnem egyre megy.

Szolgáljon mentségükre a különvált politikusoknak, hogy erkölcsi szempontból ezt az egész fejlődést megítélni bajos. Az éppen én s az éppen itt csupán az általánosan belül, ahhoz képest és annak ellenében tudja kimondani magát; de mostanra az általános – „gazdasági törvényszerűségek”-ben és génmanipulációban s az éjszakai, titkos beszélgetéssel (I. Krisztus beszélgetése Nikodémussal, Ján 3, 1-21) szembefordított hírközlésben (és persze manipulációban) – annyira kidolgozódott, hogy a csak kicsit is fáradt lélek könnyűszerrel tekintheti a teljes valóságnak.

Mit van mit tenni itt?

(p'i és t'ai)

A változások könyve megmutatja világosan, mi történt. A Nagy Trigram maga az Összefüggés, Ég, Ember és Föld között; mint a trigramok egyike viszont megint csak ő az Ég – k'ien; három összefüggő vonal s három megszakított vonal, k'ien és k'ün, Ég és Föld kétféleképp léphet egymással kapcsolatba.

Az ilyen kínai ábráknak megvan az a fölbecsülhetetlen előnyük, hogy mentesek a keresztény gondolkodás idioszinkráziáitól, miközben talán nem is mondanak mást – többet mondanak, ugyanarról. Nyugaton, gondolom, a legtöbben azt tartanák helyénvaló állapotnak, hogy fölül legyen az Ég, alul a Föld; Kínában ez p'i, A megrekedés.⁵

Fölül a Föld, alul az Ég, az viszont *t'ai*, A kiterjedettség;⁶ A bőség vagy A béke (többféleképpen fordítható).

Az Ég, *k'ien* ugyanis fölfelé száll, emelkedik,⁷ a Föld, *k'un* a mélybe hanyatlik.⁸ A (normális?) *p'i* állapotban Ég és Föld széjjelszakad;⁹ kapcsolatuk megszűnik, a természeti, lelki és szellemi folyamatok megmerevednek, elakadnak. A (különös, álomszerű?) *t'ai* állapotban Ég és Föld összeölelkezik,¹⁰ áthatják egymást, minden virágzik.

Annakra rendkívülinek azért *t'ai* nem tekinthető; mondhatnánk úgy is, Edmund Husserlre, Az európai tudományok krízisére utalva, hogy a modern idő- és térszemlélet halottiságával szemben *t'ai* az életvilág. Benne az Ég belülre került, a hexagramokban ami alul van, az „belül” van. S megint csak minden látszat ellenére: ez a szemlélet, a modern hírközlés (mindent! egyszerre! gyorsan!) mindent egyetlen pontra (a politikai pontra) redukáló módszerével szemben, fönntartja s megőrzi a messzeséget, amennyiben az Eget a Földdel, a Földet az Éggel magyarázza, éppen e kölcsönviszonyban megtartva külön-valóságukat is.

Az a hely, amelyben az Ég belül van, megfelel a Nagy Trigram embervonalának, amelyben az ember azt mondja magának, „én”; „Kit kerestek?”, kérdezi Jézus, túl a Kedron patakán, a kertben a fogdmegektől, mire azok felelnek neki: „A názáreti Jézust”; monda nekik Jézus: „Én vagyok.” Ott állt pedig ő velük Júdás is, aki elárulta őt. Mikor azért azt monda nekik, hogy „Én vagyok”: hátravonulának és földre esének, Ján 18, 4-6, amiről például én kétszeres tapasztalattól is tudom, hogy nem így szokott lenni, egyébként, amikor „elviszik az embert” (hanem azt mondják neki: „Öltözzön fel, velünk jön”), kivéve, amikor a főnti értelemben mondja ki, a történelem fordulópontján, szimbolikusan.

Az embervonalban megszólaló tudatában van annak, amiről, ha jól értem a dolgot, Heidegger s az ő nyomában az újabb filozófia nagy része is megfélekedett, de amit, mondjuk, Husserl pontosan tudott: hogy amidőn azt mondja, Én vagyok, azzal a homogén világ testén sebet üt vagy mit. Ez a seb vagy mi az eszmélkedő számára először mint semmi jelenik meg (például: a világhoz képest), amit, ugyebár, el kell tudnia viselni (ugyanis *ő a seb*), pedig ehhez a nyugati civilizáció nem sok segítséget nyújt neki, hisz – ellentétben a keletivel – arra rendezkedett be, hogy a létezőt, benne önmagával, világnak lássa, amelyet mint-ha senki sem nézne, amely csak úgy látszódná, mindenűnen.

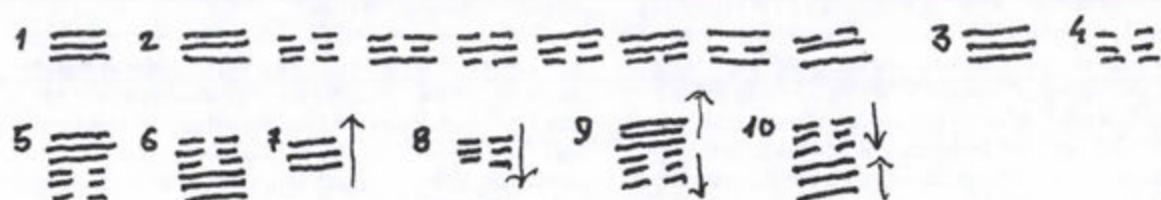
Pedig hát, ha már így rákérdezzünk, mindenki beláthatja, hogy nemcsak úgy általában látszik az; hogy *ő az*, aki látja; de nem akarja ezt belátni, mert erőnek erejével eltakarva tartja a semmi félelmetes pontját, létrehozva ezzel a politikai pontot, mint aki a buzgárt önnön testével próbálná betömni. – Ennyiben ugyanaz teszi, mint a diktatúra.

Ó az a seb; s midőn őrajta aztán mégis áttör a semmi, én és semmi egységét fóltarva előtte, hasonlíthatatlan diadalt él át, olyasmit, amiről azt mondták a buddhista szerzetesek, nincs többé ez a világ.

Egyszer csak mintha tényleg semmi sem volna ott. A politikai pont, a politikai tér eltűnik előle. S ezzel akár meg is köthetné a maga kiegyezését, misztikusként kölcsönös megneemtámadási szerződést kötve a politikai szférával, én nem látom az ő dolgaikat, ők pedig nem látják a semmit, majdcsak elleszünk valahogy egymás mellett.

Ha azonban eddigi következetes gondolkodásában kitart, akkor én és semmi egysége mellett megjelenik az itt is, én, semmi és itt hármas egysége jelenik meg neki, *ő maga ez az egység*; s ezzel a kvietista kompromisszum lehetőségét egyszer s mindenkorra elveszti.

A hely az, amit megtalált, *ő maga a hely*, *ő az a hely*, közte s a hely közt semmi különbség; s ezzel a látszatbékességnek vége. Nézzük a jít, nézzük a Bibliát, egyik sem misztikus könyv – politikai könyvek; vagyis hogy *pont nem azok*, mivel azonban a helyre való rátalálásban élnek, a politikai szférával való összecsapások el nem kerülhetők. Ez persze sok sajnálatos félreértéssel jár mindkét részről, de hát hiába, erről beszélt már Józsueknak is az angyal, Jerikho alatt, Mikhaél, aki, ugyebár, a zsidók angyala, s a Krisztus orcájának angyala is, mint van angyaluk a magyaroknak is (hogy mást ne mondjak) és egyáltalán minden népnek, ezt James Joyce is már megírta, így látta ő is, másként látni nem nagyon lehet, midőn Józsue megkérdezte tőle, *közülünk való vagy-e, vagy ellenségünk közül; az pedig monda: „Nem, mert én az Úr seregének fejedelme vagyok, most jöttem.” És lebonola Józsue a földre arccal, és meghajta magát, és monda neki: „Mit szól az én Uram az ő szolgájának?” És monda az Úr seregének fejedelme Józsueknak: „Oldd le a te saruidat lábaidról, mert szent a hely, amelyen állasz”, Józ 5, 13-15, ezért kerül sor Jézus ellen politikai perre, az egész Bibliának szinte már a végén és mindenesetre a csúcspontján, épp azért, mert (mint mondja, Ján 18, 36) az én országom nem e világból való; nem a világból, az igaz, de nem is a túlvilágról, hanem innen, az Ég alól, amely az Istennek királyi széke, a Földről, mely az ő lábainak zsámolya, Jeruzsálemből, amely a nagy Királynak városa, Máté 5, 33-35; az én a helyben önmagára ismer, ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak e földre, nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert, Máté 10, 34, ez túlzón hangzik, de egyenes beszéd, Jézus, ez az allegorikus alak, aki az egyes lény méltóságát képviseli e világ fejedelmének, a Nagy Általánosítónak ellenében, a történelem legalján ugyan, de ott igen, ott megvetette a lábát, onnan próbálja áttörni a Föld felszínét mára már kőrös-kőrül lezáró betonréteget. Mindez, mondanom sem kell, nyelvi kérdés, az evangéliumok s a kopt textíliák s az izraeli bizantinikus mozaikok allegorikus nyelve, mondjuk a *ji king* kvalitatív matematikájához képest; de ez egy másik beszéd tárgya volna már, az európai kultúra mélyén rejlő, mindmáig meg nem értett allegorikus nyelv, úgy, amint azzal Goethe a *Faust* második részében foglalkozik, meg a Giacometti és Beuys mintázta és rajzolta arcok, a csatavesztés és kudarc bámulatos arcai, s Nyugat és Kelet találkozása is, sokáig fogunk még rágódni ezen, nem lehet ezt a kérdést csak úgy letudni, szimbólum és allegória viszonyát mondjuk, amint, például, a csodálatos kenyérszaporítás történetében és amaz én vagyokban egymásnak feszülnek, az európai kultúra vulkanikus talaját, sem „környezetvédelem”-ről beszélni nevétségesen, midőn egyáltalán a politikumot, mostani formáit, mindenesetre, teszi kérdésessé az Eget a Földdel összekötni akaró, ma teljességgel titokzatos szándék; és nem lehet úgy tenni sem, kényelmes konzervatívizmusban, mintha a Nagy Trigram, *ma*, eleve adva volna, mintha nem egy halálugrásban lehetne csak, *ma*, létrehozni, vagyis hát ugrani, *arra fel*, a végén talán mégis ott lesz, mintha lehetne még, *ma*, embernek lenni másként, mint ebben a halálugrásban Ég és Föld között.*

Kedves Olvasóink!

Szerkesztőségünk elköltözött.

Új címünk:
1011 Budapest
Bem rakpart 6.

Ideiglenes telefonszámunk: 201-0880

Továbbra is várjuk leveleiket, hívásaikat!

Ezredvégi beszélgetés Detlef B. Linke agykutatóval

AZ ÖN EGYIK MEGNYILATKOZÁSÁBÓL TUDTAM MEG, HOGY AZ „AGY ÉVTIZEDE”, AZ AMERIKAI KORMÁNY NAGY HÍRVERÉSSSEL BEHARANGOZOTT PROGRAMJA VALÓJÁBAN VÁLASZLÉPÉS VOLT EGY JAPÁN AGYKUTATÁSI PROGRAMRA, MELYEK FŐ CÉLJA A SZÁMÍTÓGÉPTECHNOLÓGIA FEJLESZTÉSE. ENNYIRE SZOROS AZ AGYKUTATÁS ÉS A SZÁMÍTÓGÉPTECHNOLÓGIA KAPCSOLATA?

Az „agy évtizedében” a tudományos és technikai haladás különböző területeinek fúziója jut kifejezésre. Egyrészt az agy betegségeinek kutatásában és kezelésében már átléptünk egy jelentős küszöböt, a haladás igen jó ütemű, másrészt a technológia is nagyon érdekelt ebben. Vannak modern tudományok amelyek különösen fejlődőkéspek, ilyen a műszaki informatika egésze, aztán a képet adó eljárások, melyek elsődlegesen a nukleáris gyógyászat területéről származnak. Ennek során izotópok segítségével kimutathatók az agy aktívabb anyagcseréjű régiói, ami azt jelenti, hogy nukleáris gyógyászati eszközökkel figyelemmel kísérhetjük az ember kognitív funkcióit.

MILYEN FELISMERÉSEKKEL JÁRTAK EZEK AZ ÚJ ELJÁRÁSOK?

Ha például valaki zenét hallgat, megjelölt glukóz adagolásával megállapíthatjuk, hogy pillanatnyilag az agy melyik régiója aktív. Megvizsgálhatunk például egy hangszertűt is, és megfigyelhetjük, hogy agyának mely részei érzékelik a zenét. Megállapítható, hogy zenehallgatás során általában mindkét agyfélteke aktiválódik. Sok minden szól emellett, hogy éppen ezért játszik olyan nagy szerepet a zene, mert nem csupán egyoldalú agyfunkcióként jelenik meg, hanem integrálja a két agyféltekét. A vizsgálatok során azonban kiderült, hogy vannak kivételek. Ilyen például a zeneritikus! Nála a zene nem aktiválja mindkét agyféltekét. Inkább a beszédért felelős agyfélteke aktiválódik, hiszen a zenehallgatás közben már arra koncentrál, hogyan fogalmazza meg az érzéseit, a kritikát, és nem adja át magát teljesen a muzsikának.

Egy másik nagyon fontos terület, melynek jelentőségét a neurológusok már régen felismerték – nem véletlenül nevezték egykor „szent betegségnek” -: az epilepszia kutatásának területe. Ennek során már nagyon korán az agyi funkciókra irányult a kutatók figyelme. A terápiás és diagnosztikus szempontok mellett azt is figyelembe kell venni, hogy az agykutatás az ember megértéséhez is hozzájárul és a szellemtudomány egyik különös esetét képezi, ahol a filozófia más eszközökkel történő folytatására kerül sor. Az

epilepsziás rohamok tanulmányozása nagyon sok új ismerettel szolgálhat az agyról. Epilepsziás történelmi személyek vizsgálatából tudjuk, hogy a kultúra- illetve vallásalapító funkció az agy különleges dinamikájára vezethető vissza. Ez már igen messzire vezet: a kreativitás és az agyfunkciók összefüggésének vizsgálatához.

Itt, a bonni idegklinikán, nagy hangsúlyt fektettünk az epilepsziás betegek műtéti kezelésére, és – ha szabad itt saját vizsgálati módszeremet megemlítenem – az egyik agyfélteke narkózisának vizsgálatára. Ennek során csak az egyik agyfélteke kerül narkózis hatása alá, és így megvizsgálható, melyik agyfélteke mely funkciókért felelős.

ERRŐL MÁR SOKFÉLEKÉPP VÉLEKEDTEK. MIT IGAZOLTAK AZ ÚJABB KUTATÁSOK?

Nem lehet általános sémából kiindulni, az emberi agyak nagyon eltérőek, tagolásukban is erősen különbözhetnek egymástól. Éppoly egyéni jellegzetességeket mutatnak, mint az arcok, és ezért indokolt az, hogy műtét előtt az agyfunkciók lokalizálásával, az egyik agyfélteke narkózisával, sőt akár az agy egy részének narkózisával vizsgáljuk az agy funkcióit.

Jelentős eredményeket értünk el az egyes agyterületek lokalizálásában, például annak vizsgálatával, hogyan épül fel a beszédközpont. Itt rendkívül szélsőséges egyéni változatok lehetségesek, ez a dologban a legérdekesebb. Előfordul, hogy a motorikus, expresszív beszédképesség az egyik agyféltekében, míg a receptív, szenzorikus beszédfunkció a másik agyféltekében helyezkedik el. Az elmúlt évtized agykutatásának középpontjában a két agyfélteke közötti viszony vizsgálata állt.

AZ ÖN EGYIK ÍRÁSÁBÓL KIDERÜL, HOGY A KÉT AGYFÉLTEKE VISZONYÁNAK MILYEN KARDINÁLIS JELENTŐSÉGE VAN A SZEMÉLYISÉG, ILLETVE A KULTÚRA ALAKULÁSÁBAN.

A neuropszichológiai, kognitív, gondolkodásbeli műveletek egymástól függetlenül is folyhatnak. Ez például azt jelenti, hogy az egyik – a bal – agyféltekében a nyelvi feldolgozás zajlik, míg a másik, nem nyelvi agyféltekében az észlelés és az értelmezés megy végbe. Egy kísérlet során például a vizsgált páciens nem nyelvi agyféltekéjében egy csinos nő képét idéztük elő, a másik agyféltekében pedig egy ceruzát, s ez azzal járt, hogy a vizsgált személy egy ceruzát látott, és mosolygott közben. De nem tudta megmondani az okát, miért mosolyog! A két funkció között tehát bizonyos disszociáció figyelhető meg: az ember nem tudja mindig pontosan megmondani, mit csinál, ám ez egyáltalán nem

zavarja. Ez mindennapos jelenség. Nem tudjuk mindig pontosan megmondani, mi is húzódik meg cselekvésünk hátterében, és nem is érezzük különösebb szükségét annak, hogy valamilyen indoklást adjunk. Ugyanezt mutatják a pszichoanalízis tapasztalatai is. Voltak olyan pszichoanalitikusok, akik azt javasolták, hogy a jobb agyféltekét tekintsük a tudatalatti agyféltekéjének. Erre az elképzelésre aztán fel is építettek egy sor pszichoterápiás modellt, és azt mondták, a személyiség teljes integrációjához szükség van a jobb agyfélteke aktiválására is, amit a bal agyfélteke racionális diskurzusának megtörésével lehet elérni. Ha például egy alkoholistának azt mondjuk: „Igyál egy kicsit többet! Túlságosan keveset iszol!”, akkor ezzel aktiváljuk a jobb agyféltekét is, és a beteg talán kikerül a csapdából.

Az agykutatás a tudomány számos területével kapcsolatban áll, és ez a jobb-bal modell, akárcsak egykor a tudatalatti felfedezése, nagy vitát indított meg a társadalomban. Azonban a dolgot sokszor nagyon leegyszerűsítve kezelik, például vezetőképző szemináriumokon azt tanítják a hallgatóknak, hogy csupán a jobb agyfélteke aktiválására van szükség a kreativitásuk növeléséhez. Pedig nem árt az óvatosság, arra is gondolni kell, hogy egy agyfélteke aktiválása súlyos konfliktusokat is kiválthat!

MEGMUTATKOZIK-E AZ AGYFÉLTEKÉK KÖZTI MUNKAMEGOSZTÁSBAN AZ EMBERI KÖRNYEZET NÖVEKVŐ DIFFERENCIÁLÓDÁSA, SZÉTTAGOLÓDÁSA? HOGYAN INTEGRÁLJA AZ AGY A KÜLÖNBÖZŐ TEVÉKENYSÉGEKET?

Az állatoknál is megfigyelhető az agyi funkciók asszimmetriája. A madár az egyik agyféltekéjével énekel, a másikkal pedig arra figyel, nem jön-e a macska. Ennek a jelenségnek fontos evolúciós szerep jutott. Ha bármilyen tevékenységünk, például zeneszerzés vagy bármi más közben nem tudnánk odafigyelni arra, hogy nem fenyeget-e, mondjuk, valamilyen ragadozó közeledése, akkor már egy partitúra megírása is életveszélybe sodorhatná az embert. Nagyon hasznos, hogy egyidejűleg több funkciót is végezhet az agy. Az agyféltekék dualitása láthatóan ezt a célt szolgálja.

Adódnak természetesen problémák is ebből a dualitásból, például a személyiség egységének kérdése, mely véleményem szerint állandó ostinato az emberi lény megértéséhez. Lehet, hogy az agy megosztottsága, dualitása azt a célt szolgálja, hogy figyelmünket koncentráltabban tudjuk bizonyos dolgokra irányítani, és a részfunkciókat is jobb minőségben tudjuk kivitelezni. Az ember ügyessége, rátermettsége attól függ, hogyan osztja el az egyes funkciókat két agyféltekéje. Ez a megosztás természetesen nem tudatos, de ma már, az agykutatás képet adó módszereinek segítségével erősebben tudatosítani tudjuk. Életünk megtervezéséhez is hozzájárulhat, ha tudjuk: ebben az agyféltekében ez, a másikban az található. A tudatalatti például jobbra a jobb agyféltekének tulajdonítható. Óvakodnunk kell persze a túlzó leegyszerűsítésektől.

ÖN UTALT ARRA, HOGY A FÉLTEKÉK ÖSSZEKÖTTETÉSE FŐSZEREPET JÁTSZIK PL. A KREATIVITÁS KIALAKULÁSÁBAN, DE AZ AGYI HÍD KORLÁTOZOTT KAPACITÁSA UGYANAKKOR SÚLYOS KONFLIKTUSOK FORRÁSÁVA IS VÁLHAT.

A két agyféltekét egymással összekötő agyi hídnak körülbelül kétmillió rostszála van, és mindkét agyféltekében sokmilliárdnyi neuron található – ebből kiderül, hogy az

agyi híd nem elégséges a két agyfélteke közötti zavartalan információáramláshoz. Nem csoda tehát, hogy ebből konfliktusok adódhatnak. Azt hiszem, ez hozzátartozik az ember normális sorsához. Mindegyikünk küzd azzal a problémával, hogy két agyféltekéje működését megfelelően összehangolja. Ám amikor ennek következtében egy agyrész funkciói részben kikapcsolódnak, az nem feltétlenül baj. Akár a kreativitás alapja is lehet.

Messze vezetne, ha a kreativitást általánosságban akar-nánk megvitatni, hiszen annyi különböző formája van. Vannak olyan modellek, melyek szerint a jobb halántékle-beny játszik nagy szerepet a kreativitás kialakulásában. Norman Geschwind bostoni neurológus szerint az e téren zavarokkal küszködő epilepsziások különlegesen terméke-nyek a művészetek, az irodalom területén. Ő vezette be a háromszög-modellt: a hipergráfia, tehát túlzott frászkény-szer, a hiperszexualitás és a gyakori világnézetváltás kombi-nációját. Az elfojtott libidó egyrészt művészileg kifejezésre tör az írásban, másrészt nem talál igazi kapaszkodót magá-nak, és ezért mindig újabb és újabb pozíciókat próbál ki, mert az állandó reflektálás bizonyos körülmények között áthelyezi a világnézeti pozíciókat is. Mindez még nincs kel-lően bizonyítva. Vigyáznunk kell arra, hogy ebben az össze-függésben is megtartsuk a kreativitás helyes fogalmát. A kreativitást manapság gyakran pusztá kaoszfunkcióként ér-telmezzik. Eszerint ha csak egy kis rendet is viszünk a ren-detlenségbe, akkor máris kreativitásról beszélhetünk. Ám az igazán innovatív folyamatok mögötti kreativitáshoz a kitartás, a kivitelezés képessége is hozzátartozik, tehát egy bizonyosan a bal agyféltekéből kiinduló stabilizáló funk-ció. Nem elég egyszerűen eljutni valamilyen ötletig, ha-nem arra is törekedni kell, hogy kiépítsük a megoldáshoz vezető megfelelő utakat. És ez a nehezebb folyamat.

EZEK SZERINT A MA ELTERJEDT KREATIVITÁS-KÉPZŐ KURZUSOK MELLETT AZ ÉNÉRVÉNYESÍTŐ TANFOLYAMOK TÖMKELEGE IS INDOKOLT!

Vannak olyan kulturális helyzetek, melyekben nem az akaratát mindenben keresztülvívő erős „én” a megfelelő válasz a problémákra. Ésszerűbb lenne megmutatni azt, ho-gyan lehet elviselni a szenvedést. Ebben az esetben az az eszme, hogy nem viszem keresztül az akaratomat, hanem például – most szélsőségesen történelmi példát mondok: – hagyom magam keresztre feszíteni. Ez szintén kreatív meg-oldásnak bizonyulhat egy meghatározott helyzetben, ami-akor más megoldást már nem lát az ember arra, hogy a túle-rővel szemben keresztülvigye a saját akaratát. Ilyenkor kö-rülmények között szenvedés-modellt kell kialakítani.

Az agyban evolucionálisan jelen van – méghozzá igen erőteljesen reprezentálva – a fájdalom észlelése. Ezt az agy-ból nem lehet kitörölni. Azt mondhatnánk, nem csoda, hogyha valaki maximális intenzitással szeretne az agyából kihozni és leírni bizonyos gondolatokat, akkor – egyszerű-sítve – a fájdalomérzékelő, a szenvedésért felelős neuronoknak is részt kell venniük ebben a folyamatban. Ez azt jelenti, hogy aki a kreativitás folyamatában, vagy akár a köznapi életben kijárja a szenvedés iskoláját, egyes tudati formákat jobban, bizonyos gondolatokat nagyobb si-kerrel alakíthat ki. Tehát a fájdalomtól való félelem, a szenvedés elől való menekülés bizonyos körülmények kö-zött a tudat tágításának ellentétét, azaz a tudat beszűkíté-sét vonhatja maga után. Ilyen esetekben ugyanis csak a kellemes érzéseket közvetítő neuronokra hagyatkozunk,

míg az, aki az élet sokszínűségét nem akarja magától elhárítani, képes lesz arra, hogy a gondolkodás egészen más horizontjait is megnyissa a maga számára.

BÁR ELTÉRŐ MÓDON, DE MÁS HORIZONTOK MEGNYITÁSÁT JELENTIK A KÜLÖNBÖZŐ KÉMIAI KIRÁNDULÁSOK IS. HOGYAN VETÜL FEL A DROGOK KÉRDÉSE AZ AGYKUTATÁSBAN?

A kábítószerrel kapcsolatban mindig a függőség kérdéséről beszélnek. A vitába be kell vonnunk még egy dimenziót, ez pedig a saját tapasztalatok téves megítélése, „félrekondicionálása”. Ez azt jelenti, hogy ha negatív érzéseim vannak – fájdalom, félelem, frusztráció, csalódás – és ebben a helyzetben kábítószerhez folyamodom segítségért, akkor a negatív érzések helyét kellemes érzések foglalják el. Tehát egy boldogtalan interakciót, ha azt kábítószer hatása alatt éljük meg, nem érzékelünk boldogtalanul, és nem érzünk késztetést, hogy egy problematikus társkapcsolatot, egy nehéz társadalmi vagy szakmai helyzetet tovább elemezzünk, reagáljunk rá, esetleg egész életutunkat megváltoztassuk. Az ember így képessé válik arra, hogy fájdalmas helyzeteket tovább elviseljen, mert a gyógyszerek kiküszöbölik a fájdalmat. A drogok kellemes hangulatot okoznak, bár voltaképpen saját benső szenzorunk jól érzékeli, hogy helyzetünkkel valami nincsen rendben. És ez teszi az egészet annyira problematikusá, mert valamikor aztán elérkezik az a pillanat, amikor az a helyzet, amelybe belekerültünk, oly kevésbé felel meg elképzeléseinknek, életterveinknek, hogy már valóban lehetetlenség lesz elboldogulnunk, és ezt a helyzetet akkor már a kábítószerfogyasztás sem kompenzálhatja. Ezért nem annyira a függőség kérdésében látom a dolog elsődleges problematikáját, bár önmagában ez is kétségtelenül drámai, hanem inkább abban, hogy immár nem tudjuk feldolgozni, sőt egyáltalán felfogni a kellemetlen szituációkat. Ez a „rossz közérzet a kultúrában”, ahogy Freud nevezi a jelenséget. A beteg többé nem képes arra, hogy kulturáltan reagáljon, tevékenykedjen, megpróbáljon javítani helyzetén. A nagy kérdés azonban az, hogy melyik ember képes lehelyesen a világot. A beteg? Az, aki gyógyszereket szed problémái enyhítésére? Az öreg? Vagy éppen a fiatalos, viharos lendületű? És ki garantálja nekünk azt, hogy nem vagyunk a leképezésnek abban az állapotában, amelyikben a mamut volt? Hiszen a mamut is leképezte magának a világot, de szemmel láthatóan nem tudott ebből előnyös következtetést levonni a maga számára.

KÜLÖNFÉLE TAPASZTALATOKBÓL ÉS TUDOMÁNYOKBÓL TUDJUK, HOGY A VILÁG ÉSZLELÉSE ÉS ÉRTELMEZÉSE A MÁSOKKAL FOLYTATOTT ÉRINTKEZÉSEINK ÖSSZJÁTÉKÁBÓL, KULTÚRÁHOZ KÖTŐDŐEN ALAKUL KI. MENNYIRE ISMERTÉK E FOLYAMATOK AGYI ALAPJAI?

Az egyén és a társadalom viszonyát a két agyfélteke összjátéka alakítja, és ezek közt a hangsúly hol ide, hol oda helyeződik át, nagyon bonyolult. Van azonban még egy terület, melynek nagyobb figyelmet kellene szentelni, ez pedig a prefrontális cortex, az agy homlokai részének egy területe, melynek feladata a másik ember tevékenységének utánzása. Ha például egy állatkísérlet során két makákó agyának homlokai részébe elektródákat helyezünk, és az egyik majom arra van beidomítva, hogy markoló mozdulatokat végezzen – ezeket a mozdulatokat az agynak éppen ez a régiója irányítja –, akkor azt látjuk, hogy a társát szem-

lélő majom agyának motorikus központjában aktivitás észlelhető, amikor társa éppen a markoló mozdulatokat végzi. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy az észlelés folyamatát, a külső ingerekre adott válasz folyamatát mégsem úgy kell elképzelnünk, hogy az egyszerűen csak a látóközpontra halad át, és az agyban egyszerű érzékeléssé alakul, hanem hogy először mindig utánzunk valamit. A prefrontális cortex az utánzás régiója. Itt egy köztes állomás, egy játéktér is szerepet játszik, amihez az agy rendelkezésre bocsátja egy területét. Ebben a jelenség először utánzásra kerül, és csak ezután történhet a közelség-távolság és hasonlók interpretálása, annak elemzése, hogy valami csak illúzió-e vagy valóság, megfeleltethető-e a barát-ellenség séma valamelyik elemének, és sok más egyéb. Mindezen jelenségek a prefrontális cortexre vezethetők vissza. Kísérletek megmutatták, hogy bizonyos pszichikai zavarok esetében a betegek éppen ebben a régióban küszködnek nehézségekkel: az utánzás, a többi ember helyes interpretációja terén. Az olyan betegségeket, mint az autizmust vagy az elmebajokat elsődlegesen éppen az jellemzi, hogy a többiekkel, illetve a saját alteritással való bánásmód zavart szenved.

A lélektan ezért akarja tisztázni az alteritással kapcsolatban felmerülő kérdéseket: helyes-e, ha nagyobb távolságot tartunk egymástól, kerülve az erős interakciókat, sőt tegyük úgy, mintha nem is ismernénk fel egymást, s akkor mindjárt elkerülhetnénk egy sor félreértést – ezt mondják egyesek. Vagy éppen több empátiát kéne éreznünk a hozzánk hasonlók iránt, vagy legalábbis úgy kellene tennünk, mintha megértenénk a többieket, ezzel a fogással integrálva őket; nos, ez itt a nagy kérdés.

AGYUNK SEJTJEINEK MILLIÁRDOS NAGYSÁGRENDEJE ÉS KOMPLEXITÁSÁNAK FOKA ÖNMAGÁBAN IS FELVETI A KOZMIKUS ANALÓGIA KÉRDÉSÉT. EGYIK KÖNYVÉBEN ÖN IS UTALT ERRE.

Az emberiség mindig is megfeleltetéseket keresett az ember és a kozmosz között. Mítoszkatolók szerint az ember csak akkor talál rá igazi otthonára, ha csillagászati kozmológiát magában foglaló mitológiát alakít ki a maga számára. Megpróbálkoztak természetesen azzal is, hogy az agyat a makrokozmoszsal valahog összefüggésbe hozzák. Ez a gondolat Hermann Lotztól ered, aki úgy képzelte, hogy a makrokozmosz és a mikrokozmosz valami különös módon egymás képmásai, leképezései.

Pszichológiai szempontból tehát nem helytelen, ha az egész kozmoszt magunk elé képzeljük, és az embert az egész világegyetemnek a részeként látjuk. Ez az elképzelés erősebben aktiválja jobb agyféltekénket. Minél nagyobb méretben képzeljük magunk elé a világot, annál erősebben serkentjük a jobb agyfélteke működését. Elképzelhető, hogy a mitológiának végülis létezik neuropszichológiai igazolása, mert didaktikus-technikai módszert jelentene arra, hogy a jelenségeket az agy jobb féltekéjével feldolgoztassuk. Azonban egy ponton át kell engedni a folyamatot a bal agyféltekének is. De az is érdekes lenne, ha az agyat megpróbálnánk mitológikusan megközelíteni, méghozzá úgy, hogy nagyobbban képzelnénk el, mint amekkora a valóságban.

Korábban élt az a nézet is, hogy az agy a léleknek van alárendelve. Az agyat magunk elé képzelhetjük. Az agy nem képzelheti el a tudatot, hanem fordítva: a tudat képviseli maga elé az agyat. Ez hierarchikus rendet alkot. Az emberiség mindig arra törekedett, hogy az egyik oldalnak tulajdonítson dominanciát, az anyagnak vagy a formának, a léleknek (tudatnak) vagy az anyagi valóságnak.

MOSTANÁBAN EGY ILYEN ÁTRENDEZŐDÉS TÜNETEI MUTATKOZNAK: A RACIONALIZÁLÁS, A VILÁG VARÁZSTALANÍTÁSÁNAK VÉGBEMENETELE UTÁN, A KÜLÖNFÉLE TUDATTÁGÍTÓ PSZICHOTECHNIKÁK, EZOTÉRIÁK, UFOLÓGIÁK IRÁNT MUTATKOZIK TÖMEGES ÉRDEKLŐDÉS.

Valóban megfigyelhető az ezoterika újjáéledése. A neurotudományok persze másként értelmezik a világot. Gondoljunk például arra a divatra, mely a tapasztalásból vél bizonyítékot nyerni a túlvilág létezésére. Ha most a tapasztalatot megpróbáljuk ideggyógyászati alapon értelmezni, akkor bajba juthunk. Alighogy szépen megmagyaráztuk az egyes jelenségeket, máris adódik a kérdés: miért létezik olyasmí, mint a tudat? Miért létezik egyáltalán bármí is, és nem sokkal inkább semmi? Ezek a kérdések, annál erőteljesebben jelentkeznek, mennél messzebb jutottunk a magyarázatokkal.

A tudat az én számomra éppen az a hely, ahol az ilyen kérdések – miért van valami, és miért nem semmi – feltolulnak. Az agykutatás részéről a tudat magyarázatára irányuló törekvések általában csak az emlékezés, a figyelem, egyszóval a tudati részfunkciók magyarázatára irányulnak. De a végső kérdés, azaz hogy miért létezik egyáltalán tudat, mint olyan, egyre erőteljesebben előtérbe kerül.

A HEGEMONIKONTÓL, A VEZETŐ LÉLEKRÉSZTŐL A FELETTES ÉNIG SZÁMOS ELKÉPZELÉS SZÜLETETT MÁR A FEJBE ZAJLÓ FOLYAMATOK VEZÉRLÉSÉRŐL. MILYEN A TUDATUNK TUDATOSSÁGÁNAK MAI MODELLJE?

Vannak az agynak olyan régiói, melyek az irányításban nagy szerepet játszanak. A már említett prefrontális cortex is egy ilyen régió. Az agyon belül a dominanciát azonban nem úgy kell elképzelnünk, mintha képesek lennének mindent hierarchikusan elrendezni és irányítani. Az agyféltekék dualitása éppen a heterarchiára példa: a funkciók mellérendelésére, párhuzamosságára. Bizonyos folyamatok párhuzamosan zajlanak, és nem fölé- illetve alárendelt fogalomként alkotnak hierarchikus rendet. Az agy dominanciája nagyon bonyolult. Ha egy rendszeren belül vagyok, nem mondhatok ki semmit a rendszerre vonatkozólag. Az egyik megoldás az lenne, ha kilépnék a rendszerből, de akkor a rendszerre tett megállapítás rögtön érvényét is vesztené. Ehelyett csak egy „kicsit” léptünk ki a rendszerből. A megoldás modellje ez a félig-kilépés lenne, melyet a két agyfélteke dualizálása tesz lehetővé, mert ekkor egyik agyféltekével kimondhatok valamit a rendszerről, de vissza is léphetek bele. Ezt a feszültséget fenn kell tartani: nem kilépni teljesen a rendszerből, de nem is egészen benne lenni, mert egyik esetben csak paradoxonokat, másik esetben pedig rögtön érvénytelenné váló megállapítások kaphatnánk.

Ha egy világítótorony felé akarunk evezni, akkor helytelen, ha a világítótoronyra szegezzük a tekintetünket, mert akkor éppen az ellenkező irányba evezünk. Más célpontot kell kijelölnünk, nem azt, amelyet valóban el szeretnénk érni. Ugyanez a helyzet az aggyal: ha csak azt tudatosítom magamban, amit szeretnék elérni vagy éppenséggel elnyomni, akkor részben ellentétes mechanizmusokat fogok mozgásba hozni, tehát ravaszul és dinamikusan kell irányítani ezeket a folyamatokat. Azt hiszem, a demokratikus interakciókról alkotott elképzelések a fentiekkel szorosan összefüggnek. Sosem szabad például azt mondanunk, hogy valamire megtaláltuk az egyetlen és végleges megoldást, hanem mindig az adott szituációból kiindulva kell megfelelően reagálnunk, ha hierarchia és heterarchia harmóniájára törekszünk.

ÉSZLELÉSÜNK EGYRE NAGYOBB HÁNYADA KÖZVETÍTŐKÖN KERESZTÜL TÖRTÉNIK. MENNYIBEN VÁLTOZTATNAK AGYI FOLYAMATAINKON A TECHNIKAI MÉDIUMOK?

Az agyfunkciót mindig a – vezetjük így – „lefrönd-szer” vonatkozásában kell látnunk. Ha nem jegyzetfüzetet használok emlékeztetőül, hanem számíttógépet, akkor az agyban is más lefrási folyamatok mennek végbe. Ez a magyarázata annak, hogy olyasvalaki, aki egyáltalán nem tud írni, agyának abban a régiójában, ahol a többi embernél az írás és olvasás feldolgozása zajlik, más funkciók feldolgozását végzi. Feltételezik, hogy a másik ember arckifejezésének és taglejtésének értelmezése, ennek feldolgozása történik ezekben a régiókban. Így aztán az agykutatást mindig az adott médiumsituációhoz igazodva végezzük.

Azok az eszközök, melyeket ma használunk, bizonyosan megváltoztatják agyunk tulajdonságait és szervezetségét. Ha tartósan nem is, az aktuális diszpozíció szempontjából mindenképpen. Ez történik a televíziózás esetében is, mely centrális fókuszálással jár. Tudjuk, hogy a szélső látótérresek az agytörzshöz, a fejlődéstörténetileg régi struktúrákhoz jutnak el: a mozgás, a hirtelen megjelenő élőlények érzékelése az agytörzsbe a legősibb agyrészekben történik. Ez a televíziózásnál elmarad. A televíziónál minden a kognitívabb, tudatosabb nagygyagi struktúrákhoz kerül, mert minden kép középről érkezik hozzánk. Ha tehát televíziózás során a középső látótérben mozgás ábrázolását észleljük, és jelentőséget tulajdonítunk neki, akkor ez nem „televízió”, inkább inverzió: evolúciós struktúráink használatának visszajára fordítása. Amikor az ősidők táborüzénél valamilyen hirtelen esemény megijesztett bennünket, az első reakciónk a fej megfelelő irányba fordítása volt, hogy megállapítsuk, baráttal vagy ellenséggel van-e dolgunk, majd a látás tartalmának részletes elemzése következett. A tévénézés során mindent középről várunk, megfordított sorrendben, annyira, hogy az agytörzs és a nagygyag korábbi szerepe felcserélődik. Aztán egyéb összetevők is vannak: már nem nézünk egy képre, utána pedig egy szövegre, hanem keverjük a kettőt. A számítógép képernyőjén a kurzor fel és alá, jobbról balra, balról jobbra mozog – a tájékozódás neurológiai paraméterei itt mind összezavarodnak, olyannyira, hogy már aligha húzódnánk vissza agyunk egy meghatározott régiójába, hanem egyszerre több dimenziót is működtetünk. Agyunk bizonyos értelemben multimédiálissá és szcenikusává válik; mindig alkalmazkodnia kell a különféle szituációkhoz. Az agy számára gazdaságtalan, ha állandóan át kell kapcsolnia a nyelvi feldolgozástól a képi feldolgozásra. Amikor képek befogadása során hirtelen bukkan fel egy szó, akkor agyunk megpróbálja azt is a képfeldolgozó központtal interpretálni, vagy fordítva: ha egy csomó szó között hirtelen egy kép bukkan fel, akkor az agyunk a beszédközponthoz próbálja feloldozni. Agyunk számára gazdaságosabb, ha egyszerre több funkciót aktiválunk, mintha egyetlen területre összpontosítaná az erőit, hiszen a következő pillanatban már úgyszólván a figyelem irányválttatásának követelménye léphet fel. Így a figyelem bizonyos generalizálása, és bizonyos információk – szinte azt mondhatnám – szétkapcsolása és a figyelem specifikálása történik meg. Például egy tévésorozatban, amikor éppen érzelmi csúcspontra ér a cselekmény, bekapcsolják a párhuzamosan futó cselekményszálát, egy másik jelenetet következik, és korábban aktivált figyelmünk és emócióink most teljesen más információáradat befogadására irányulnak. A specifikus információk és az emocionalitás összefüggése megbomlik.

ÖN KORÁBBAN BESZÉLT ARRÓL, HOGY A RÉGEBBI KOROKRA JELLEMZŐ EROTIKUS ÉRDEKLŐDÉS HELYÉBE AZ ÚJDONSÁG EROSA LÉPETT. AZ ÚJDONSÁGNAK INFLÁLÓDÁSA MINTHA KÉTSÉGESSÉ TENNÉ EZT.

Előfordulhat, hogy a figyelem irányának ehhez az állandó változtatásához nem találjuk meg a megfelelő technikát. Talán a társadalomban megfigyelhető egyre erősödő erotikus stimulációt is azszal együtt kell értelmezni, hogy ehhez az információhoz nincsen már szükségünk külön, specifikus energiátartálékokra, hanem egyszerűen nem specializált aktíválásra van szó. Vegyünk példát egy egészen más területről. Hölderlin olyan költészetet akart megalkotni, mely maga adja meg a szavak befogadásához szükséges erőt is. Nos az az információ, melyet ma kapunk, nem hozza magával a dekodolásához szükséges energiát is. Az energiát más úton kell ehhez megkapnunk. Az újdonságok hatása, és még sok egyéb hatás tekintetében a társadalom újfajta stimulációs viselkedést mutat: az információk nem mindig hordozzák magukban azt az energiát, mely a feldolgozásukhoz szükséges.

AZ ÉSZLELEMÓDOK, AZ AGYMŰKÖDÉS KÖZVETT BEFOLYÁSOLÁSÁN TŰLMENŐEN VANNAK MÁR OLYAN ELJÁRÁSOK, AMELYEKSEL KÖZVETLENŰL LEHET BEHATOLNI AZ AGYBA. MIVEL JÁR ENNEK AZ UTOLSÓ TERRA INCOGNITÁNAK A MEGHÓDÍTÁSA?

A nagy kérdés az, hogy az ember behatolása saját testébe valóban annak meghódítását jelenti-e. Többen azon a véleményen vannak, hogy ez hódító tevékenység, de akkor ki a hódító? Nem mi magunk vagyunk-e egyben a meghódítottak is?

Sor került már olyan szervátültetésre, amelynek során a beteg mesterséges reneháryát kapott. Ezen a területen további lépéseket is tehetünk a betegért, s ez egyúttal a műszaki fejlődés szempontjából is hasznos lesz. Már végzetek olyan műtétet, hogy egy vak nő tarkólebenyébe elektródákat vezettek be. Ezáltal a beteg képes lett érzékelni a fényt, holott a szeme vak volt. Kissé drámaiabban kifejezve azt mondhatnám, elérkezett annak ideje, hogy a vakok ismét lássanak, a bénák ismét járjanak.

Ámde ha technikai rendszereket használunk fel az érzékszervek, illetve az agy egyes alacsonyabb központjainak helyettesítésére, mi történik akkor, ha ezt a módszert más területeken is alkalmazni kezdjük? Ha például a számolási zavarokat is kezelni kezdjük ily módon, és nem külső számológépet alkalmazunk, hanem egyszerűen beültethetünk *brainchipeket* az agyba?! Lévinas egyik Talmud-előadásában azt mondja, az ember ne képzelje magát angyalnak. (Jákobnak az angyallal folytatott harcára utal, azt értelmezi így.) A veszély nemcsak a racionális rendszerben rejlik, tehát abban, hogy a testi korlátokat figyelmen kívül hagyjuk, hanem a technológiák túlfeljedésében is: amikor az embert már csak működő funkciók együtteseként érzékeljük, nem pedig testi valójában. Helyreállítható egy-egy testi funkció, de vajon emberi funkció marad-e? Ugyanez a kérdés vetődik fel például az Alzheimer-kór kezelésénél is. Ha szintetizálni tudunk olyan szert, amely az Alzheimer-kórt kompenzálja, akkor valóban az marad-e a beteg, aki volt? Az fenyeget itt, amit amerikai filozófusok funkcionálisnak neveznek. Ez az embert nem teljes testi mivoltában, hanem – nagyon leegyszerűsítve mondom – funkciók együtteseként képzelel.

EZ A PROBLÉMA A LEGÉLESEBBEN AZ AGYSZÖVET-ÁTÜLTETÉSEK KAPCSÁN MERŰL FÖL, AMI EGYSZERSMIND A LEGBIZARRABB SCI-FI LÁTOMÁSOK VALÓRA VÁLÁSA FELÉ MUTAT.

Agyszövetek átültetésére nem túl gyakran kerül sor, ám ez mégis alapvető jelentőségű kérdés. Annál is inkább, mivel embrióktól nyerik azt az agyszövetet, melyeket felnőtt emberek agyába ültetnek át. Ez az orvostudományban igen jelentős lépés, már volt is beteg, akin segített, de mégis alapvetően problematikus dolog. Az orvosi etikában mi az autonómia (vagyis a beteg szabad akaratának elve) alapján döntünk, de természetesen nagy kérdés, hogy a szabad döntésnek szabad-e befolyásolnia a döntéshozót. Fichte azt mondta: nem dönthetünk szabadon a szabadság megvonása mellett. Nem a szabadság egyik formája lenne, ha a szabadság megvonása mellett döntenék.

Dönthet-e a beteg szabad akaratából olyan operáció mellett, amely esetleg ahhoz vezet, hogy magát a fő döntéshozó szervét károsodás éri. Az alapvető kérdés az: hogyan értelmezzük a személyes identitást? Ha egy másik személytől kapok agyszövetet, és az bennem működik, akkor mi történik az én identitástudatommal, mely más agyával kapcsolódott össze? Azt monhatnánk, itt egy új kopernikuszi fordulat következett be. Az első fordulat során az ember elvesztette középponti szerepét a világ-mindenségben, a másodikban viszont Kanttal visszanyerte azt, mert azt mondta: én egyén vagyok, bárhol legyenek is, hiszen bizonyos értelemben én magam tervezem meg a külvilágot. Most pedig az a helyzet, hogy az ember lassanként nem tudja, melyik testhez rendelje hozzá saját magát. Elméletileg mindenképpen új dimenziók nyílnak meg azáltal, hogy lehetőség lesz az agyszövetek átültetésére. Ha jelenleg még nem is látjuk olyan problematikusnak ezt az operációt, mégis itt húzódik az a határ, melynek átlépése akkor válik majd igazán szemléletessé, ha megtörténik az, amit az idegsebészek régóta terveznek: fejek átültetése. Nos, akkor mindenképpen szemléletessé fog majd válni az identitás problematikája. A személyazonosság magától értetődő volta meg fog változni. Ezen a téren még nagyon sok minden történhet, de vigyáznunk kell arra, hogy az identitás és individualitás jelenlegi koncepcióit, melyek egyben társadalmi koncepcióink alapjait is jelentik, ne vessük egyszerűen félre oly módon, hogy ezáltal az általuk képviselt koncepciók, például az emberi jogok is hirtelen instabillá váljanak. Magam úgy képelem el, hogy új, kreatív identitásképeket dolgozhatunk ki, s ezek aztán a felvilágosodás eredményeit, az emberi jogok koncepcióit egészen új kontextusba helyezik anélkül, hogy viszonylagossá tennék azokat. Az identitást és individualitást nem feltétlenül kell úgy elképzelnünk, ahogy azt Fichte tette, talán gondolkodhatunk erről másképp, kreatívabban is.

Esetleg a szabadság és az állampolgári jogok attribúciójának nagyobb területét kell létrehozunk. Hillary Putnam már javasolta is ezt; azt mondta például, hogy a számítógépeknek is járnak az állampolgári jogok. Ez ma túlzás, de máris hozzá kell látnunk az ember megváltozott helyzetének megfelelő új etika kidolgozásához. Érdekes feladat lesz eligazodni ebben az új világban. Amíg az ember képes a szeretetre, nem fog olyan könnyen átváltozni technikai, pontosabban csakis technikai lényé.

A BESZÉLGETÉST KÉSZÍTETTE MONORY M. ANDRÁS – TILLMANN J. A.

Túl termelékeny a kapitalizmus?

PAUL KRUGMAN

A túlnyomó többsége azoknak, akik a tavalyi francia választásokon Lionel Jospin-re adták szavazatukat, valami ellen és nem valami mellett szavazott: tiltakoztak a nagy munkanélküliség és Alain Juppé konzervatív kormányának részvétlen megszorító intézkedései miatt, de nem azért, mintha az ellenzék programjának valamely konkrét célkitűzését támogatnák. Jospin miniszterelnöki kinevezése mégis figyelemreméltó esemény. Hamarabb, mint bárki számított volna rá, egy radikális gazdasági doktrína bukkant elő az ismeretlenség homályából és – elvben legalábbis – egy befolyásos, fejlett ország kormányának hivatalos ideológiájává vált.

Engedjék meg nekem, hogy nevet adjak ennek a gazdasági doktrinának: legyen az általános telítettség tana. Röviden összefoglalva azt állítja, hogy a kapitalizmus annyira termelékeny, hogy az már saját érdekei ellen való, hogy a gyors műszaki haladás és az újonnan feltörekvő országok iparosodása következtében a munkavégző képesség gyorsabban növekszik, mint az elvégzendő munka mennyisége.¹ Enyhébb megfogalmazásban az általános telítettség doktrinája azt állítja, hogy a gazdaságpolitika feladata inkább a kereslet, semmint a kínálat ösztönzése; amerikai támogatói például elleneztek a törekvést a költségvetési hiány felszámolására, vagy a megtakarítás növelésére, azt állítva, hogy ezek hatása gazdasági növekedés lassulása. Kifejezettebb formájában e doktrína kifejezetten a gazdaság kapacitásainak csökkentésére, a „munka megosztására” (work sharing), a heti munkaidő csökkentésére szólít fel. Épp ez az extrém forma képezte Jospin választási programjának egyik elemét: elő akarja írni a munkahét csökkentését 39-ről 35 órára.

A rendhagyó tanokat akár a közgazdaságtanban akár más tudományokban gyakran nem részesítik kellő figyelemben kibontakozásuk időszakában. Mind az értelmiségiek, mint a politikusok úgy ítélik meg, hogy nem érdemes velük foglalkozni. Ugyanakkor ezek a tanok ellenállhatatlannak tűnnek sok ember, – köztük politikai befolyással és/vagy pénzzel rendelkezők – számára. Mire kiderül, hogy ezek a befolyásos elméletek – mondjuk a „kínálati gazdaságtan” – komoly figyelmet érdemelnek, a racionális érvelés nagyon megnehezül. Az emberek addigra már annyi érzelmi, politikai, pénzügyi erőforrást fektettek bele, annyi

életpályát, sőt intézményt állítottak a szolgálatába, hogy híveik hallani sem akarnak róla, hogy rossz utat választottak.

Az általános telítettség tana talán még nem érte el ezt a fázist. Még Jospin szocialistái is csendben törölhetik a work sharing ötletét programjukból, anélkül, hogy ez komolyan visszaütne rájuk – feltéve, hogy többi ígéretüket beváltják. Azok az amerikai értelmiségiek és politikusok, akik korábban kokettáltak az elmélet valamely változatával, még mindig módosíthatják véleményüket anélkül, hogy ez túlságosan nagy zavart okozna. Itt az ideje, hogy ezt a tant komolyan szemügyre vegyük, mielőtt a logika és a tények elől elzárkózó dogma lenne belőle.

Engedjék meg, hogy erősen fogalmazzak. Az általános telítettség tana nem állja ki a tüzetesebb vizsgálat próbáját; koncepcionálisan zavaros, és úgy tűnik, hívei a legalapvetőbb tényekkel sincsenek tisztában. Ugyanakkor olyan tanról van szó, melyet számos intelligens ember vonzónak talál; fontos ezért, hogy kifejtjük kifogásainkat és egyúttal próbáljuk megérteni, miért olyan vonzó ez a tan tudományos sebezhetősége ellenére.

Valami jó, amiből túl sok lenne?

Az aggodalom, hogy a kapitalizmus túlságosan termelékeny a munkások – esetleg maguk a kapitalisták – számára, már az ipari forradalom időszakában felmerült. A napóleoni háborukat követő válság, a kézi szövés brutális felváltása gépi szövésrel arra készítette még a klasszikus közgazdászokat is, vegyék fontolóra annak lehetőségét, hogy a korszerűbb technika bevezetésének hatása negatív. Így David Ricardo *A politikai gazdaságtan és az adózás elvei* (1817) című műve, mely többek között először mutatta ki teljes szigorral a szabadkereskedelem előnyeit, tartalmazott egy *A gépekről* szóló fejezetet amely felveti a technológiai munkanélküliség problémáját.

A túlzott termelékenység többé vagy kevésbé modern megfogalmazásai megtalálhatók voltak a harmincas-negyvenes évek irodalmában is. Az csak természetes, hogy egyes megfigyelők a munkaalkalmak hiányát a Nagy Válság időszakában összekapcsolták a húszas években bevezetett tömegtermelési technológiákkal. A keynesi közgazdaságtan, mely legitímálta az összereslet elégtelenségével kapcsolatos aggodalmakat, elméleti keretbe foglalta ezeket az elképzeléseket. A harmincas évek végén, a negyvenes évek elején számos közgazdász támogatót egy olyan elméletet, mely nagyon hasonlított a globális telítettség elméleté-

A tanulmány a *Foreign Affairs* LXXVI/5. (1997. szeptember-októberi) számában jelent meg.

hez és a „tartós stagnálás” nevet viselte. A tartós stagnálás-pártiak arra mutattak rá, hogy a jómódú családok általában jövedelmüknek nagyobb hányadát takarítják meg, mint a szegény családok; ezért az egy főre eső fogyasztás növekedése nem tart lépést az egy főre eső jövedelem növekedésével. A gazdaság csak akkor tarthatja fenn a teljes foglalkoztatást, ha a beruházás sokkal gyorsabban nő, mint a jövedelem, ez pedig nem tűnik valószínűnek. A tartós stagnálás elméletének hívei a jóslták, hogy a II. világháborút követően visszatér a recesszió, és a munkanélküliség idővel egyre nagyobb méreteket öl.

A közgazdasági elméletek háború utáni fejlődése, valamint a háborút követő fellendülés kisöpörte a hivatásos közgazdászok köréből a tartós stagnálás elméletét. A doktrína csak népszerűsítő frásokban maradt fenn, gyakran összekapcsolódva az „automatizálás” okozta aggodalmakkal, mely – úgy mond – haladéktalanul és széles körben gépekkel fogja helyettesíteni az emberi munkát. Mindent összevéve azok az aggodalmak, miszerint a kapitalizmus túl termelékeny lehet, az ötvenes évektől a nyolcvanasokig csipkerózsika-álmukat aludták.

Az általános telítettség doktrínájának napjainkban tapasztalható népszerűsége háromféle okra vezethető vissza. Először is: a tömeges munkanélküliség újra felütötte a fejét, ha az USA-ban nem is, de Nyugat-Európában mindenképpen. A legtöbb közgazdász és üzletember az európai munkanélküliség hosszútávú növekedését az „euroszklerózisra” vezeti vissza, melynek okai között megtaláljuk a túladóztatást és a túlzott állami szabályozást. Egyes európai szakszervezeti és politikai vezetők azonban arra a következtetésre jutottak, hogy egyszerűen nincs elegendő munkaalkalom és hogy ez a probléma a munkatermelékenység növekedésével egyre súlyosabbá válik. A Jospin-éhoz hasonló, a „munka megosztására” vonatkozó javaslatok már legalább egy éve közismertek Európában. A work sharing pártolónak hangja akkor erősödött meg, amikor Európa a kilencvenes évek elején gazdasági válságba került; az elképzelés még az Európai Bizottság 1993-as fehér könyvében (*Növekedés, versenyképesség, foglalkoztatás*) is zavaros támogatóra lett.

Másodszor: széles körben elterjedt, hogy a fejlett országokban – különösen az USA-ban – a termelékenység növekedése felgyorsult. Amikor 1991–92-ről kiderült, hogy ez a „munkátlan fellendülés” átmeneti időszaka lesz, – vagyis egyszerre nő benne a GDP és a munkanélküliség – e tény tartós benyomást gyakorolt egyes közgazdasági szakfőkre, meggyőzve őket arról, hogy a növekedés és a munkahelyek közti összefüggés már nem érvényes.

Végül az ipar megjelenése az újonnan feltörekvő gazdaságokban és ezen gazdaságok gyors exportnövekedése csak tovább táplálta azt az érzést, hogy az össz-termelékenység megszaladt, növekedésével a kereslet nem tud lépést tartani. A globális telítettség tanának egyes hívei, így mindenekelött William Greider nemcsak azt képzeli, hogy a növekedés elmarad a kapacitások mögött, hanem arra is figyelmeztetnek, hogy a potenciális kínálat és kereslet közti növekvő szakadék a harmincas évekéhez hasonló válságot fog kiváltani, amelyben a termelés is zuhanni kezd. Az általános telítettség doktrínája – mint látjuk – a világgazdaságban ténylegesen megfigyelhető jelenségekre kínál választ.

Van-e valóban globális telítettség?

Hogy a globális telítettség fogalmát kellő megvilágításba helyezhessük, három állítást kell megvizsgálnunk. Közülük egy a kínálattal és kettő (azért kettő, mert másképp kell feltennünk a kérdést a fejlett és a fejlődő országok esetében) a kereslettel foglalkozik.

(1) A világ termelőkapacitása kivételes, talán soha nem látott mértékben nő.

(2) A fejlett országokban a kereslet nem tud lépést tartani a potenciális kínálattal.

(3) Az újonnan feltörekvő gazdaságok növekedése sokkal többel fog hozzájárulni a globális kínálatához, mint a globális kereslethez.

Vajon ezek az állítások igazak-e a jelenben vagy a valószínűsíthető jövőben?

Termelőkapacitás

A népszerű közgazdasági értekezések általában benyomásokra, anekdotákra és nem statisztikákra támaszkodnak. Igaz, különösen gyorsan változó időkben a gazdaság egy előző generációjára kialakított statisztikák könnyen szem elől téveszthetik a jelen alapvető fontosságú tényeit. Ugyanakkor az anekdota általában a feltűnést keltőre, az eltérőre koncentrál és nem a folytonosan ismétlődőre. Az alapvető dolgok nem változnak az időben, ám ezt az ember hajlamos elfelejteni, ha túlságosan az érdekes anekdotákra koncentrál.

Az olyan megfigyeléseknek, mint Greider azon meggyőződése, hogy a termelőkapacitások erőteljesen növekednek, egyes iparágak adatain alapul. Ilyen például az autóipar, mely tényleg kapacitásfelesleggel küszködik. Ezekkel a történetekkel az a probléma, hogy egy előrejelezhetetlen világban az üzletmenet normális kockázatai közé tartozik, hogy egyes ágazatokban túlbecsülik a piaci kilátásokat és felesleges kapacitásokat hoznak létre. Ugyanez a helyzet a kapacitáshiánnyal is, mely a keresletet alábecsülő ágazatokban keletkezik. Vannak időszakok, amikor a végeredmény egyértelmű: egy súlyos recesszió mélypontján vagy egy enyhébb, az 1990–91-eshez hasonló visszaesésnél. Ilyenkor dominál a túlkínálat. De a jelen pillanatban egymás mellett találunk olyan dolgokat, melyekből hiány van (mint irodai férőhely, babkává, szakképzett gépszerező) és olyanokat, melyekből többlet (autóösszeszerelő-üzemek). Melyikük történetét tekintjük mérvadónak és melyiket esetlegesnek?

Egy másik forrása a megszaladó termelőkapacitásokról szóló történeteknek az a nyaktörő mutató, melyet a digitális technika produkált. Az ún. Moore-törvény azt mondja róla, hogy egy bizonyos számítási elvégzésének költsége 18 havonta feleződik. Vagyis ez a szektor a permanens forradalom állapotában van. De a termelés nem csupán számítások elvégzését jelenti. Még a feldolgozóiparban is rendre elisietettnek bizonyultak a munkás nélküli gyárakról szóló híradások; a nyolcvanas évek nagy ovációval fogadott ipari robotjai végül is termelési technológiák hatalmas arzenáljában egy kicsiny adalékká törpültek. Még nehezebb a termelékenységi forradalom tényeire bukanni a feldolgozóiparon kívül. A papír- és titkárnőmentes iroda például olyasmiről, aminek a megjelenése már sokszor a küszöbön állt, de végül valahogy nem lett soha semmi belőle.

Ha egyáltalán megbízhatunk bennük, a fejlett országok kapacitásnövekedésére vonatkozó hivatalos becslések nem különösebben mellbevágóak. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD), valamint a Nemzetközi Valutaalap (IMF) egyaránt évi 2–3 százalékra becsüli a fejlett gazdaságok, mint csoport potenciális GDP (vagyis amit egy ország normális kapacitáskihasználtság mellett termelni képes) növekedési rátáját. Ez hasonló az elmúlt 20 év eredményéhez, de messze elmarad az ötvenes és hatvanas évek teljesítményétől.

De megbízhatunk-e az effajta becslésekben? A lelkes technikapártiak gyorsan rámutatnak, hogy a GDP szokásos becslései nem veszik figyelembe az olyan minőségi változásokat, mint mondják az a kényelem, melyet egy pénziadó automata nyújt. Ezek a nehezen számszerűsíthető minőségi változások azonban a korábbi évtizedben hasonlóak voltak; szabad a gazda, hogy akkor most az al-becslési hiba nagyobb, mint korábban vagy kisebb.

Egy valamit senki nem von kétségbe: egyes fejlődő országok megdöbbentően gyors iparosodása – főleg Ázsiában – felgyorsította a globális kapacitás növekedését.

Ha átlagoljuk a potenciális növekedés fent említett sívár előrejelzéseit Ázsia látványos növekedési rátáival, akkor a termelőkapacitások növekedésére a világ piacgazdaságainak összességében közel évi négy százalékot kapunk. Ez több, mint a hetvenes és nyolcvanas évek három százaléka, de kevesebb, mint volt az ötvenes és a hatvanas években. Elképzelhető, hogy a becslések ma megbízhatatlanabbak, mint annak idején voltak, de a termelőkapacitások soha nem látott növekedésére épülő jóslatok jó esetben is megkérdőjelezhetőek, és semmi nem támasztja alá a minden korábbit felülmúló növekedés rémképét.

Kereslet a fejlett országokban

Még ha a kapacitásnövekedés mérsékeltebb is, mint amit a reklámszövegek tartalmaznak, a kapacitások akkor is kihasználatlanok lennének, ha a kereslet nem nőne a megfelelő mértékben. A hagyományos közgazdaságtan nem lát itt semmi problémát. Végülis amennyiben a növekvő kapacitásokat a fejlett országok használják, úgy a jövedelem a kapacitással egyező ütemben nő; és ha a jövedelem nő, miért ne nőne a fogyasztói kereslet is. Érdekes módon a globális telítettség elméletének legfőbb hírdetői közül senki nem cáfolja ezt a bevett nézetet. Greider, Rifkin, sőt még Heilbronner is (akinek pedig ismernie kell a hagyományos érvelést) bizonyított ténynek veszi, hogy amennyiben a kínálat növekedése túl gyors, úgy az meg fogja haladni a kereslet növekedését. Judis mutatott rá, hogy a harmincas évek bizonyítják: a kereslet nem feltétlenül egyezik meg a kínálattal, de semmit nem mondanak arról, hogy vajon a kapacitásnövekedés önmagában (például pénzügyi politikai balfogások nélkül is) képes-e válságot produkálni.

Ha a sorok között is olvasunk, úgy tűnik, hogy a globális telítettség elméletének hívei (csakúgy, mint az egykori tartós stagnálás-pártiak) arra gondolnak, hogy a jövedelem emelkedésével a fogyasztók telítetté válnak: miután minden szükségeset megvettek, vonakodnak tovább növel-

ni kiadásait. Ezt az elképzelést köznapi tapasztalatok is alátámasztják: a jómódú családok jövedelmükből sokkal nagyobb hányadot takarítanak meg, mint a szegények. Egyes globális telítettségpártiak ezt a logikát fejlesztik tovább, amikor azt állítják, hogy a jövedelmek rossz elosztása miatt a fejlett országokban, de legalábbis az Egyesült Államokban a fogyasztói kereslet korlátozott. A szegénységgel küszködő családok többet is költenének ha lenne miből, de a jövedelem a gazdagok zsebébe vándorol, akik felhalmozzák, semhogy elköltenék.

Ez az elmélet elég meggyőzőnek hangzik. Csak az a baj, hogy a tények nem támasztják alá: a fogyasztói kiadások az Egyesült Államokban valójában elég hosszú idő óta folyamatosan nőnek. Az egy főre eső reáljövedelem ma durván a háromszorosa a negyvenes évek végének, amikor pedig a tartós stagnálás elmélete megszületett. Ráadásul ennek a jövedelemnek az eloszlása egyenlőtlenebbé is vált. Mégis: a személyi jövedelmek megtakarított hányada ma kisebb, mint volt annakidején. Ugy látszik, a legtöbb amerikai, köztük a jövedelemelosztás felsőbb régióiba tartozók is, megtalálták a módját, hogyan költsék el a jövedelmüket anélkül, hogy telítetté válnának.

Ha belegondolunk, nincs ebben semmi meglepő. A Foreign Affairs legtöbb olvasója ismer évi 300.000 dollárt vagy annál többet keresőket. Sőt, olvasóink közül sokan maguk is beletartoznak ebbe a kategóriába. Tényleg annyira nehéz ezt a pénzt elkölteni? Egy valóban szép lakás, egy nyaraló, vagy kellemes utazások, magánnyetem a gyerekek, két jó autó... Pedig még ha az átlagos családi jövedelem 2%-kal növekszik, akkor is egy évszázadra van szükség ahhoz, hogy a családok mai pénzben 300.000 dollárt keresenek.

Az igaz, hogy az átlag feletti jövedelemmel rendelkezők általában többet takarítanak meg, mint az alacsonyabb jövedelműek. Ez azonban – mint a közgazdászok már régen rájöttek – nem több érzéki csalódásnál. A magas jövedelműek csoportja minden évben aránytalanul sok olyan személyt tartalmaz, akiknek ebben az évben jobban megy, mint szokott és most félretesznek a borúsabb napokra, miközben az alacsony jövedelműek csoportjában aránytalanul sok olyan személyt találunk, akinek most rosszabbul megy, mint szokott, és ezért a tartalékait kezdi felélni. De amikor a normális vagy tipikus (közgazdász zsargonban a „permanens”) jövedelem nő, amint az a gazdaság növekedése idején történik, a kiadások a jövedelmekkel párhuzamosan nőnek. Röviden: nehezen igazolható az a hiedelem, miszerint a fogyasztói kereslet a fejlett országokban nem képes lépést tartani a növekvő kapacitásokkal.

A harmadik világ

Az érzelemkitörések és a zavarodottság akkor hág a tetőpontjára, amikor az újonnan iparosodott országok kerülnek terítékre. Talán az a legjobb módja, hogy átvágjunk ezen a dzsungelen, ha először a Pangloss-féle hagyományos közgazdászt hagyjuk szóhoz jutni, majd rátérünk, miben nem ért vele egyet a telítettségben hívő, végül megnézzük, mit is mondanak a tények.

A kiindulópont, amiben mindenki egyetért, hogy egyes fejlődő országokban a munkatermelékenység gyors ütemben nőtt. Munkások százezer, akik korábban nem sokat számítottak a globális gazdaság szempontjából, mára fontos, a világ termelőkapacitásaihoz jelentősen hozzájáruló tényezővé váltak.

A hagyományos közgazdász ebben nem lát semmi problémát. A világ termelőképessége megnőtt, de a nagyobb termelékenység magasabb jövedelmekben fog lecsapódni. És miután azt aligha állíthatja valaki, hogy ezekben a szegény országokban a szükségletek telítve lennének, a kereslet a kínálattal párhuzamosan fog nőni. Az újonnan iparosodó országok – mondja a hagyományos elmélet – amit megkeresnek, azt el is költik. Vagy más szavakkal: ugyanannyit fognak importálni, mint amennyit exportálnak.

A hagyományos közgazdász még olyasmit is jóslhat, hogy a feltörekvő gazdaságok kereskedelmi mérleghiányt fognak produkálni. Hiszen számítani lehet rá, hogy külföldről befektetőket vonzanak magukhoz. És egy nettó tökeimportőr országban, definíció szerint kisebb a belföldi beruházás, mint a belföldi megtakarítás, ezért az a jövedelmét meghaladóan költ. Annak az országnak pedig, mely jövedelmét meghaladóan költ, a külkereskedelmi mérlege deficitese, mert a különbséget importálja. (Pontosabban a fizetési mérlege lesz deficitese, mely magában foglalja a szolgáltatások külkereskedelmi forgalmát és a multbeli beruházások jövedelmét is.)²

De hogyan lehetséges ez? Hát nem lesznek az alacsony bérű országok verhetetlenül olcsók, nem alakul ki emiatt külkereskedelmi többlet? A hagyományos közgazdásznak erre is van talpraesett válasza: a bérek a termelékenységgel párhuzamosan nőni fognak, úgyhogy a szóbanforgó országok nem is lesznek annyira költséghatékonnyak.

A globális telítettség elmélet hívei számára mindez naivul optimistának tűnik. Álláspontjuk jellegzetes megfogalmazásban megtalálható Alan Tonelsonnak a New York Times Book Review június 15-i számában a volt kereskedelmi miniszterhelyettes Jeffrey Garten művéről (*A nagy tizek: A feltörekvő országok és hatásuk életünkre*) szóló ismertetőjében. Tonelson azt állítja, hogy „a fogyasztói piac ezekben az országokban még évtizedekig szűk marad... Két fő oka van ennek. Az első, hogy miután ezen országok többsége hatalmas külföldi adósságot halmozott fel, vissza kell fogniuk a lakossági fogyasztást, ezért exportvezérelt növekedési stratégiát követnek. Másodsor: ha nem tartják alacsonyan a béreket és a vásárlóerőt, nehéz lesz a külföldi beruházásokat magukhoz vonzani, pedig erre mind az adósságtörlesztés, mind a növekedés finanszírozása szempontjából nagy szükségük van.” Röviden: a feltörekvő gazdaságok távolról sem fogják ugyanolyan mértékben növelni a világgiazi keresletet, mint a világgiazi kínálatot.

Ez a hipotézis világosnak tűnik. Ha azonban újraolvasuk Tonelson megjegyzéseit, vagy Greider új könyvének hasonló passzusait, és némi önálló kutatásra is vállalkozunk – mondjuk megvásároljuk az újságárusnál az *Economist* egy számát és kinyitjuk az utolsó oldalon, ahol a „feltörekvő piacok teljesítménymutatói” találhatók – némi meglepetésben lehet részünk. Tonelson láthatólag azt hiszi, hogy az újonnan iparosodó gazdaságok már most is „exportvezérelt” növekedési pályán mozognak – vagyis sokkal többet adnak el a fejlett országoknak, mint amennyit vásárolnak tőlük – és naivítás lenne azt várnunk, hogy ez a helyzet megváltozik. Valószínűleg azt hiszi, hogy ezek a gazdaságok már ma is nagy kereskedelmi többletet

halmoznak fel. Az 1. táblázat azonban, mely a Garten szerinti „nagy tizek” kereskedelmi és fizetési mérlegét tartalmazza, a következő képet mutatja: kereskedelmi mérleghiányt produkált a tíz ország közül hét és egyúttal a csoport, mint egész is, és fizetési mérleghiányt a tízből kilenc. Ha az *Economist* 25 országot tartalmazó nagyobb mintájával dolgozunk, kereskedelmi mérleghiányt találunk a 25 esetből 17-ben és fizetési mérleghiányt 20-ban. Ez lenne az exportvezérelt növekedés?³

Hadd fogalmazzam meg a fentieket kicsit másképpen: a globális telítettség híveinek írásait olvasva az embernek az a benyomása támad, hogy az újonnan iparosodó országok jelenleg nagy kereskedelmi többletet állítanak elő és kétséges minden olyan előrejelzés, miszerint valamikor a jövőben ugyanannyit fognak importálni, mint amennyit exportálnak. Az igazság ennek épp a fordítottja: a feltörekvő gazdaságok mint csoport kereskedelmi mérleghiányban szenved és a globális telítettség hívei esnek a spekulatív előrejelzés hibájába, amikor azt jóslják, hogy valamikor a jövőben nagy kereskedelmi többletet fognak előállítani.

Hasonló szerepcseré érhető tetten tények és hipotézisek között, amikor a bérek viselkedését vizsgáljuk az újonnan iparosodó gazdaságokban. Átlapozva a globális telítettségéről szóló írásokat, az embernek az a benyomása, hogy mostanáig a bérek a feltörekvő gazdaságokban nem nőttek párhuzamosan a termelékenységgel és azt állítani, hogy a jövőben együtt fognak változni, nem egyéb optimista spekulációnál. Valójában azokban a fejlődő országokban, ahol a termelékenység az elmúlt évtizedben gyorsan nőtt, a bérek is, kivétel nélkül mindegyikben gyorsan emelkedtek. Ne felejtjük el, hogy Japán, ez az egykor olcsó bérű ország, melyet még a hetvenes évek elején is számos nyugati elemző azzal vádolt, hogy tudatosan tartja alacsonyan a béreket, hogy a kereskedelmi többletét fenntarthassa, ma kétszer akkora órabértet fizet a feldolgozóiparban, mint az Egyesült Államok. Amint azt a 2. táblázat mutatja, a négy ázsiai „tigris” is jelentős béremelkedést produkált az elmúlt két évtizedben. Más szavakkal, a tények mind a mai napig azt mutatják, hogy a bérek igenis együtt nőnek a termelékenységgel és a globális telítettség-pártiak azon állítása, hogy a jövőben ez nem így lesz, nem több pusztán spekulációnál.

Mindaz, amit elmondtunk, meglehetősen zavarbaejtő. A globális telítettség hívek önmagukat realistábbnak tartják a hagyományos közgazdászoknál; azt gondolják magukról, hogy elvetették a túlzottan optimista kijelentésekre sarkalló absztrakt elméleti konstrukciókat, hogy friss szemmel láthatóan mindazt, ami a világban történik. Az adatok viszont a naivan optimista hagyományos közgazdászokat igazolják, míg a globális telítettség-hívek spekulatív teoretikusoknak mutatkoznak, akik minden ok nélkül állítják, hogy a jövő teljesen más lesz, mint a múlt vagy a jelen.

Kell lenni valami különösen lefegyverzőnek a globális telítettség tanában, ha nemcsak arra tud sarkallni intelligens embereket, hogy elvessek a hagyományos közgazdásztant, de arra is, hogy szemet hunyanak a kellemetlen tények előtt.

A fantázia hiánya

Valószínűleg sok olyan olvasó akad, aki a fenti eszmefuttatások ellenére nehezen veti el azt a gondolatot, hogy már ma, de legalábbis a közeljövőben jelentős túlkínálat várható világméreteken. Végül is a világ termelő kapacitásai folytonosan nőnek – bár nem olyan ütemben, mint azt néhely elemzők sejtetni engedik – és nehéz elképzelni, hogyan fogják ezt a kapacitást kihasználni. Ez húzódik meg véleményem szerint a globális telítettség elméletének a vonzereje mögött: nehezen tudjuk elképzelni, hogyan is fog kinézni egy a mainál sokkal termelékenyebb világ. De a hiba a mi képzelőerőnkben van és nem a gazdaságban, melynek nem okoz problémát ennek a kapacitásnak a kihasználása.

A tévedések sora, valószínűleg az átfogó gondolkodásról való lemondással kezdődik. Ha egyes iparágakat elszigetelten szemlélünk, mind a termelékenység növekedése, mind a globalizálódás munkahelyfelszámoló erőnek tűnik. Az USA acéliparában az egy főre eső termelés 1980 óta drámai mértékben megnőtt. Számos fejlődő ország a ruházat exportőrévé vált; ennek eredményeként a ruházati ipar a fejlett országokban hanyatlásnak indult. Nem kézenfekvő hát a következtetés, hogy a termelékenység további növekedésével és a harmadik világ további iparosodásával további munkahelyeket veszít a gazdaság?

Ami ebből a gondolatmenetből hiányzik, az a szóbanforgó változások közvetett hatása. Az acélipar termelékenységének növekedése csökkenti ugyan a munkahelyek számát az acéliparban, de új munkahelyeket teremt mástutt, ha másért nem, mert csökkenti az acél árát és ezzel növeli a más javak vásárlására rendelkezésre álló pénzmennyiséget. Lehet, hogy a fejlett országok ruhaipari munkahelyeket veszítenek a fejlődő országok exportja következtében, de nyernek is munkahelyet azokban az ágazatokban, melyek termékeit a fejlődő országok friss exportbevételeiből vásárolják. Ha az látjuk, hogy a termelékenység növekedése egy bizonyos ágazatban csökkenti a foglalkoztatást, ez korántsem jelenti azt, hogy a gazdaság egészében tapasztalható termelékenységnövekedés a gazdaság egészében csökkentené a foglalkoztatást.⁴ Mindaddig, amíg a fogyasztók megtalálják a módját, hogyan is költsek el a gazdasági növekedés generálta nagyobb jövedelmüket, nem kell hogy ez a növekedés a kereslet elégtelenségéhez vezessen. És minden tapasztalat arra mutat, hogy az emberek mindig találnak valamit, amire jövedelmüket elkölthetik.

De mit is fognak vásárolni?

Ez a kérdés természetesen módon vetődik fel, de igazságtalanul. Tegyük fel, hogy 1840-ben, amikor a legtöbb amerikai még farmer volt és a csekélyke ipart a textiltermelés uralta, találkozunk egy közgazdással. Tájékoztatjuk arról, hogy 150 év múlva a munkaerő 2%-a fogja előállítani összes élelmünket és kevesebb, mint 1%-a összes ruházatunkat, majd megkérjük, mondja meg, a többiek mivel fogják megkeresni a kenyerüket. Valószínűleg nem tudott volna jó választ adni, de joggal hivatkozott volna arra a globális elvre, hogy a gazdaság biztosan talál majd valami hasznos elfoglaltságot a számukra. (A globális telítettség hívei kizárólag a feldolgozóiparban elvesztett munkahelyekre gondolnak és nehezen tudják elképzelni, hogy a szolgálta-

tások ellensúlyozni tudják ezt a veszteséget. Pedig mi látjuk már, hogyan történik ez, hiszen az USA gazdasága is ma már túlnyomórészt szolgáltató, nem pedig termelő gazdaság. Ahogy egy orosz emigráns szomszédom fogalmazott: „Én nem értem ezt az országot – virágoznak tünik, de még senkivel nem találkoztam, aki termelt is volna benne valamit.”)

A képzelethiánynak egy másik fajtájával találkozunk, amikor az újonnan iparosodott országok népességére gondolunk. Az ő esetükben kézenfekvő, hogy mire irányul majd a fogyasztói kereslet: azokra a dolgokra, amelyek a fejlett országok népességének már rendelkezésére állnak. A nyugatiak nehezen tudnak elképzelni egy olyan világot, melyben a kínaiak, vagy az indonézok normális bért kapnak. Hiszen mindig olyan szegények voltak. A „nyüzsgő hordákról” kialakított régi képzetek is megteszik a magukét: egy megbecsült diplomata, író, újságíró mondta nekem egyszer: „Nem tudom belátni hogyan is nőhetne a bérük, bármennyire termelékenyek is – hisz olyan sokan vannak.” De nem lehet egyszerre állítani, hogy a kínai munkások termelékenységének növekedése – tekintettel a számarányukra – hatalmas megrázkódtatást jelentene a világ-gazdaságnak, és ugyanakkor azt is, hogy ez a hatás túlságosan kicsi ahhoz, hogy annyi embernek a bérét fel lehessen emelni belőle. Itt ismét a mi képzelőerőnkben van a hiba és nem a valóságban.

Végül: a globális telítettség eszméje mögött egy régi tévedés is húzódik, mely a fogyasztás és a beruházás közti viszonytal kapcsolatos. A kapitalista gazdaság egyik dolga az, hogy tőkét halmozzon fel. Termelőkapacitását nem teljes egészében használja fogyasztási cikkek előállítására; egy részét olyan tőkejavak termelésére használja, melyek a jövőben fogják növelni a termelő kapacitást. Ez a jövőbeli kapacitás szintén nem teljes egészében a fogyasztók kielégítését szolgálja – egy része a kapacitások további bővítését és így tovább. Mármost ha így fogalmazunk, könnyen arra gondolunk, hogy ez az egész nem egyéb egyfajta pilótajátéknál: az ember arra a következtetésre jut, hogy a gépeket előállító gépeknek ez az előállítása egy ponton véget kell hogy érjen, mégpedig katasztrófális következményekkel. (Valami ilyesmire gondolhat Greider, amikor a kapitalizmus „mániás logikájáról” beszél.) A valóságban azonban – mint Karl Marx mondhatta volna – nincs semmi fenntartathatlan a tőkeállomány növekedésében, ha a gazdaság is folyamatosan nő. 50 éven keresztül működött, miért ne működhetne tovább is?

Szélmalomharc

A fentiekben elmondottakat nem úgy kell érteni, hogy szerintem minden rendben lenne a világgazdasággal. Súlyos problémáink vannak: egyenlőtlenség az Egyesült Államokban (amit csak kiélez, de nem okoz a munkaigényes termékek importja), munkanélküliség Európában (amit szintén súlyosbít valamennyire a munkaintenzív import, de a fő oka a merev munkaerőpiac és az elhibázott gazdaságpolitika), egy kipukkant pénzügyi buborék következményeivel küszködő japán gazdaság, a pénzügyi túlkapások és laza bankszabályozás okozta válságokra váró, újonnan iparosodott országok és így tovább. Összességében azonban az emberiség állapota – ha olyan durva mutatókkal mérjük, mint a várható élettartam vagy a gyermekek alultápláltsága – ma sokkal jobb, mint volt 20 évvel eze-

lött, főleg a harmadik világ gazdasági növekedése miatt, de a kép nem mentes az árnyoldalaktól sem. A túlzott termelékenység azonban bizonyosan nem az a betegség, amelyben a tőkés gazdaság szenved.

Nemlétező problémákat kiagyálni költséges mulatság. Amikor az ember a globális telítettségben hívó európaiakkal találkozik, megdöbben a fatalizmusuk: úgy tűnik már nem bíznak benne, hogy az európai gazdaság növekedhetne. Ez a fatalizmus teszi hatástalanná az új Jospin kabinet működését, amint az e dolgozat frásakor már világosan ér-

zékkelhető. Ugyanakkor az amerikai globális telítettség-hívók idejük felében arra panaszkodnak, hogy semmi jóra nem számíthatunk, amíg az ország fel nem számolja a kiegyensúlyozott költségvetés dogmáját, a másik felében pedig igazolást keresnek a jó öreg protekcionizmusra.

Mulatságos mindez és egyben nagyon szomorú: akik a globális telítettségre panaszkodnak szélmalomharcot vívnak, pedig vannak valóságos szörnyek is, melyek lekaszabolásra várnak.

FORDÍTOTTA VARGA TIBOR

J E G Y Z E T E K

1. A globális telítettség-doktrina legszembevetőbb hirdetői Jeremy Rifkin (*The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, New York: G.P. Putnam, 1995.), valamint az újságíró William Greider (*One World, Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism*, New York: Simon and Schuster, 1997). Hasonló nézeteket fejtett ki John Judis (*The New Republic*; lásd pl. párbeszédét Cliva Crook-kal az *Economist*-től, mely a *Slate* 1997. február 24-március 24-i számában jelent meg), valamint a közgazdász Robert Heilbroner (*Visions of the Future: The Distant Past, Yesterday, Today, Tomorrow*, New York: Oxford University Press, 1995). A globális telítettség tana nagy népszerűségnek örvend európai szakszervezeti körökben és középbal politikusoknál (még Philippe Séguin, Juppé utóda a Gaullista párt elnöki székében is üdvölte az önkiszolgáló benzinkutak tilalmát), de megtalálható olyan sikerkönyvekben is, mint Viviane Forrester: *L'Horreur Économique*, Párizs, 1996.
2. Képzeljünk el egy országot, melyben a GDP 100 milliárd dollár, ebből a fogyasztás 70 milliárd dollár, a beruházás 30 milliárd dollár. Ha nincs tőkebeáramlás a beruházási alap csak a hazai megtakarításból származhat, úgyhogy a beruházás 30 milliárd dollár, a teljes felhasználás (fogyasztás plusz beruházás) megegyezik a GDP-vel. Amennyiben 10 milliárd dollár külföldi tőke beáramlik a beruházás felmegy 40 milliárd dollárra, az össz-kiadás pedig 110 milliárd dollárra. De minden vásárlás egyúttal eladás is, hogyan lehet akkor az össz-kiadás nagyobb,

- mint az össz-jövedelem. A válasz az, hogy 10 milliárd dollárt külföldi javakra fordítanak; így ebben a példában az ország külkereskedelmi mérleghiánya 10 milliárd dollár.
3. A csoport fekete báránya Kína, mely tetemes külkereskedelmi többletet halmozott fel, bár a fizetési mérleg hiánya kicsi. A kínai kereskedelem megértéséhez két dolgot kell figyelembe venni. Az első hogy Hong Kongnak jelentős a külkereskedelmi mérleghiánya; ha Hong Kongot és Kínát egyetlen országnak vesszük (és ennek kell vennünk), az összesített többletük sokkal kevésbé drámai. Másodsor: ha áttekintjük a teljes *Economist* listát a feltörekvő piacokról a legnagyobb fizetési mérlegtöbbletet Oroszország esetében kapjuk. Nincs ebben semmi megmagyarázhatatlan: oka, hogy a bizalmatlan üzletemberek és a korrupció hivatalnokok elszívják az ország valutabevételeit és külföldön parkolztatják őket ahelyett, hogy az áruimport rendelkezésére bocsátanák. Hasonló hatással járt az egyesített Kína + Hong Kongra néve a politikai bizonytalanság.
 4. A *baljós tudomány művelője* című cikkemben, mely a *Slate* január 23-i számában jelent meg, ezt a gondolatot egy kéttermékes (forró virsli és zsemle) gazdaság példájával szerettem volna megvilágítani, melyben a fogyasztók ragaszkodnak ahhoz, hogy minden forró virslihez jár egy zsemle és minden zsemlehez egy forró virsli. Egy ilyen gazdaságban bármely ágazat termelékenység-növekedése csökkenti a foglalkoztatást az illető ágazatban, de nem a gazdaság egészében, és a globális termelékenység-növekedésnek nincsen hatása a munkahelyek számára.

T Á B L Á Z A T O K

1. táblázat:
Kereskedelmi és fizetési mérleg a „nagy tizekben”

	kereskedelmi mérleg	fizetési mérleg
	milliárd dollárban	
Argentína	-0,9	-4,0
Brazília	-10,3	-17,8
Kína	23,6	1,6
India	-5,0	-5,1
Indonézia	7,1	-7,8
Mexikó	-2,1	-4,3
Lengyelország	-9,8	-3,1
Dél-Afrika	1,9	-2,0
Dél-Korea	-22,3	-25,9
Törökország	-18,4	-4,4

Forrás: *The Economist*, 1997. június 14–20. szám 114. oldal. Az adatok minden ország esetében az elérhető legfrissebbek, pl. Kína kereskedelmi mérlege az áprilissal végződő évre vonatkozik.

2. táblázat:
Bérek az ázsiai „tigriseknél”

(Orabér az USA %-ában)	1975	1995
Hong Kong	12	28
Szingapúr	13	43
Dél-Korea	5	43
Tajvan	6	34

Forrás: az USA munkaügyi minisztériuma

Mándy Stefánia

FELHANG

ma hangszínekben bujdokol a táj
míg szürkeség füstöl a csúcsokon
tördelt tagok és piros muskotály
feszített ének
felemelt pohár
s az öröletlen nyelv tagolva kérdi
melyik felhangba rejtve ami fáj
van-e olyan violasugár
mely illatának liláját
megérti?

virágharangok csöndje ha beáll
az esti tóban bűvár dallamok
csak szemszíkra csak éjderű ragyog
csak ott süt nap
hol izzik a vagyok –
ki földön jársz
keresd őrcsillagod

HEGEDŰBOLDOGSÁG

mendel fia jákob
mózes unokája
boldogult bartholdy
zsoltár a fiúnak
kereszt az apának
bankár ábrahámnak
céltalan értelem
faragott szavára
kottafejjel bölint
lengő muzsikája
egy vonó négy húron
életét növeszti
aki hallja hallja
felix-szé nevez ki

RÁLÁTÁS

a zűrzavar s a rendület
 egy én egy élni kénytelen
 kevés erő a harc a sok
 fölülről nézve örködés
 kavicsos állva csupa sokk
 megvívni volna tévedés
 csak állni kell korongközépen
 csak eltűnődni lény a léten
 küzdés helyett egy gondolat
 futás helyett egy szóra váró
 mely fényt növeszt zöld lángokat
 s köréd kerít középen álló
 egy gömbegészt a voltodat

INDUL A BOLDOG LÉLEK

a kertek végesvégig elvezetnek
 indulj virág virág után ne mással
 menj csak magad
 beoltva már a végső hervadással
 ne képzelj szebbet mert nincs gyönyörűbb
 mint más helyett borongni új derűt
 látni születni termett magzatot
 köszönni más helyett amit az ég adott
 látni aratni amit a föld terem
 csodálni egy diót – maga az értelem
 zöld burkában az édessé nő
 tudássá érett szívszilárd jövő
 torkod szorulna újra kezdeni
 épp most mikor már vár
 az édeni

Nádasdy Ádám

A TRABANT A HÍD FELŐL

Az átmenésnél egészen nyilvánvaló
lett számomra a tenyered, Uram, ahogy
odatetted közém és a rohanó Trabant
közé, megállítottál csak egy töredék
másodpercre; valódibőr-szagú, forró és falszerű
valamit éreztem. Mintha kiscsirke volnék,
már készültem belecsípni hetykén
a csőröcskémmel: „na, engedj tovább, nagy vagyok!”,
mikor elzúgott a Trabant a híd felől, pedig
neki volt piros, nyílegyenesen, ki se tért,
középkorú nő vezette, láttam a haját.
Nem nevettem, a járdakorlátnál álltam
sokáig, föltartottam a csőrömet, kitétvén.

INDUL VISSZAFELÉ

Olyan lesz megint, mint volt fiatalon,
ezt érezte a teáskanna gőze fölé
hajolva, rég nem volt ennyire bedugulva
az orra, úgylátszik vége a felnőttkornak,
a kiegyensúlyozott, végére-járós,
tisztá látásnak, a mások nyüzsgő feje
fölötti panorámás körültekintésnek.
Alacsony lesz megint, és nem kap levegőt,
a szeme csupa tarkóba ütközik,
rendez minden címet, cetlit, időt,
dupla naptárat vesz, mert hátha elvész,
izzadni fog és ronda, körömrágott
kezét még ülve is a zsebében tartja.
Abba is beleérez, akiről nem tud semmit,
ám összetéveszti az éleslátása által
másokban keltett pánikot az iránta esetleg
ébredő zsigeri vonzalommal, s így nem érti,
miért takarják egyre jobban mindenüket előle,
ahogy a vándor is beburkolódzott, akiről
az északi szél akarta, fogadásból,
lefújni a kabátját nagy vehemenciával.

*De ez jó lesz, ez a vehemencia,
jó lesz kicsinek lenni és pimaszoknak,
és hátha sikerül valakiről
letépní az utolsó szál gatyáját.*

ARS POETICA

*A vattacukros ember, az csinál ilyet:
a hurkapálcáját a teljesen üres,
kissé ütődött, forgó üstbe tartja,
és vár. Remél. Összeszorul mindene,
hogy sikerüljön az, ami szokott.
A pálcá végén egyszercsak megtapad
egy szál a semmiből, tágrameredt
szemmel nézik a gyerekek, aztán még egy,
el lehet kezdeni forgatni finoman,
jön már a többi szál, helyet keres,
hogy hol tapadhatna a meglevőkhöz $\frac{3}{4}$
kicsit lazít a vattacukros ember,
dúdol egy keveset, lábat vált, fölneéz,
egyre nagyobb a gombolyag, ő dönti el
most már, hogy mit akar, hogy hosszúkását,
vagy lapos-széleset; a gyerekek
arcán előmlik a vigyor, megszületett
a semmiből az édes, fagyott levegő.*

*Nem mindig van ez így: néha csak áll,
koncentrálva, a vattacukros ember,
nyújtja a hurkapálcát az edénybe,
tuszkolja is kicsit, remegteti,
de semmi. Zörögve szalad az üst,
a horpadásain meg-megcsillan
a fény. A gyerekek egymásra néznek,
ő meg csak rágja a bajuszát.*

Alanus ab Insulis

ANTICLAUDIANUS

(részlet)

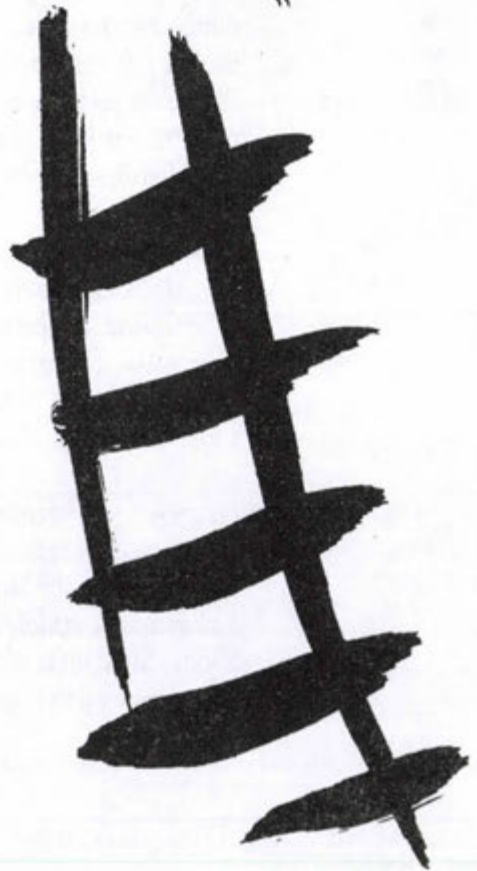
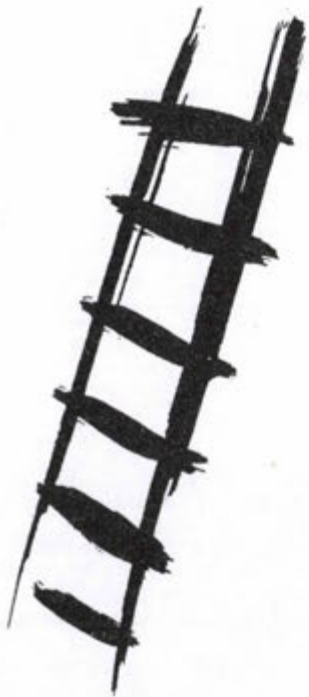
V. 471–543.

Legfőbb tisztelet illeti itt is, az égilakóknál
azt a Szűzet, ki szülés által sem vesztve szemérmét
már anya és szűz még, mindkét névnek viselője:
benne a két szó szép összhangra találva feledte
ősi viszályát, s ők kik örök harcban küzdöttek elégszer,
látva, ez Asszonyban ellenségek sose lesznek,
egymást indulatok nélkül, csókolva köszöntik.
Néma a természet, logikának nincs helye itt már,
s érvek nélkül mit sem is ér a retorika elve.
Mária az, ki az Úr adományára szerint csoda által
lánnyként atyja szülője leend, befogadva fiává,
szűz szeplőtlenül, s tiszteljük már anyaként is,
méhének nászágya a legfőbb isteni szállás,
melyben a nagy Kézműves szent Fia földi ruháját
önmaga szötte, hogy üdvösségünk záloga legyen
köntöse: emberi öltözetünk öltötte magára.
Mária, tenger csillaga, létút, üdv kikötője,
jog pálcája, a jámborság bástyája, erénynek
kezdeté, anyja bocsánatának, szép, szűzi szemérem
násznyoszolyája bezárt kert, szent forrás, meg olajfa,
illatozó cédrus, édenkert – kellemes, édes,
festékes vesszőcske, boroshordók-teli pince,
nyíló rózsza tövis nélkül, szeplőtelen áldás,
tisztavízű forrás, fény-fellegetek tovaűző,
vétkesnek gyógyír, jó oltalom, égi reménység,
vaknak fény, száműzöttek hazaiútja, nyugalma,
tévelygők ösvénye, a fáradtak pihenése.
Mária által az első botlás, Éva hibája
nem szeplősít már: ősbűnt győzött le erénye,
megjavította, mi széttört, visszaszerezte, mi eltűnt,
útravezette a tévelygőt, befogadta, ki bujkált,
éjjeli félelmünktől mentett új örömeke –
most a halál árnyéka helyett fény tölti be létünk.

Az ókori író, Claudius Claudianus (370 k. – 405 k.) In *Rufinum* c. művében énekelte meg Stilicho győzelmét Rufinus felett. E művel vitatkozik a 12. századi Alanus ab Insulis (Alain de Lille) *Anticlaudianus de Antirufinója*, melyből a Palimpszeszt műfordítói pályázatára beérkezett Mária-dicséretet közöljük.

Eljöttével a földre köszönt ismét az aranykor,
 vétek után jámborság, bűnök után kegyelem jön,
 béke a harcok után, bánatra a könnyű vidámság,
 és amiként kárpótol a rózsza kemény töviséért,
 és ahogy édességével a beoltott ág a gyökérnek
 oly fanyar ízét megváltoztatja, a szülője
 bűnét éppúgy mossa le ő, az anyát a leánya
 így szüli újjá, hát így váltsa a tiszta a bűnöst,
 romlott nőt szűz, boldog búst, a szerény meg a gőgöst:
 így hozhatja világra saját anyját a szülöttje.
 Krisztusnak birodalmán nyugszik az ég palotája,
 országába csupán az imádó elme kerülhet,
 mert ama égi királyság gyepelőit maga tartja:
 Ő a Fiú és Ő a Szülő, a Szülött, Atya – mindent
 Ő kormányoz, uralma a végtelen – égi királlyal
 így győz mennyei harcos, s a számkivetett is a földön.
 Ő a mi húsunk szolgálására betérve
 kínba kötötte magát, hogy a megkötözöttet eloldja,
 felvállalta betegségünk gyógyítva betegként,
 és a szegénységben kincset gyűjtött a szegénynek,
 meghalt, életet adva a holtak, a számkivetettek
 sorsát nyögte, hogy így szabadítson a száműzetésből.
 Így pusztul az irigység önmaga által, a sebtől
 seb vész el, kór pusztít kórt, a halál a haláltól
 retteg, az élő meghal, a holt pedig él, s örökössé
 háznépét teszi már a fiú idegenbe vonulva.
 Gazdag lesz a szegény, és kincset mind a szegénynek
 adja – szabadként szolgál, s megszabadítja a szolgát.
 Már lefelé tör a csúcs, hogy az alsót csúcsra emelje,
 sápad a szép ragyogás, hogy az éj maga fény legyen immár,
 elfogy a Nap, hogy a csillagok újraszülessenek ismét,
 még beteg is lesz, hogy beteget gyógyítson az orvos.
 Benne a föld meg az ég, az izsóp meg a cédrus egyenlő,
 mindegy, törpe vagy óriás, fény, füst, gazdag-e, pór-e,
 egyek: szolga, király, bíbor, rongy, kór meg egészség.
 Sorsunk szánva hiszen örök Atyjának palotáját
 messzire hagyva a sorsunk terhét vette magára:
 bűn nélkül átszűrva magát bűn kínjai által,
 s vádlottá vált, hogy vétünkért ő vezekeljen.

FORDÍTOTTA LADÁNYI-TÚRÓCZY CSILLA ÉS SZABADOS IMRE

Adam de Sancto Victore

SZEKVENCIA SZŰZ MÁRIA SZÜLETÉSNAPJÁRA

Üdvözlégy, Krisztus szülője,
tisztesség edénye, őre,
csordultig kegygel tele;
kit öröktől fogva látott,
s bölcsességgel, ó, te áldott,
megformált az úr keze.

Üdvözlégy, szent szónak anyja,
és dicsőség csipkebokra,
tüskék közt nőtt szép virág;
bűneinket az tetézi,
hogy testünket tüske vérzi,
ám te tüske nélkül állsz.

Zárt ajtó, kertek forrása,
illatos kenőcsök háza,
illattal telt szép szoba;
illatoddal fel nem ér
tömjén, mirha és fahéj
vagy kenőcsök balzsama.

Üdvözlégy, te ékes szűz,
aki üdvösséget szülsz,
és urunknál közbenjársz;
koszorúként fönny virítsz,
türelem rózsája, nyílsz,
s küldöd nárdus illatát.

Nagy hegyek közötti völgy,
szánthatatlan szántóföld,
mely mégis gyümölcsöt ad;
Krisztusunk szülője és
liliom, kit szült a rét,
völgyben egyetlen virág.

Adam de Sancto Victore (1130 k. – 1180 k.) versének fordítása a Palimpszeszt műfordítói pályázatára érkezett, a hálózati folyóirat engedélyével közöljük.

Éden kertje, cédrus vagy te,
 melyet nem sért semmi fejsze,
 s édes illat vesz körül;
 szépségednek fényes éke,
 illatodnak édessége
 mint a fátyol, rádterül.

Salamonnak trónja vagy te,
 melynek párja nincs sehelse,
 oly művészi alkotás;
 elefántcsont-tisztaságba,
 szeretetnek aranyába
 rejtet isteni csodád.

Dicsőségnek pálmaágát
 hordod és nem látja párját
 szépségednek föld s az ég;
 emberek dicsérnek és
 lám, a legnagyobb erény
 kiváltsága csak tiéd.

Fényesebb holdnál a nap,
 s csillagoknál szebb a hold:
 ékességed, Mária
 mindnyájunkat túlragyog.

Szűzi tisztaságod fény,
 és fogyatkozása nincs;
 láng, mely szüntelenül ég,
 múlhatatlan drága kincs.

Üdvözlégy! Kegyeinek lakása
 és a szentháromság háza,
 étkezőszobája vagy.
 Égi fenséggel betöltött
 és a földön testet öltött
 szónak szállást itt te adsz.

Csillag vagy te, tengercsillag,
 méltóságod, lám igen nagy,
 minden égi rend fölött vagy,
 mind legyőződ, Mária!
 Az ég legmagasabb pontján
 ülsz, s ha ellenségünk ront ránk
 csellel, akkor add, hogy hozzánk
 majd kegyes legyen fiad.

Ütközetre kárhóztatva
életünk kezédbe adva,
makacsság és csel hatalma
erényednek lesz a rabja,
biztonságot adsz nekünk.
Jézus, legfelsőbb atyánknak
szent szava, őrizd szolgálodat,
légy a vétkesnek bocsánat,
és dicső, fényes ruhádat
ránk terítsd le, Istenünk.

FORDÍTOTTA POLGÁR ANIKÓ

Régi Duna, kis katona

HORVÁTH BÁLINT

Az arca fehér, mint a hó, a szeme piros, mint a rubin, a foga fekete, akár az ében. És eltakarja a Napot.

– Beste kölök – lihegi – ma mákos tészta volt marmeláddal, nagyon ízlett, mind megetted. Na halljam, mit mond anyjának a kis komisz?

– Minden mákos tésztát megett. És a marmelát.

– Jól van, mondogasd csak. Nehogy elfelejtsd, mire megjön anyud!

Azzal vállon ragad, közben a papírhajóra lép, így indulunk az üres ház felé. A gyerekszobába érve lehúzza a rolót, mert pihenni csak sötétben lehet. Ágyba bújtat, nem vagyok szomjas, jó, akkor forduljak a fal felé. Csöndben megy ki, csak annyit hallok, hogy a zárban megfordul a kulcs.

Nem csukom be a szememet, a rolón keskeny fénycsík. Ha a kisszéket az asztalra teszem, éppen jó lesz. A fenyőfa alatt hűsöl a cica, majd bolond lesz a napra menni. A bicikli viszont kint maradt, el ne felejtsem, hogy forró. Ica néni biztosan nem rakja el, van neki dolga elég, most épp azzal a nagy csomaggal, amit a kertkapu felé cipel. Ott már egy fiatal bácsi várja, elésiet, segft, a bukósisakja csupa horpadás. A szája nem mozog, csak a fejét tekergeti, mintha valakik folyton szólógnatnák. Aztán a motorjára ül, de nem dörög vele. Csöndben legurul az utcán.

Ica néni lassan beteszi a kaput, köténytét porolja, közeleg. Félúton jár, amikor felnéz, megáll, és a saját hajába markol és úgy is marad. Az arcán furcsa fintor, igen, mintha látna, valamit tátog is, aztán már szalad. Mozdulatlan állok, hűha, most mi lesz, odalenn szaporán nyikorog a lépcső, borul a kisszék, mert az ágyra ugrom, estét csinálók a takaró alatt. Párnámban a manó dörömböl.

– Ne-te-ne! Akarsz egy pofontot? – a néni fölöttem áll, takaróm kezében. Nemet intek. – Hát kukucskálni fogsz-e még? Meg anyádnak fecsegni róla? Akkor elvisz a Dene, hisz ismered! Éjjel itt terem és felpakol!

Ezt kár volt mondania, tudom magamtól is. A Dene szemközti lakik a hegy tetején, nappal alszik, este kel. Ha nyugodt, alig látni, ha mérges, nagyon. Vörös a Dene szeme, néha hunyorog. Azt mondják, a repülőlk miatt van ott, nehogy a sötétben a hegynek menjenek. Ha ezt hallok, nem nézek sehová, a fülem befogom. Erre nem is járnak repülőlk. A Dene szeme mindent lát.

– Hol a beszédem? – hallok most a papa hangját lentről, nahát, korán jött haza. – Azonnal adjátok elő! Kétrét hajtott papiroson volt, az isten verje meg!

Ő nem kiabál, ő így beszél. Mert azt akarja, hogy mindenki értse.

– Itt sincs! Példátlan! Nem maga pakolt az asztalomon? – a papa szemüvege villog, ahogy a nénihez beszél. Mögöttük az ajtó réznyire nyitva, kimegyek halkán, nem szól rám senki. A szederfa körül ott a sok darázs, biztos nem méhek, nincs is kosaruk. Ez a nagy tücsök meg milyen rossz felé megy, a magas fűbe ugrik, most kereshetem. Mert ott eltévedhet, könnyen rá is lépnek, na jó, megvan végre, csak rúgkapál. Nyughass már, te buta, nézd, milyen lett a lábad, de ne félj, a sínbe nem teszem. Majd megragasztják a hangyák, ügyesek nagyon, tessék, itt a várak, már jönnek is. Hű, mekkora gomba, meg ott is, ott is, körülzárták a kardvirágot, ezt nem engedem. Nesztek, hulljon a fejetek, a kardvirág a nyúlé, ott a horpadás a földben, oda temettük el. Kőbor kutyák voltak a bűnösök, figyelem őket azóta is, mert miattuk feküdt hanyatt a nyúl a fűben, hiába tapsoltam neki. Nem csuktam be a szemem, mikor rátaláltam, úgy volt a szemem, ahogy most van, gondoljak másra, mondták utána, de nem ment ki az eszemből a nyúl. Ezért este operába vittek, elaludtam, pedig dübörögtek nagyon, és ott volt az a híres zeneszerző is, akit Kodály Zoltánról neveztek el.

– Hát te? Hogy híznak? Nincs kutyátok?

A kerftésen túl mosolygós asszony, szép színes szoknyája mintha fel lenne fújva. A másik néni csak most ér ide, ő is színes nagyon, a vállán batyu. A kutyánkra emlékszem, nagy volt, puha szőrű, a hosszú köpenyes katonák vitték magukkal, nem voltunk itthon, a szomszéd fia látta, de nem beszélünk róla, mert ez titok.

– Na kislegény, mi lesz? Ki van idehaza? Szólj már, megkukultál? Hé! Hová mész?

Egyenesen futok, át a csalánon, nincs időm kerülni, valami rámsuhan. Dőlök erre, arra, nem bírom lerázni, nagyon kapaszkodik, vénember hátamon. Azt a buta mesét bánom, hogy hallottam, már körbe-körbe forgok, végre szabadulok. Jól megkarmolt, faág, persze, gondoltam is, ugrálva taposom, egy karja letörik. Ezt viszem magammal a rejtekhelyemre, nézem, nem lát senki, akkor bebújhatok. Körös-körül indák, a sóskalevél finom, ha az ember éhes, mint például most is. Nahát, itt a nyilam, ferdén visz sajnos, egyszer már a mamát is eltaláltam vele. Agyoncsap, azt mondta, de elbújtam ide, sírtam, mikor megtalált, és úgy emlékszem, ő is.

Zörög a kapu, végre megjött, biztos eszébe jutottam, mint ő is nekem. Szalad a ház felé, táskáját a feje fölé tartja, igen, tényleg csepereg. Már nincs is olyan meleg, ideje előbújni, megjött a szél is, hogy hullámszik a fű.

A fák bólogatnak, az egyik nagyot reccsen, nem látom, melyik, olyan homályos lett a kert. Kunyhóm rázkódik, kalapálja az esőt, itt kell kivárom, mfg vége lesz, a nevemet kiáltják, de már a házat se látom, mondjátok, hol vagytok, jövök, jövök.

Walter Benjamin

Berlini gyermekkor

1900 körül

AZ UDVAROK MÉLYÉN

Akár az alvó csecsemőt szelíden ringató anya, aki vigyáz, nehogy gyermekét feléressze, az élet is sokáig óvón hordozza a gyermekkor még lágy emlékét. Bennem semmi sem idézte föl erősebben gyermekkoromat, mint ha bepillantottam a házak belső udvarába – sötét erkélyeik közül az egyik árnyékos, fedett loggia saját bölcsőm volt, ide fektetett be engem, új polgárát, a város. A kariatidák, akik a fölötünk levő emeletet tartották, elléptek talán helyükről egy pillanatra, hogy e bölcső mellett eldúdoljanak egy dalt – kevés szólt ugyan dalukban arról, ami később rám várt, de benne volt a varázsige, mellyel ezeknek az udvaroknak a levegője mindörökké megbabonázott. Azt hiszem, ennek a levegőnek az emléke vett körül Capri szőlős hegyoldalain is, amikor szerelmemet a karomba zártam, és ebben a levegőben állnak a gondolataimat uraló képek és allegóriák is, akár az emeletet tartó kariatidák Berlin nyugati részének belső udvaraiban.

Elalváskor a villamos és a szőnyegporolás ütemes zaja ringatott el. Teknőt formált körülöttem, abban születek álmaim: először körvonalazatlan képek, rajtuk vízcso bogás vagy a tej illata lengett át, majd a hosszabbra szőtt álmok: utazásról, esőről. A tavasz sűrű tűzfalak előtt hajtotta itt első rügyeit; s később, évközben, mikor egy fa poros lombkoronája napjában ezerszer is végigsimította a ház oldalát, az ágak susogása olyan dolgokra tanított, melyekkel még nem tudtam mit kezdeni. Hiszen az udvarban minden jelentett valamit – hány üzenet nem lapult a fölhúzott, zöld rolók civódásában, hány át nem vett hiób-hírt hagytam okosan benne a redőnyök zörgésében, mely mennydörgéssel töltötte be az alkonyatot.

Az udvarnak leginkább az a pontja foglalkoztatott, ahol a fa állt. A kövezet kockái közt szorítottak neki helyet, egy földbe süllyesztett, vastag vasgyűrűben. Vékony rudak vették körül, rácsként védve a csupasz földdarabot. Úgy éreztem, nem véletlenül kerítették be így; néha eltűnődtem, mi játszódhatik le a fekete mélységben, ahonnan a törzs előnyúlt. Később kiterjesztettem töprengéseimet a konflismegállókra is, hiszen itt is hasonló módon gyökereztek a földbe a fák, s még körül is voltak kerítve. A kocsisok ezekre a kerítésekre akasztották pelerinjeiket, amíg teleeresztették lovuk előtt a szivattyús kút járdába süllyesztett mendencéjét; az erős vízszugár magával sodorta a kőről a széna- és zabmaradékokat. Ezek a várakozóhelyek, melyek nyugalmát csak néha törte meg a közeledő és távolodó autók zaja, olyanok voltak a számomra, mint udvarom távoli provinciái.

A loggia egyik falától a másikig szárítókötelek futottak; a pálma még hontalanabbnak tűnt, mintha már nem is ama sötét földrészt, hanem a szomszédos szalont érezné hazájának. Így akarta a hely törvénye, a helyé, amely körül egykor a lakók álmai játszódtak, s amelyet, mielőtt feledésbe merült volna, a művészet időközben dicsőíteni kezdett. Hol egy lámpás, hol egy bronzszobor, hol egy kínai váza lopta be magát a birodalmába. S

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Walter Benjamin: *Berliner Kindheit um neunzehnhundert*. Fassung letzter Hand und Fragmente aus früheren Fassungen Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1988

ha ezek a régiségek nem is váltak mindig a hely dicsőségére, mégis illettek ahhoz a régiességéhez. A falakon széles, vörös pompeji csfk futott végig, megrajzolva a hátteret a lassú órákhoz, melyeket felduzzasztott az itteni magány. Az idő előregedett az udvarokból nyíló árnyékterhes zugokban. És épp ezért, a délelőtt, ha a teraszunkon rábukkantam, már oly régóta délelőtt volt, hogy töményebbnek tűnt, mint bárhol máshol. Sosem tudtam itt bevárni; mindig előbb érkezett, mint én, s már itt várt rám, hosszú ideje, szinte már megszokásból, amikor végre jöttem és fölriasztottam.

Később a vasúti töltésről újra fölfedeztem az udvarokat. Ha fülledt nyári délutánokon lepillantottam rájuk a fülke ablakából, úgy láttam, mintha beléjük lenne zárva a nyár, kiszakítva a tájból. S ehhez a nyárhoz kevésbé illettek a virágosládákból felpillantó piros muskátlik, mint a piros matracok, amiket délelőttönként kiterf-tettek szellőzni a könyöklőre. Hajlékony vessző- vagy nádfonattal körültekert vas kertiszékek voltak a loggia ülőalkalmatosságai. Ha esténként összeült az olvasókör, közelebb húztuk őket. Vörösben és zöldben játszó búrákból hullott alá a gázlámpa fénye a filléres füzetekre. Rómeó utolsó sóhaja udvarunk fölött suhant el, keresve a visszhangot, mely Júlia sírjában várakozott rá.

Ezek a loggiák kevesebbet változtak gyerekkorom óta, mint egyéb helyek. Nemcsak ezért állnak közel hozzám. Sokkal többet jelent az a vigasz, amit lakatlanságuk kínál annak, aki maga már nem igazán talál lakhelyet sehol. Itt végetér a berlini lakosok elszállásolási kérdése. Berlin – a város istene – kezdődik itt, ezekben az udvarokban. És jelenléte olyan állandó, hogy semmi múlandót nem tűr meg maga mellett. Oltalmában a tér és az idő eltalálnak önmagukhoz és egymáshoz. Itt tanyáznak mindketten a lábainál. A gyermek azonban, aki egykor szövetségük tagja volt, úgy áll most e csoport körében az erkélyen, mint egy mauzóleumban, mely már régóta órá vár.

A TELEFON

Talán a készülékek szerkezete, vagy maga az emlékezés okozza – tény, hogy a múlt mélyéről az első telefonbeszélgetések másképp csengenek vissza fülemben, mint a maiak. Azok éjjeli hangok voltak. Egyetlen múzsa sem jelzi jöttüket. Az éjszaka, melyből származtak, ugyanaz az éjszaka volt, mely minden valódi születést megelőz; és újszülöttként szólalt meg a készülékekben szunnyadó hang. Minden nap, minden órában az ikertestvérem volt a telefon. Átéltettem, hogyan hagyta maga mögött újoncvei megaláztatásait. A hajdani csillár, kályhaemű és szobapálma, vagy a hajdan az előszobában pöffeszkedő konzol, gueridon és könyöklő már rég az enyészet martalékává vált, mikor a telefonkészülék, akár a hegyszorosból kitörő mondabeli hős, a sötét folyosót feledve királyi pompával vonult be a világosabb, nagyobb szobákba, ahol már egy új nemzedék lakott. Vigasztalást hozott magányukra. A reményvesztettek számára, akik már elhagyni készültek ezt a szerencsétlen világot, felvillantott még egy reménysugarat. Az elhagyatottakkal megosztotta ágyukat. Harsány kiáltása, mely a száműzetésben illő társa volt, most, amikor mindenki a hívására várt, tompábbnak tűnt.

Sokan, akik telefont használnak, nem is tudják, megjelenése egykor micsoda kavarodást idézett elő a családokban. A zaj, mely kettő és négy között, amikor megint engem keresett valamelyik osztálytársam, felharsant, riadóként hatott; nemcsak szüleim délutáni pihenését fenyegette, hanem az egész korszakot, melynek szívében ennek a pihenésnek átadták magukat. Állandóan napirenden voltak a nézeteltérések a hivatalokkal, nem is beszélve a fenyegetésekről és dörgedelmekről, melyeket apám a hibabejelentő ellen eresztett meg. Az igazi orgiák azonban akkor következtek, amikor apám hosszú percekre átadta magát a kurblizásnak, néha egészen belefeledkezve a műveletbe. Keze őrvongó dervisként forgott. Szívem nagyot ugrott, biztosra vettem, hogy a késlekedő telefonoskisasszonyt büntetésből meg is ütheti az áram.

Ilyenkor a telefon a hátsó folyosó egyik szögletébe száműzetett, ott lógott kiteszítva a szennyesláda és a gázmérő között és ha megszólalt, csöngése megsokszorozta a berlini lakás rémületét. Ha aztán minden erőmet összeszedve sikerült úrrá lenni érzelmeimen és a hosszú, sötét folyosón eltapogatódtam a készülékhez, hogy véget vessek a lármának, letéptem a két hallgatót, melyek nehezek voltak, mint egy-egy súlyzó, és a fejemre szorítottam őket. Kíméletlenül ki voltam szolgáltatva a hangnak, amely megszólalt. Semmi nem volt, ami tolatkódó erőszakosságát fékezte volna. Dermedten hagytam, hogy megsemmisítse az időmre, szándékaimra, kötelességeimre vonatkozó elképzeléseimet; s ahogy a médium engedelmeskedik az őt odaátról hatalmába kerfő hangnak, megadtam magam én is az első jó javaslatnak, amely a telefon túlsó végéről elérkezett hozzám.

HARISNYA

A komód volt az első olyan szekrény, amelyik kinyílt, ha akartam. Csak meg kellett rántanom a fogantyúját, a zár kipattant és feltárult az ajtó. Mögötte, az ingek, kötények, alsóneműk alatt ott lapult az, ami a komódot annyira izgalmassá tette. Utat kellett törnöm magamnak a szekrény leghátsó zugáig; s ott, nagy halomban, régi szokás szerint összegöngyölve és kis labdába hajtogatva, ott vártak rám a harisnyáim. Mindegyik pár úgy nézett ki, mint egy kicsi zsák. Semmit sem élveztem jobban, mint bedugni a kezem a belsejükbe. De nem a meleg vonzott. A beléjükcsavart „vásárfia” húzta a kezemet, hogy benyúljak a mélybe és markomba szorítsam, ami benne rejlik. Ha sikerült a tenyerembe fognom és tőlem telhetően megbizonyosodtam arról, hogy a puha pamutanyag birtokomban van, kezdődhetett a játék második fele: a kigubózás. Nekiláttam ugyanis, hogy kicsomagoljam a „vásárfiát” a zsákocská mélyéről. Húztam, húztam kifelé, míg egyszer csak bekövetkezett a hihetetlen: kiszedtem a „vásárfiát”, de a „zsák”, amiben eddig lapult, nem volt sehol. Nem győztem elégszer kipróbálni. Így tanultam meg, hogy a forma és a tartalom, a burok és a beburkolt dolog egy és ugyanaz. Ez vezetett rá, hogy ugyanolyan óvatosan próbáljam a valóságot is a költészetből kifejteni, ahogy az a gyermekkéz húzta elő a zoknit a „zsákból”.

BÚVÓHELYEK

Ismertem már a lakásunk minden zegét-zugát és úgy rejtőztem el bennük, mintha jólismert házba térnék vissza, ahol biztos lehetek abban, mindent úgy találok, ahogy egykor hagytam. Gyorsabban vert a szívem. Visszatartottam a lélegzetem. Be voltam zárva az anyagok világába. Félelmetes módon megnyilvánult előttem, szótlánul hozzám lépett. Így érti meg egyszerre az akasztott is, mi az a kötél és mi a gerenda. A függöny mögött ácsorgó gyerek légies, fehér kísértetté válik. Ha bekuporodik az ebédlőasztal alá, az pogány templom fabálványává változtatja, a faragott asztallábak oszlopként magasodnak körülötte. S az ajtó mögött ajtó lesz a gyermek is, magára ölti, akár egy nehéz maszkot és varázslóként megbűvöl minden gyanútlan belépőt. Semmi képpen nem szabad, hogy megtalálják. Ha a gyerek pófákat vág, azt mondják: vigyázz, üt az óra és úgy maradsz. Hogy ebből mi igaz, a rejtekhelyemen jöttem rá. Ha valaki rámbukkant, arra kényszeríttem, hogy bálványként dermedjek meg az asztal alatt, kísértetként örökre a függönybe vesszek, vagy egész életemre a nehéz ajtóba igézett. Így hát, ha valaki rámtalált, hangos kiáltással hajtottam el a démont, aki így átváltoztatott – sőt, nem is vártam ki az utolsó pillanatot, hanem egy fölszabadult kiáltással előre kiugrottam. Így sose untam bele a démonnal való harcba. A lakás nem volt más, mint álarcokkal teli fegyvertár. Egyszer egy évben azonban a titkokkal terhes szegletekben, lakásunk kivájt szemüregében, tátott szájában ajándékok hevertek. A mágikus élményekből tudomány lett. Mint egy mérnök, feloldottam a árnyékokkal teli szülői házat az igézet alól, és elindultam, hogy megkeressem a hűsvéti tojásokat.

A KÍSÉRTET

Hét- vagy nyolcéves koromban történhetett, egyik este, babelsbergi nyári lakásunk előtt. Egyik cselédünk ácsorog még egy darabig a már nem tudom, melyik alléba vezető, rácsos kapu előtt. A hatalmas kert, amelynek az elvadult végében mászkálni szoktam, mára már bezárult előttem. Ideje lefeküdnöm. Talán meguntam kedvenc időöltésemet és a drótkerítés mellett ülök valahol a bozótban, s gumiszegű heurékapisztolyommal a famadarakra célok. Ha eltalálja őket egy lövedék, kiesnek a céltábla festett lombkoronájából, ahol most békésen üldögélnek.

Egész nap őriztem magamban egy titkot – nem szóltam seniknek arról, amit előző éjszaka álmodtam. Láttam egy kísértetet. Nehezen tudnám leírni a helyet, ahol megjelent. Mégis, hasonlított egy szögletez, amelyet jól ismertem, ha nem is mehettem be oda. Szüleim hálószobájában volt, az egyik sarok, fakó, lila plüssfüggöny takarta el, a függöny mögött lógtak anyám pongyolái. A kárpit mögött feneketlen volt a sötétség; ez a zug jelentette rettegett pendant-ját annak az édenkertnek, amely anyám fehérneműszekrényében tárt fel. A fe-

hér szegélyekre Schiller „Harang”-jából volt kéikkel ráhímezve egy idézet, a polcokon összehajtogatva állt az ágynemű, a konyharuhák, lepedők, huzatok, terítők, szalvéták. A szekrényajtókon, belül, tömött, feszes zsákocskák himbálóztak s levendulaillatot árasztottak a polcok között. Így vált ketté pokolra és mennyre a régi, titokzatos szött-font varázs, amely egykor a rokkában lapult. Az álom a mennyei részből származott: a szellem az egyik vállfánál jelent meg, amiről selymek lógtak. A szellem ellopta ezeket a selymeket. Nem szedte őket össze, nem is vitte el: tulajdonképpen nem is csinált velük semmit. És mégis tudtam: ellopta őket; ahogy a mondákban az emberek, akik kísértetlakomák tanúi lesznek, s bár nem látják enni-inni a szellemeket, mégis tudják, hogy lakmároznak. Ez az álom volt az, amit megtartottam magamnak.

Rákövetkező éjszaka arra lettem figyelmes – s olybá tűnt, mintha az előbbi álmomba kapcsolódott volna be egy új álom –, hogy szüleim a szokatlan időpont ellenére a szobámba lépnek. Azt már nem láttam, hogy be is zárkoznak. Másnap reggel, amikor felébredtem, nem volt reggeli. A lakásunkat, ahogy értettem, kirabolták. Délután rokonok jöttek és elláttak minket a legszükségesebb dolgokkal. Éjszaka egy négytagú rablóbanda lopódzott be hozzánk; szerencse, mondták, hogy a zajokból rá lehetett jönni, hányan vannak és mekkora veszélyt jelentenek. Veszélyes látogatásuk egészen reggelig tartott. Szüleim hiába virrasztottak hajnalig az ablakomnál, remélve, hogy sikerül kifelé jelt adniuk. Engem is kifaggattak. De semmit nem tudtam arról, mit csinált a rácsos kapu előtt ácsorgó cseléd. Amiről pedig tudtam – az álomról –, arról hallgattam.

TÉLI REGGEL

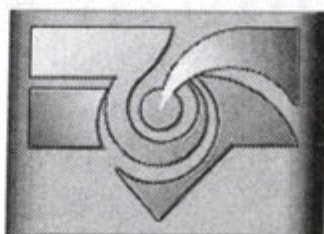
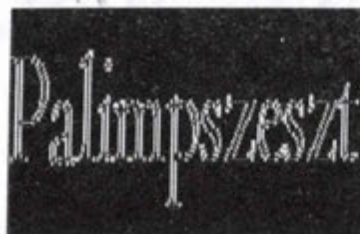
Mindenki kívánhat egyszer életében valamit, amit a jó tündér teljesít. De csak kevesen szoktak emlékezni arra, mit is kívántak; s később, életük során kevesen ismerik föl, ha a kívánságuk teljesült. Én emlékszem a kívánságomra, és tudom, hogy beteljesedett – nem mondhatnám, hogy okosabb kérés volt, mint a mesebeli három kívánság. A lámpás hívta életre, amikor téli reggeleken, fél hétkor ágyam felé közeledett s a gyereklány árnyékát a paplanomra vetette. A kályhában fellobbant a tűz. A láng, szorongva, mintha moccanni sem bírna a széndarabok között, hamarosan átpillantott hozzám. Ám ugyanakkor erőszakos is lett, s ott, mellettem, pedig még nálam is kisebb volt, egyszerre rendezkedni kezdett, és a lánynak mélyebbre kellett hajolnia hozzá, mint hozzám. Aztán, ha rendbe tette a tüzet, odarakott sülni egy almát a rácsra. A kandallóban táncoló tűz vörös fénye hamarosan kirajzolta az ajtó rácsos mintáját a padlóra, s én az álom bódulatában úgy éreztem, ez a kép az egész napomat kitölti. Mindegyik téli reggel ugyanezt hozta – méltóságteljesen rábízott szobám tárgyaira, a szertartást csak a gyereklány hangja zavarta meg. A leengedett rolók még őrizték a sötétséget, amikor lefelé is félretoltam a kályhaajtó reteszét és odakuporodtam, az alma illatát figyelve. Néha csak egy lehetőséget változott. Türelmesen vártam, amíg a habos illatot megérezni nem véltem, mely mélyebb és titkosabb cellából érkezett, a téli napok birodalmából, mint maga a karácsonyfa illata. Ott hevert az alma, sötét, meleg gyümölcs, meghitt és mégis kicsit más már, akár egy utazásról visszatérő jóbarát. Hosszú volt az út a forró kályha sötét birodalmában, ahonnan magába szívta mindannak az illatát, amit a nap számomra tartogatott. Nincs hát abban semmi különös, hogy ahányszor csak kezembe szorítottam az alma meleg arcát, habozni kezdem, beleharapjak-e. Éreztem, hogy az illékony üzenet, amit illata rejt, útközben a nyelvem felé igencsak könnyen megszökhet előlem – az üzenet, ami pedig néha úgy betöltötte a szívemet, hogy még az iskolába menet is megvigasztalt. Aztán, ha megérkeztem, a padom érintésére minden eltűntnek hitt álomosságom megtízszerezve tért vissza. S vele a kívánságom is: bárcsak egyszer kialhatnám magam. Legalább ezerszer sóhajtottam el, és később tényleg teljesült. Mégis, sokáig tartott, amíg ráismertem beteljesült kívánságomra – abban, hogy hiába reménykedem újra s újra egy biztos állásban és a mindennapi kenyérben, reményem mindannyiszor meghiúsult.

FORDÍTOTTA HÁMORI ÁGNES

Hibaigazítás

Áprilisi számunk egyik tanulmánya tréfából megidézte a nyomda ördögét, aki aztán nem is késlekedett, és eltüntette a fordító nevét Márton László novellájából. A menekülő Minerva avagy a száműzött utolsó napjai című novellát ugyanis németül írta a szerző (*Die fliehende Minerva oder die letzten Tage des Verbannten*, Ranitz Drucke Nr. 4. Edition Thanhäuser, Ottensheim an der Donau, 1997), és Hámori Ágnesnek köszönhetjük a magyar szöveget.

A csúnya hibáért mindkettejéktől, és természetesen olvasóinktól is bocsánatot kérünk.

A 9. szám tartalmából

Vorwort »[...] als hätte die Erde ein wenig die Lippen geöffnet [...]

Friedbert ASPETSBERGER, *Unmassgebliche Anmerkungen zur Einschränkung des Literaturwissenschaftlichen „Heimat“-Begriffs*

Gábor KERÉKES, *Geboren in Budapest (Das Ungarnbild in Budapest geborener Autoren der österreichischen Literatur der Jahrhundertwende und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts)*

Edit KIRÁLY, »[...] und die Fenstrensind überall Dunkel [...]« *Wege in Wien und Budapest*

Endre KISS, *Der grosse Konflikt in der Modernisation. Die Quelle der neuen Probleme der Heimat*

Dániel LÁNYI, *Konrad und Sanna an der Baumgrenze. Stifter mit Bernhard gelesen*

Magdolna OROSZ, *Getrennte und Vereinigte. Identitätsprobleme in der österreichischen und ungarischen Literatur der Jahrhundertwende*

Peter PLENER, »Ein flüchtiges Plaudern« *auf Scholle und Asphalt. Anmerkungen zu einem Thema österreichischer Literatur*

Karlheinz ROSSBACHER, *Die Literatur der Heimatkunstbewegung um 1900.*

Zsuzsa SZÉLL, *Über Identität - Anderssein*

László TARNÓI, *Ungarnimage um 1800. (Ungarn: Heimat und/oder Fremde - auf deutsch)*

Karl WAGNER, *Heimat als Film. Rosegger-Verfilmungen von Robert Wienes 'I.N.R.I.' bis zur Gegenwart*

*

A 10. szám tartalmából

fordítások

CSEHY Zoltán, *Antonio Beccadelli-fordítások*

SELÁF Levente, *Jacques Roubaud: Költészet és emlékezés*

tanulmányok

ÁCS Pál, *Osztúk és magyar renegátok mint szultáni tolmácsok: Mahmúd és Murád terdzümán*

BALOGH Endre, *Die Rolle Kabbala in der Entwicklung der Kombinatorik der deutschen Barockpoetiken*

BÁNKI Éva, *Segon lo vers del novel chan (Tavaszi nyitóképek és költői megújulás a korai provanszál trubadúrok költészetében)*

DEVESCOVI Balázs, *A mítosz és Fanni [diskurzíválás]*

DÉCSI Tamás, *A hosszústrófa a XVII. században*

FONT Zsuzsa, *Stoll 179a*

GOLDEN Dániel, *Szöveg(1)elés*

GOLDEN Dániel - TÓTH Tünde - TURI László, *Virtuális örökkévalóság: objektumok a digitális könyvtárban*

HEGEDŰS Béla, *Strófképletek hagyománya a 18. század végén*

H. HUBERT Gabriella, *A 16. századi gyülekezeti énekeskönyvek házasénekei*

JANKOVITS László, *Az első szent költők?*

LÁNG Benedek, *Hülyeséget mondok?*

MIHÁLY Eszter, *A Celia-ciklus szimmetrikus szerkezete*

SASHEGYI Gábor, *Régi magyar próza – régi neolatin próza. A „rövidmondatos” stílus genezisének kérdéséhez*

SZENTPÉTERI Márton, *„Régi Modernek”*

SZIGETI Csaba, *A senhal: a név neve*

SZÓNYI György Endre, *Az én-formálás petrarkista technikai Balassi Bálint és Philip Sidney költészetében*

VADAI István, *Balassi és Echo*

Tudományos és kulturális hálózati folyóirat

<http://www.btk.elte.hu/palimpszeszt>

villanyposta: palimp@osiris.elte.hu

A tulipán kesernyés illata

ZBIGNIEW HERBERT

galant tulip will hang down his head like to a virgin newly ravished...
ROBERT HERRICK

1.

Az emberiség egyik örületének történetét mondom most el.

Elbeszélésemben nem lesz folyóparti nagyvárost leemésztő tűzvész, nem mészároznak le védtelen embereket, nem lesz hajnalpírban fürdő végtelen rónaság, ahol fegyveres lovasok ütköznek meg más lovasokkal, hogy az öldöklő csata után alkonyatra kiderüljön, a két vezér közül melyik érdemelt ki egy szerény helyet a történelemben, bronzból készült emlékművet, vagy ha nincs akkora szerencséje, akkor azt, hogy nevével ajándékozzon meg egy mellékutcát a nyomornegyedben.

Szerény a mi drámánk, kevés benne a pátosz, nincs köze a történelem sok híres vérzivataros eseményéhez. Mert értelmetlenül kezdődött minden: egy növényvel, virággal, a tulipánnal, amely – bármilyen nehéz is ezt elképzelni – soha nem látott tömegszennvedélyeket engedett szabadjára. Sőt mi több: azon döbbsentek meg legjobban, akik a jelenleggel foglalkoztak, hogy ez a téboly egy takarékos, józan, dolgos népet kerített hatalmába. Felvetődik a kérdés: hogyan fajulhatott odáig a dolog, hogy nem másutt, hanem éppen a felvilágosult Hollandiában öltött olyan ijesztő méreteket a *tulpenwoede* – a tulipánmánia, hogy alapjaiban rengette meg a biztos lábakon álló nemzetgazdaságot, és gigantikus hazárdjátékba rántotta bele az embereket – bármely társadalmi réteghöz tartoztak is.

Egyesek ezt azzal magyarázzák, hogy a hollandok közmondásos rajongással fordulnak a virágok felé. Van erről egy régi anekdota: egy bizonyos úrhölgy azzal a kéréssel fordult egy művészhez, hogy fessen neki egy ritka virágokból kötött csokrot, mert arra nem futotta neki, hogy a valóságban is megvegye. Állítólag így keletkezett egy új műfaj a festészetben. Észre kell vennünk, hogy a hölgy – az új módi ihletője – szemében az esztétikai motívumok kétségkívül másodrendűek voltak. Amit kívánt, valóságos dolog – zöld száron álló szíromkehely. A művész munkája tulajdonképpen pótszer volt, árnyéka a létező dolgoknak. Kezdetben a kép a távoli, elérhetetlen, tovatűnt világ utáni vágyat fejezi ki.

Más, sokkal prózaibb vagy egyenesen földhözragadt okok is közrejátszottak – ezek talán kielégítő magyarázatot

adnak arra, miért fűzi a hollandokat olyan különös vonzalom a virágokhoz. Ezt az országot az ésszerű gazdálkodás fogja össze, nincs benne burjánzó, dús vegetáció, és számtalan utazót lepett meg azzal, hogy nem láthattak az országban susogó gabonaföldeket sem. A gabonát külföldről szereztek be. Kevés volt a föld, minősége többnyire elég gyatra, az ára viszont mindig igen magasan állt. A földterület nagyobbik részét legelőként használták, de voltak gyümölcsösök és virágoskertek is. Az ország természeti adottságai készítettek a hollandokat arra, hogy kis területen intenzív gazdálkodást folytassanak.

A természet szabja meg azt is, milyen esztétikai hitvallást kövessenek az emberek. Ilyen alapon könnyen beláthatjuk, hogy a monoton táj az oka annak, hogy változatos, sokszínű, rendkívüli flóráról álmodoztak a hollandok. Lelkük mélyén talán az elveszett Paradicsom után sóvárogtak, amit rózsakert, gyümölcsös vagy virágágy alakjában ábrázoltak a középkori festők. Az örök zöld jobban megmozgatja a képzeletet, mint az örök világosság.

A francia vagy angol főúri kertek pompázatos fényűzéséhez képest ezek holland másai természetesen szerények. Területük általában a száz négyzetlábát sem éri el, de a gazdag növényzet, a tudatosan komponált színek kárpótolnak érte; a gyepon mohafoltocskák, színpompás virágágyak, orgonabokrok, almafa és – mint a rányomott minta – fehér homokkal beszórt lilliputi ösvények hálózák be.

Mindenkinek, még az egyszerű iparosnak is az a vágya, hogy a háza mögött legyen saját virágoskertje, és szebb, ritkább rózsákat, friszeket, liliomokat és jácintokat neveljen, mint a szomszédja. Ebben a természetimádatban – ahol mintha az ősi vegetáció-kultuszok visszhangoznának – az amor sanctus minden vonása megtalálható. Leidenben – csakúgy, mint más egyetemeken is – a növényvilág kiváló szakértői oktattak, például a francia Lécuse, akit Clusiusnak neveztek (még lesz róla szó) és aki 1587-ben megalapította az első botanikus kertet. Tanítványai veszélyes, messzi utakra indultak a gyarmatosítókkal, hogy megismerjék a természet egzotikus titkait. A széles olvasóközönség pedig lelkesen tanulmányozta a rendszertanról, anatómiáról és növénytermesztésről szóló könyveket. E bőseges irodalom summázata Jan van der Meurs terjedelmes, háromkötetes műve, amely a jelentőségteljes *Arboretum Sacrum* címet viseli.

Az írás forrása: *Martwa natura z wędzidlem*, Wrocław, 1993. A szerző *Csendélet zablával* című kötete nemsókára megjelenik az Orfeusz Kiadó gondozásában.

A hágai múzeumban látható a kiváló virágfestő, az idősebb Ambrosius Bosschaert képe, a *Virágcsokor boltíves ablak előtt*. Ez a kép minden alkalommal valami nyugtalanság-szerű érzéssel töltött el, pedig tökéletesen tisztában voltam azzal, hogy a kép témája önmagában nem lehet oka nyugtalanságnak. Hiszen mi lehet enyhét adóbb, idillibb, mint egy keresetlen egyszerű, rózsákból, dáliaiból, friskekből és orchideákból összeállított csokor, amely az égbolt és a kékségben feloldódó, távolba vesző hegyi táj előtt áll?

Mégis, már az is elgondoltató, és szinte felfoghatatlan, ahogy megközelíti tárgyát. Ezen a képen a virágok – a természet csöndes szolgálólányai, akik védtelenségükkel ejtnek ámulatba – fenn hordják az orrukat, korlátlanul uralkodnak, soha nem látott intenzitással és erővel póffeszkednek. Úgy látom, a felszabadulás döntő fontosságú aktusa történt itt meg. „A természet csöndes szolgálólányai” megszabadultak dísztütemény-szerepüktől – nem kellett magukat, nem pihegnek alétan, hanem megrohmozák a szemlélőt büszke, mondhatni öntudatos individualitásukkal. Szinte természetfeletti, tolakodó a jelenlétük. De mindez nem azért van így, mert a művész agresszív lelkiállapotát fejezik ki (mint Van Gogh *Napraforgói*), ellenkezőleg: a festő egy anatómus és botanikus hívős pártatlanságával, gondosan és aprólékosan adja vissza a virágok alakját, színét és jellemét. A kép megvilágítása világos, „objektív”, vagyis a művész lemondott a *chiaroscuro*, a festészeti hierarchia minden szépségéről, vagyis arról, hogy egyes tárgyak elmosódnak a homályban, másokat kiemel a megvilágítás. A *Virágcsokor boltíves ablak előtt* című képet Frans Hals csoportképeihez lehetne hasonlítani, ahol nincs különbség fontos és kevésbé fontos személyek között.

Bosschaert képe 1620 körül, nem sokkal a művész halála előtt keletkezett. Az események, amelyekről be akarok számolni, pár évvel később történtek. De már ezen a képen észrevehetjük a közelgő vihar előjeleit. Hiszen nem egy sajátos kultuszt előlegeznek-e ezek az emancipált, hódtó virág-dominák, amelyek harsányan követelnek csodálatot és tiszteletet? Legalábbis erre utal a kép kompozíciója. A virágcsokor úgy helyezkedik el a hatalmas ablak előtt, mintha oltáron állna, a természet fölé magasodik. Pogány oltárszentség virágokból.

Bosschaert festményén van néhány baljós tulipán.

2.

Nincs abban semmi valószínűtlen, hogy a betegségeknek megvan a maguk története, vagyis: minden korszaknak megvan a maga meghatározott betegségei, amelyek ilyen formában korábban nem léptek fel, és ilyen formában később nem térnek vissza.

TROELS-LUND

A tulipán a Kelet ajándéka, éppúgy, mint sok más istenáldotta és baljós adomány – legyen az vallás, babonáság, gyógyító és bódító fűvek, szent könyv és hadjárat, járvány vagy gyümölcs. A neve perzsa eredetű, turbánt jelent. Évszázadok óta kedvelt, tisztelettel övezett virág volt Örményország, Törökország és Perzsa kertjeiben. A szultán udvarában minden évben tulipánünnepet ren-

deztek. Megénekelte Omar Khajjám és Háfiz, említi az *Ezerévszaka* – vagyis mire vándorútja során eljutott Európába, már többszáz éves pályát futott be Keleten.

Egy diplomatának köszönheti, hogy Nyugatra is eljutott. Ogier Ghiselin de Busbecqnek hívták az illetőt, és az ausztriai Habsburgok követe volt Nagy Szulejmán konstantinápolyi udvarában. Művelt ember volt, érdekelte a világ (fennmaradtak lebilincselő útleírásai), kötelességtudóan megírta kimerítő diplomáciai jelentéseit, de nyilván nagyobb lelkesedéssel gyűjtötte a görög kéziratokat, az antik feljegyzéseket és a természet ajándékait is. 1554-ben küldött a bécsi udvarba egy tulipándugvány-szállítmányt. Ilyen ártatlanul kezdődött a romlás.

Ettől kezdve a virág meghökkentő gyorsasággal terjedt Európa-szerte. Konrad Gesner –akit a német Pliniusnak tartanak – adott először tudományos leírást a növényről *De Hortis Germaniae* című művében (1561). Ugyanebben az évben a bankár Fugger-család augsburgi kertjében a vendégek megcsodálják a virágágyásokban ezt az akkoriban ritka virágot, amely nem sokkal később eljut Franciaországba, Németalföldre, Angliába, ahol John Tradescant – I. Károly kertésze – azzal büszkélkedik, hogy a tulipán 50 változatát nevelte ki. Egy darabig finyencséget próbálnak előállítani belőle az finyemesterek választékos asztalok számára. Németországban cukorral ették, Angliában viszont pikánsan, olívaolajjal és ecettel. Volt egy elvetemült patikusármány is: a tulipánból felfúvódás elleni szert akartak előállítani, de ez szerencsére meghiúsult. A tulipán önmaga maradt – a Természet költeménye, amitől idegen a közönséges utilitarizmus.

Így hát kezdetben a monarchák, a jó házból való gazdagok virága a tulipán – rendkívül értékes, kertekben őrzött, elérhetetlen növény. A kortársak vélekedése szerint lelke van – azt állították, hogy eleganciát és átszellemült ábrándozást fejez ki. Még a hiányosságát is – vagyis azt, hogy nincs illata – a tartózkodás erényeként fogták fel. Valójában a hideg szépség – hogy ezzel a kifejezéssel éljünk – introvertált alkatot takar. A tulipán hagyja, hogy csodálják, de nem kelt heves érzelmeket – vágyat, féltékenységet vagy perzselő szerelmet. Páva a virágok között. Legalábbis ezt írták az udvari „kert-filozófusok”. A történelem megbizonyította, hogy tévedtek.

Az udvar szelése ragadós, mint tudjuk, gyakran utánozzák az alsóbb rétegek is, amiért aztán eléri őket a jól megérdemelt isteni büntetés. A XVII. század elején Franciaországban feljegyzik a krónikások a – nevezük így – heves tulipánláz első tüneteit. 1608-ban egy festő egyetlenegy ritka fajta, „*Mère brune*” nevű hagymácska kedvéért megvált a malmától; egy ifjú férj állítólag el volt ragadtatva, amikor anyósától hozományként egy értékes dugványt kapott, amelynek neve az alkalomhoz illően „*marriage de ma fille*”; egy másik fanatikus habozás nélkül elcserélte prosperáló serfősdéjét egy hagymára, amely ettől kezdve a nem túl elskelöl „*Tulipe brasserie*” nevet viselte.

Sorolhatnánk a példákat, és könnyedén igazolhatnánk, hogy ahol csak felbukkant a tulipán, több-kevesebb tulipánmánia- esetet mindenhol megörökítettek. Mégis kizárólag Hollandiában erősödött fel és oltott járvány-szerű méreteket.

A kezdet elmosódik, és az idejét legalább olyan nehéz meghatározni, mint a helyét. A pestissel egyszerűbb a helyzet: egy nap befut a kikötőbe egy hajó valahonnan keletről, a legénység több tagjának magas láza van, némelyek félrebeszélnek, testükön daganatok. Kimennek a szárazföldre, elhelyezik őket kórházakban, házaknál és fogadóknál. Megtörténnek az első halálesetek, aztán ugrásszerűen megnő a halálos kimenetelű megbetegedések száma. Az egész várost, az egész környéket, az egész országot leteríti a csapás. Elpusztulnak hercegek és koldusok, szentek és szabadgondolkodók, gonosztevők és ártatlan gyermekek. A halál pandemoniumát Thuküdidész óta már számtalanszor, részletesen leírták.

A tulipánmánia viszont – és itt kezdődnek a problémák – mentális jelenség, más szóval társadalmi pszichózis. Más – vallási, háborús, forradalmi vagy gazdasági – pszichózisokhoz hasonlóan (mint az aranyláz vagy az 1929-es amerikai tőzsdekrach) a sok meglepő analógia ellenére természetesen (sajnos!) nem lehet a járványos betegségek kategóriáin belül magyarázatot adni rá. Nincs olyan műszerünk, amellyel mennyiségi méréseket lehetne végezni a járványos időszakban a „fertőzőség” fokát, a súlyos és enyhe lefolyású „megbetegedések” számát, a mániában érintett egyedek „lázgörbéjét” illetően. Egy módszer marad csak: ha beleképzeljük magunkat az események hangulatába, óvatos leírást adunk, feljegyzünk néhány jellemző és kiemelkedő esetet.

Nem könnyű pontosan megállapítani, mikor bukant fel először Németalföldön a tulipán, bizonyára elég korán. Tudjuk például, hogy az antwerpeni kikötőbe 1562-ben érkezett egy rakomány tulipánhagyma. De a virág iránti érdeklődés csak évtizedekkel később erősödött fel, és minden bizonnyal a királyi udvarokban – különösen a francia király udvarában – uralkodó szlést követte.

A XVI-XVII. század fordulóján történt valami, ami látványosan nem túl fontos esemény a bűnügyi krónikákban, valójában azonban ez az egyik első tulipánmánia-eset holland földön. Tehát Carolus Clusius – akiről már esett szó –, botanikaprofesszor volt a híres leideni egyetemen (korábban a császári kertek igazgatói tisztségét töltötte be Bécsben), messzi földön híres tudós, emellett szószátyár és hiú ember. Ha csak mód nyílt rá, szívesen beszélt saját természetű növényeiről – nemcsak egyetemi munkatársai, hanem alkalmi hallgatóság előtt is. Legtöbbször lelkesedéssel és leplezetlen büszkeséggel számolt be tulipánjairól, amelyektől – mint mondta – nem vált volna meg a világ minden kincséért sem. Ez nyílt provokáció volt, amivel a tudós valószínűleg nem volt tisztában. Egy – mondjuk így – holdvilágtalan éjen ismeretlen tettesek behatoltak az egyetem kertjeibe, és ellopták Clusius tulipánjait. A tolvajok kétségkívül komoly tudományos ismeretekkel rendelkeztek, mert zsákmányuk kizárólag valóban ritka és értékes fajtákból állt. A meghasonlott botanikus élete végéig nem foglalkozott többé ezzel a növényvel.

A történet a bűvészinásról szóló balladára emlékeztet. Gyors átváltozásnak voltunk tanúi: a kitarító, tudományos, vagyis érdeklődés nélküli tanulmányok tárgyából örült pénzügyi tranzakciók objektuma lett. És itt merül fel az igazi kérdés – miért éppen a tulipán, nem pedig valamely más virág váltotta ki a tébolyt?

Több oka is volt. Már mondtuk, hogy a tulipán arisztokratikus és rajongással övezett virág volt. Mily élvezet olyasmint birtokolni, ami uralkodók büszkesége! Az ilyen sznob nézetek mellett léteztek tisztán – úgymond – természeti indokok is... Vagyis az, hogy a tulipántermesztés nem jelentett túl sok gondot, nem volt különösebben bonyolult. Hálás virág a tulipán és hozzáférhető. Mindenki, akinek volt akár csak egy zsebkendőnyi földje, hódolhatott eme szenvedélynek.

A holland kertekben keringett egy vírusmutáció, amelynek hatására a tulipánzirmok gyakran fantasztikus, rongyolt szélű és redőzött formát öltöttek. Hamar rájöttek a hollandok, hogyan húzhatnak hasznot ebből a betegségből.

Végül – ami különösen fontos a tulipánmánia természeti okairól folytatott vizsgálódásunk szempontjából – nincs még egy virág, amelynek ennyi változata lenne. Az a meggyőződés élt az emberekben, hogy ennek a növénynek van egy különös sajátossága: előbb vagy utóbb spontán módon, vagyis az ember beavatkozása nélkül új mutációk jönnek létre, új, színpompás alakot nyer a virág. Úgy tartották, hogy a természet megszerette ezt a virágot, és vég nélkül játszadozik vele. Hogy kevésbé magasroptúan fejezzük ki magunkat, ez azt jelentette: aki magáénak mondhatt egy tulipánhagymát, az a lottójátékos helyében érezhette magát. A vakszerencse hatalmas vagyonnal ajándékozhatta meg.

AXVII. század első felében a hollandok három dologra voltak büszkék: hatalmas, legyőzhetetlen flottájukra, „a szabadság csemegéire, melyek nagyobbak, mint bárhol másutt”, és – ha egy mondatban össze lehet fűzni a fontos dolgokat kevésbé fontosakkal – a tulipán többszáz változatára. Úgy festett, a szókincs nem éri utol a természet gazdagságát. Az adott időszakban háromféle „Csoda” volt, négy „Smaragd”, mintegy harminc „A tökéletesség mintaképe” (ez valahol szemantikai visszajelzés a szóval szemben). Akiket fantáziával áldott meg a sors, azok költőibb neveket eszeltek ki – „Királyi achát”, „Diana”, „Harlekin”, akiknek szegényesebb volt a képzeletük, azok egyszerű neveket adtak az egyedeknek: „Tarka”, „Szűz”, „Piros-sárga”. Hogy megfeleljenek a tornyosuló feladatoknak, bevezették a katonai rangfokozatokat, sőt, bevezették a történelmet is, úgyhogy létezett a többi között „Van Enckhuysen admirális”, „Van Eyck tábornok”, de egy ravasz természetű úgy határozott, hogy túllicitalja őket, és „A tábornokok tábornoká”-nak nevezte saját példányát. Volt természetesen „Király”, „Alkirály” és „Herceg” is, mintha csak az arisztokratikus-katonai rendet akarták volna bevezetni ebbe a már-már kaotikus sokféleségbe.

Csodálatra méltó és szédtő a Hollandiában nemesített tulipánfajtáknak ez a mérhetetlen sokasága, de megbújt ebben a katasztrófa csírája is. Ha a játszma kevés kártyával folyik, akkor általában triviálisan lapos marad, és hamar eljut a végkifejlethez; ha viszont a játékosok – teszem azt – több pakli fölött rendelkeznek, az teret ad bonyolult kombinációknak, agyafúrt stratégiáknak, gondosan lehet mérlegelni a kockázatot és kiigyalni ravasz módszereket. Így volt a tulipánnal is; csak abban kellett megegyezni, mely fajták kapják az „ász” értékét, és melyek számítanak „fekete hármás”-nak.

Ez persze csak az első, bátortalan közelítés a témához – durván le is egyszerűsítettük a sémát. A játékra utaló elemek kétségkívül szerepet játszottak, de a tulipánmánia valójában rendkívül összetett jelenség volt. A legfontosabb, perdöntő mozzanat valószínűleg a probléma gazdasági oldala lehetett. Más szóval: a természet rendjébe beavatkozott a tőzsde rendje, és a tulipán kezdte elveszíteni tulajdonságait, virág-bábját, elhalványult, elhagyta színe és formája, absztrakció lett belőle, egy név, szimbólum, amit át lehetett váltani bizonyos pénzüsszegre. Bonyolult táblázatok keletkeztek akkoriban, ezeken helyezték el az egyes fajtákat a piaci ármozgás szerint, mintha csak értékpapírok vagy valutaárfolyamok lennének. Eljött a nagy spekuláció ideje.

Az egész tulipánmánia-időszakban – vagyis több, mint tíz évig – az árjegyzékek csúcán változatlanul tartotta magát, mint a mozdulatlan Nap a zeniten – a „*Semper Augustus*”. Nem volt szerencsém hozzá személyesen sohasem. Hiába keresnének a virágboltokban, amelyek – mint minden bolt minálunk – szabványrózsákat, szabványtojásokat, szabványautókat árulnak. Az én hibám. Ha olyan buzgón jártam volna a botanikus kerteket, mint a múzeumokat, akkor talán találkozzam volna vele. Régi, színes metszetekről viszont ismerem ezt a tulipánt. Valóban gyönyörű – szépségét keresett, mégis egyszerű színharmóniájának köszönheti. A szirmok romlatlanul fehérek, rubinszínű, lángnyelvekre emlékeztető erecskék futnak végig rajtuk hosszában, a kehely mélye kék, mint a derűs ég. Tényleg különlegesen szép példány, de ideges borzongást kelt az ár, amire a „*Semper Augustus*”-t tartották – ötezer holland forint (egy házat lehetett kapni ugyanennyiért nagy kerttel). Átszakadtak a józan ész gátjai. Ettől kezdve a beteges fantázia, a lázas hasonlóság, a tébolyba kergető illúziók és keserű csalódások ingoványos terepén mozognak.

Előfordult, hogy az ügyletek természetben köttettek meg, ezzel még pontosabb képet nyerhetünk az örület méreteiről. Egy „Alkirály” tulipánhagymáért (amelynek értéke feleakkora volt, mint a „*Semper Augustus*”-é) a következőket fizették természetben:

- 2 szekér búza
- 4 szekér rozs
- 4 hfzott ökör
- 8 hfzott disznó
- 12 kövér birka
- 2 hordó bor
- 4 hordó elsőrangú sör
- 1000 font túró,

azonkívül az italokhoz, ételekhez és zsfrokhoz járult még egy ágy, ruhák és egy ezüst kehely.

A tulipánmánia első szakaszában az árak állandóan emelkedtek, és – ahogy az alkuszok mondták volna – a tendencia a „virágtőzsdén” először „kedvező” volt, aztán „élénk”, majd – „igen élénk”, hogy végül – ami elég hamar bekövetkezett – a józan ésszel tökéletesen kontrollálhatatlan eufória állapotába jusson.

Egyre nagyobbra nyílt a szakadék a felkínált dugványok és az érték fizetett összeg között. Pedig szíves-örömezt fizettek, mintha előre érezték volna, hogy nemsokára rájuk mosolyog a szerencse. Akit megérintett a tulipánmánia, az többnyire hausse-ra játszott, vagyis abban a meggyőződésben élt, hogy örökké tart az emelkedő konjunktúra (nem emlékeztet ez a haladás hfveire?), hogy a ma vásárolt kis

hagyma holnapra, de legkésőbb holnaputánra megduplázza az értékét. Ha minden iróniát mellőzve komolyan vesszük ezeket a fantasztikus spekulációkat (mert az még nem jogosít fel az iróniára, hogy a történelemben mi vagyunk a „rangidősek”), megláthatunk benne valami mélyebbet – például az emberiség ősi mítoszáát a csodálatos szaporításról.

Földi kategóriák szerint így nézett ki a dolog: az eladók egyáltalán nem vették számításba a vevők lehetőségeit, és ami ennél is rosszabb, a vevők mintha teljesen elvesztették volna az önmegtartóztatás ösztönét, és nem számoltak volna saját lehetőségeikkel. Mindenki tudja, milyen feszült légkör kíséri a nagy tőzsdei műveleteket, de a tulipánmánia komolyabb, patológusabb dolog volt, mint a „légkör”.

A „mánia” névvel jelölt lelki zavarok rendelkeznek egy közös vonással. Akik ebben a betegségben szenvednek, azok képzeletben hajlamosak önálló világokat felépíteni, ahol saját törvényeik uralkodnak. Esetünkben olyan volt ez, mint egy gigantikus virág-lottójáték, ahol minden játékos a főnyereményt várja. Csakhogy a játék nem egy e célból bérbbe vett szigeten folyt, hanem olyan országban, ahol a legfontosabb erényeknek ezek számítottak: a mérlegelés képessége, a mértékletesség – és a fizetőképesség. A polgárok takarékoságán alapuló rendszer nem férhetett meg a pénzügyi fantazmagóriák rendszerével. Elkerülhetetlen volt, hogy a vágyak világa összeütközzék az élő realitással és – ahogy ez hasonló esetekben lenni szokott – az összeütközés fájdalmas volt.

Érdemes itt eltűnődnünk azon, mi módon, milyen helyeken és milyen társadalmi keretek között folyt a tulipánhagyma-spekuláció. Az igazsághoz legközelebb álló válasz így hangzik: a normális gazdasági élet peremén, hogy azt ne mondjam, sötét zugaiban. Említettük már néhányszor a tőzsdét, de ez nem szó szerint értendő. Soha nem volt és nem is lehetett semmiféle hivatalos tulipántőzsde, hiszen ez az intézmény nyilvánosságot feltételez, korlátozott számú jogosultat engedélyez, és a tranzakciók eredményét tudomására hozzák minden érdekeltnak.

Azt viszont tudjuk, hogy a spontán tulipán kereskedelem komoly aggodalmat és nyugtalanságot keltett a határlomban. Ekkor olyan intézkedéseket hoztak, amelyekkel ha megszüntetni nem is, de legalább korlátozni, mérsékelni kívánták ezt a félelemetes társadalmi jelenséget. Mégsem segítettek túl sokat, pontosabban épp ellenkező hatást értek el vele, mint ami szándékukban állt. Az elemeket nem lehet szelíd rábeszéléssel lecsendesíteni.

Lázban égett az ország. Akinek él még emlékeiben a háború, az tudja jól, hogy a legképtelenebb, ellenőrizetlen információ is kimozdíthatja az embereket a kétségbeesés mélyéről és az optimizmus szédítő magaslataira repítheti őket. Így volt ez a mi esetünkben is. Villámgyorsan terjedtek a hfrek pillanatok alatt megszerzett vagyonokról, aminek tulipánok segítségével jutottak. Egy amsterdami polgár például, akinek volt egy kis kertje, négy hónap alatt 60 ezer guldent keresett, akkora vagyont, amekkoráról egy átlagos kereskedő is csak munkás élete alkonyán álmodhat. Vagy egy angol, aki még csak nem is értett a virágokhoz, 5000 fontot nyert ravasz spekulációkkal. Igazán stoikus jellem kellett ahhoz, hogy valaki ellenálljon ennek a csábításnak.

Mivel az egész tevékenység nem hivatalosan zajlott, sőt, egyfajta tiltott játéknak számított – épp ezért vált egyre vonzóbbá, és ezért kezdett bele egyre több friss beavatott. Pontosan úgy, mint az alkoholtilalom idején: még a legmértékertartóbb szeszital-kedvelők is azzal nyilvánítták ki szabadságukat, hogy mértéktelenül fogyasztják az alkoholt.

Természetesen nem áll rendelkezésünkre semmilyen statisztika, ami bemutatná, hány embert érintett a tulipánmánia. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy több tízezerre tehető a számuk. Emellett – és ez különösen fontos – nem sorolhatjuk őket egyik meghatározott társadalmi csoport-hoz sem. Vannak közöttük gazdagok és szegények, kereskedők és takácsok, mészárosok és diákok, festőművészek és parasztok, tőzébányászok és költők, városi hivatalnokok és régiségkereskedők, hajósok és erényes özvegyek, köztisztelőben álló személyek és sebzmetszők. Még a huszonvalahány vallás hívei is kivették méltó részüket a szerencsevadászattól.

A szegények persze többet kockáztatnak, a szegények mindent kockára tesznek. Akkor érthetjük meg teljesen, milyen fenyegető volt a helyzet, amikor azt olvassuk, hogy egy sebzmetsző, akit beszippantott a spekuláció örvénye, a szerszámait tette kockára. A prédikátorok dörgedelmeiket szórták a léha tulipánmániára, de gonosz nyelvek szerint ők maguk is más városokba szökdöstek titokban, hogy nem kívánatos tanúk nélkül hódolhassanak bűnös szenvedélyüknek.

De hagyjuk a lelkipásztorokat. Ők mindig kimagyarázhatatlanul valahogy az Utolsó Ítéletnél. Annál szomorúbb, ha nem egyenesen szegyénteljes az, hogy bevontak az akcióba gyermekeket is. Ugyanis többek között attól is függött a játékban elért siker, hogy ki gyűjtötte be a lehető legtöbb információt (az árakról, az ügylet helyéről, a konjunktúra alakulásáról – vagy ha egyszerűbben akarunk fogalmazni: arról, milyen tulipánhagymákat csempészt ki a kabátja alatt a szomszéd, és mennyiért adta el az „Ordító Szamárhoz” címzett lebujaiban) – mindent egy-egy sihederek kellett felderítenie, aki a spicli méltatlan funkcióját töltötte be.

Láz, lázalom és kialvatlanság. Kialvatlanság, mert sok tulipánügylet éjjel üttetett nyélbe. Ha valaki cselekvő részese volt a spekulációnak, annak ez sokszor több, mint tíz órát vett igénybe a naponta, és nem tudta összeegyeztetni más, produktívabb tevékenységgel. Akik maguk termesztették a tulipánokat, úgy éltek, mint a fősvény az arannyal teli zsák tetején. A kiskertekbe rafinált csengőrendszereket telepítettek, amelyek talpra ug-rasztották a tulajdonost, ha hivatlan vendég közelített a nagy értékű ágyásokhoz.

A tulipánmánia járványjellegét bizonyítja az is, hogy hatalmas területre terjedt ki. Nemcsak a hagyományos kertészvidékeket érintette, mint például Haarlem környékét, hanem Amszterdamot, Alkmaart, Hoornt, Enkhuizent, Utrechtet, Rotterdamt is – vagyis Hollandia minden nagyobb települését. És ezeken a helyeken volt a legnagyobb az áldozatok száma. A tulipánmánia bacilusa mindenhová eljutott, mindenkit fenyegetett. Mennyivel könnyebb szembeállni egy látható ellenséggel: be kell zárni a városkapukat, a falakra kiállnak a buzgó városvédők...

Mégis van valami, amit a józan ész erejének hívunk, és épp ez lehet (bár nem mindig lesz) hatásos fegyver a megszállottak ellen, akiket irracionális erő tart hatalmában. Tudjuk jól, hogy Hollandia az olvasó emberek, a bölcs szerzők, a művelt könyvkereskedők és felvilágosult könyvkiadó országa volt. Az aktuális problémákat rögtön meg-tárgyalták a sajtóban, és nemcsak komoly politikai vagy vallási viták esetében történt így, hanem a józan polgárok határozott ellenállásába és tiltakozásába ütközött a tulipánmánia is, mihelyt – érthető módon – aggasztó méreteket öltött. De hát az állam liberális volt, a közvélemény megosztott, vagyis a józan ész hangja mellett megjelentek olyan írományok is, amelyek a maguk módján gyakorlati bevezetést nyújtottak a tulipán-spekuláció alapjaiba, a téboly prolegomenái voltak, útmutatók ahhoz, hogyan legyen belőlünk örült.

De mindezekben módszer, sőt rítus is volt. Az egyik szerző például azt ajánlja, hogy ha valakinek sikerült egy addig ismeretlen tulipánfajtát előállítani, a következő eljárást kellett követnie: haladéktalanul kertész szakemberhez kell fordulnia (sürges az idő, mert lehet, hogy valaki másnak is sikerült hasonló trükk), de nem egyedül, hanem ismerősök, barátok, sőt alkalmi ismerősök kíséretében. A cél nyilvánvaló: az eseménynek a lehető legnagyobb *publicity*-t kell biztosítani. Az illető kertésznél tanácskozás kezdődik, ahol a jelenlévők közül mindenki elmondja a véleményét az új botanikai jelenségről. Ugyanúgy, mint a magas rangú egyházi testületekben, amelyek a valódi vagy képzelt csodák problémáival foglalkoznak.

Ezután következik egy rendkívül fontos lépés, amit komparatív lépésnek nevezhetnénk: az új egyed összevetése már ismert fajtákkal. Ha mutat némi hasonlóságot valamelyik híres-„Admirálishoz”, de nem olyan elbűvölő, akkor szerényen „Tábornoknak” kell nevezni. Ez a keresztelő szertartás hihetetlenül fontos. A tulipán személyiséggé válik, vagy ha kevésbé magasröptűen akarunk fogalmazni, a tőzsdei terminológia szerint értékpapírként kerül forgalomba. Végül kitűnő borral kell megvendégszolgálni minden jelenlévőt, hiszen ők kürtölik majd világgá a születés híreit, ők hirdetik az új fajta szépségét.

A tulipánhagyma-ügyletek sör-, borókapalinka- és bányásult-párában folytak, vagyis vendéglőkben, fogadó-kban, kocsmákban. Egyes vendéglőkben külön erre a célra szánt helyiségeket is kialakítottak. Olyanok voltak, mint a klubok vagy mint egy hatalmas, jól konspiráló tőzsde fiókjai. Bizonyosra vehetjük, hogy elkeseredett küzdelem folyt minden érték tulipánfajtáért. Ha több vevő is versengett érte, akkor az, aki túl akarta licitálni a többieket, hozzácsapott a már így is felszórólt árhoz – egy kétlovas hintót.

Az egész ország ismert vagy kevésbé ismert, titkos vagy csaknem nyilvános tulipán-„játékkarlangok” hálózatát rejti. Nincs ebben semmiféle démoni erő, csak egy egyszerű szabály, amely érvényes minden „nagy szabású játékra”, minden hatalmas szenvedélyre – a lehető legtöbb embert kell bevonni, behálózni. És mert a tébolyra nem lehet logikus magyarázatot adni, védőbástyaként hozzuk fel a statisztika erejét – így csinálja mindenki, vagy majdnem mindenki, a politikusokat is beleértve. El kell távolítani a külső szemlélőket vagy jelentősen csökkenteni kell azok számát, akik kritikusan szemlélik a dolgot, elrontják a játékot. A tulipán-mániákusok világa afelé tart, hogy totális világ legyen.

Hogyan festett mindez a gyakorlatban? Van erről egy – irodalmi, de hiteles – dokumentum, amely értékes információkkal szolgál arról, hogyan lehet bevonni új adeptusokat. Két barát beszélget. Az első – Pieter – minden hájjal megkent spekuláns, a másik – Jan – a párbeszédben az „első naiva” szerepét játssza.

Pieter: Én nagyon kedvellek téged. Ezért javasolnék neked egy gyümölcsöző üzletet. Minden érdek nélkül teszem, csak a barátság vezérel.

Jan: Csupa fül vagyok, drága barátom.

Pieter: Van nekem egy „Harlekin” tulipánhagymám. Igen mutatós fajta, ráadásul a piacon is égre-földre keresik.

Jan: De hát nem foglalkoztam én virágokkal soha életemben. Még kertem sincs.

Pieter: Nem értesz te semmit. Hallgass figyelmesen, kérlek, ne szakíts félbe, mert ki tudja, talán ma bekopog ajtódon a nagy szerencse. Mondhatom tovább?

Jan: Persze, persze, mondd csak.

Pieter: Itt ez a „Harlekin” hagyma, megér száz guldenet vagy még annál is többet. Barátságunk okán, mely – mint már említettem – háborítatlan, neked adom ötven guldenért. Még ma, minden erőfeszítés nélkül kereshetsz rajta egy halom pénzt.

Jan: Ez tényleg nagyszerű ajánlat! Úgy élek, nem halottam még ilyen históriát. Csak azt árul el, kérlek, mit kezdjek ezzel a „Harlekinnel”. Elvégre nem állhatok ki az utca sarkára...

Pieter: Felfedem előtted a titkot teljes egészségében. Vésd jól a fejedbe. Miért forgolódsz?

Jan: Figyelek, csak össze vagyok zavarodva egy kicsit.

Pieter: Tedd pontosan azt, amit mondok: menj el az „Oroszlánhoz” címzett fogadóba. Kérdezt meg a gazdát, hol van a tulipánkereskedők gyülekezőhelye. Ő megmutatja, te pedig bemegy. Akkor megszólal majd valaki nagyon vastag hangon (de ne hagyd, hogy eltértsen a célodtól): „Idegen lépett köré”. Válaszképpen kotkodácsolnod kell, mintha tyúk lennél. Ettől a perctől kezdve a kereskedők közé tartozol.

Isten oltalmazza Jan kálvinista lelkét! Búcsút veszünk tőle a bohózat küszöbén, egy lépésre a tragédiától. További sorsát homály fedi. Azt sem tudhatjuk, elég meggyőzően sikerült-e a döntő pillanatban a kotkodácsolás. Az idézett kis történet alapján alig pislákol a remény, hogy a tulipántörzsde cápája lett belőle. Érzésem szerint az áldozat szerepét szánták neki.

Van még egy apró momentum, ami figyelmet érdemel. Valahonnan ismerős a módszer, ahogyan bevezetnek valakit a tulipánmániások brancsába. Nem tévesztjük szem elől az arányokat, mégis a beavató szertartásra emlékeztet. A szabadkőműves páholyok természetesen nagyobb pompával művelték ugyanezt és jobban ismerték az ezoterikus tanokat.

A mánia emelkedett lelkiállapot. Valahol szegényebbek azok, akik nem élték át legalább egyszer. Azonkívül bizonyos körülmények között hasznos is lehet. Egy mindenki előtt ismeretlen átlagember – aki se nem költő, se nem festő, se nem államférfi – leplezetlen rokonszenven emlékezik vissza a tulipánmánia idejére. Waermondtnak hívták, mindig ugyanabban a kocsmában tartotta a fogadóórát, hivatala szerint alkusz volt. Két tranzakció között „sült húst és halat ettem, de csirkét és nyulat, sőt fületes pástétó-

mokat is. Bort és sört ittam hozzá kora reggeltől éjjel háromig vagy négyig. Mindig több pénzt vittem haza a zsebemben, mint amennyi reggel volt benne.” Ez az igazi Eldorádó – a jóllakott lustaság országa.

3.

La maladie infectieuse tend à la fois à se perpétuer et, pour assurer cette perpétuité, à se modifier suivant les circonstances.

CHARLES NICOLLE

A tulipánmánia feltehetőleg az 1634-37-es években erősödött fel a legjobban. 1937 telén hatalmas krach következett: az egész képzelt világ romba dőlt. Ha valaki meg tudná rajzolni a „tulipánláz görbéjét”, az derülne ki, hogy megtévesztően hasonlít a súlyos, fertőző betegségben szenvedő emberek légzőrendszerére – a vonal hirtelen magasba szökik, egy ideig igen magasan marad, végül hirtelen esik.

Felmerül mégis a kérdés – a végzet vagy az események kényes logikája okozta, hogy a krach épp 1637 telén történt? Sok válasz van erre, és ez már a vég jele.

Egyesek szerint a tulipánjárvány fölött aratott győzelem a holland társadalom egészséges részének érdeme. Ők alkották a *cordons sanitaires*-t, ők akadályozták meg a betegség továbbterjedését. Azokból sem volt hiány, akik aktívan ellenálltak a tulipánmániának. Elég erős lehetett az ellenállás, hiszen a mai napig fennmaradt jó néhány brosúra, röpirat, pamflet, szatíra és rajz, amelyek kegyetlenül kigúnyolták a szerencsétlen mániákusokat. A köznyelv „csuklyásoknak”, vagyis hibbantaknak nevezte őket. Az elmebetegek akkoriban arcukba húzott csuklyát viseltek – sajátos módja ez annak, hogy a nemzet egészséges részét „vizuálisan” védjék meg.

Hendrick Pot – csoportképek, vallásos festmények és zsánerképek festője – egy átlátszó allegória leple alatt, *A bolondok szekere* című képén ábrázolta a mániát, ami elérte hazáját. A szekéren felismerhetjük Flórát, aki a három legértékesebb tulipánfajtát tartja a kezében – a „Semper Augustus”-t, a „Bol táborkok”-ot és a „Hoorn admirális”-t. A természet pártfogója mögött öt szimbolikus alak – a Csirkefogó, a Pénzsóvár, az Iszákos, és két hölgy: a Hiú Remény és a Nyomor. A szekér mögött emberek sokasága, akik azt kiabálják: „Mi is el akarjuk adni a tulipánjainkat”.

Számtalan rövid történet, anekdota és vicc tanúskodik arról, hogy a tulipánmániára határozott tulipánfóbia válaszolt, veszett haraggal fordultak az egyébként ártatlan növényke felé. Igaz, ami igaz, nem szolgált rá sem az ájuldozó imádatra, sem pedig a hártatlan megvetésre. De most az elsőrő szennvedélyek koráról van szó. Mondtuk már, hogy nem akar ki, hanem a leideni egyetem előadója, és nem egy teológus, hanem a botanikaprofesszor Forstius volt az, aki ha bárhol meglátott egy tulipánt, megrohmozta és letarolta a sétabotjával – ilyen keresetlen módon alakult át tudósból inkvizítorrá és moralistává.

Forstius sétatápcájának nem volt varázsereje, és még a legvéresezőbb pamfletek sem voltak képesek megszelídíteni az

örületet. Ezért állítják egyesek azt, hogy a hatalom és annak bölcs intézkedései, határozatai mértek halálos csapást a tulipánmániára. Ráébredtek, hogy a helyzet komoly, nem lehet már tétlenül szemlélni, hiszen a nemzetgazdaság alapjait fenyegeti a spekuláció, ha nem szorítják keretek közé.

A virágkertészekről a rendi országgyűlésig, vagyis a parlamentig egész sor intézmény döntött úgy, hogy ellenáll a tébolyoknak. Potyogtak hát a rendeletek és határozatok, először hiábavalóan és eredménytelenül, egészen az 1637. áprilisi rendi dekrétumig, amellyel eltörölték a spekulációról szóló egyezményeket, és megállapították a tulipánhagyma maximális értékét. 50 gulden volt ez az érték. A „Semper Augustus” most egy századát érte annak az árnak, amit nem sokkal korábban a tőzsdén adtak érte. Olyan gyorsan és váratlanul történt minden, mint egy palotaforradalom, mint a császár trónfosztása.

Dicséret illeti természetesen a hatalom erőfeszítéseit, és teljes mértékben értékelni kell őket, amiért le akarták győzni a tulipánmániát, törődtek az állampolgárok sorsával és vagyonával. Úgy tetszik mégis, hogy a tudósok többsége téved, amikor ezeknek az intézkedéseknek tulajdonít döntő szerepet. Tapasztalatból tudjuk, hogy mindenféle tiltás és prohibíció – például a kábítószér-élvezet hirtelen felendülése esetén – a szándékkal szöges ellentétben álló hatást érnek el. A paradicsomi idők óta a tiltott gyümölcsök a legkívánatosabbak.

A rendi gyűlés határozata későn lépett életbe, nagyon későn, akkor, amikor a mánia már kihunyott. Ez tehát olyan konzílium volt, amit egy reménytelen beteg ágyánál hívtak össze, vagy ha a bikaviadal szótárából kölcsönzünk rá kifejezést, *coup de grâce*. Akkor már tényleg nem lehetett megmenteni semmit.

Meggyőződésünk szerint a tulipánmániát saját eszeveszettsége végezte ki. E tétel bizonyítására elég, ha elemezzük a tulipántőzsdé változókéony hangulatát. Az eufória korszakában a spekulánsok irdatlan hasznot söpörtek be, akkorát, hogy nem is a forgalomban lévő valutában fejezték ki mindig, hanem inkább hitelben. A „Semper Augustus” fajta tulajdonosát gazdag embernek tartották, ezért számolatlanul vehette fel a hiteleket, – és ezt legtöbbször meg is tette. Az örült tőzsdeforgalom egyre elvontabbá vált. Már nem hagymákat árultak (ezek értéke valószínűleg egyezményes volt, egyre távolabb állt a valóságtól és a józan észről), hanem a hagymák nevét, mintha részvények lettek volna, és ezek sokszor tízszer is gazdát cseréltek egy nap.

Az árak emelkedtek, és sokan arra számítottak, hogy emelkednek a végtelenségig, mert ilyen a mánia logikája. Aki előrelátó volt, az elraktározta „értékpapírjait”, hogy abban a pillanatban dobja piacra, amikor a legkedvezőbb a konjunktúra. És – ahogy ez a hazard hálójába keveredett fősvényekkel történni szokott – éppen ezeket az előrelátókat érte a legnagyobb veszteség. Már 1636-ban megtört a tulipánmávia fényes jövőjébe vetett hit. Összeomlott a bizalom és a nagyra nőtt illúziók épülete. Egyre nagyobb a tulipánkínálat, a kereslet nyugtalanítóan csökken. Végül már csak eladni akart mindenki, de nem akadtak olyanok, akik merészen vállalták volna a kockázatot. A tulipánmániának ezt a fázisát ábrázolta találóan Hendrick Pot. Ebben a kontextusban válik teljesen érthetővé a Flóra szeke-re után futó sokaság kétségbeesett kiáltása.

Így hát a válság jóval megelőzte a hatalom részéről indított beavatkozást. 1637. január 3-án, vagyis négy hónappal a rendi gyűlés dekrétuma előtt egy amszterdami kertész alkalmi áron vásárolt egy tulipánhagymát, 1250 guldent fizetett érte. Először a szerencse fiának érezte magát, de rövi-

Ö V A L A T T

A békakirályfi

JAMES FINN GARNER

Élt egyszer egy ifjú királykisasszony. Amikor ráunt, hogy folyton fejjel menjen a kastélyában meghonosodott férfielvi hatalmi struktúrájának, pihenésképpen mindig a közeli erdőbe sétált ki. Leült egy kis tavacska partjára, vagy kedvenc aranylabddáját pattogtatta, és eltűnődött, mi a helye, szerepe az ökofeminista elharcosnak az adott történelmi korban.

Egy szép napon, azt az utópiát színezgette magában, mi lenne, ha királyságából királynőség válna, ahol a női nemé a hatalom. Amint így ábrándozott, elejtette az aranylabddáját, a labda

pedig begurult a vízbe. A tavacska vize mély volt és zavaros, és a királylány sehol sem látta kedves játékszerét. De nem fakadt sírva, inkább alaposan az eszébe vészte, hogy legközelebb jobban kell majd vigyáznia.

Egyszer csak hangot hallott:

– Sose búsulj, királykisasszony, vissza tudom én hozni a labdádat.

A királykisasszony körülnézett, és azt látta, hogy egy béka feje bukkan elő a zavaros vízből.

– Szó sem lehet róla – mondta –, sohasem lennék képes hiú vágyaim kielégítése kedvéért rabszolgaságba taszítani egy másik faj képviselőjét.

– És mit szólnál ahhoz – kérdezte a béka –, ha paritásos alapon kötnénk megállapodást? Előhalászom a labdádat, ha utána te is hajlandó vagy megtenni valamit az érdekemben.

A királykisasszonynak megtetszett a kölcsönös előnyökön alapuló egyezés. A béka eltűnt a víz alatt, majd kisvártatva a felszínre emelkedett, szájában az aranylabda. A partra köpte, és így szól:

– Én már megtettem, amire kértél. Most arra vagyok kíváncsi, mi a véleményed a fajok közötti testi vonzalomról.

A mese James Finn Garner *Politically Correct Bedtime Stories* (New York: MacMillan, 1994) című kötetében jelent meg *The Frog* Prince címmel.

desen rájött, hogy nem tudja eladni féláron, sőt nem kapja meg érte a vételi ár tizedét sem. Ekkor ugyanis rohamosan esni kezdett az árfolyam, és már nem arra ment ki a játékok, hogy keressenek rajta, hanem hogy a lehető legkevesebbet veszítsék. A szerencsétlen affér egész története két pólus között húzódik: az egyik sarkpont az emberek hosszas, elkeseredett rohama a sors kegyéért, a másik a hirtelen, vad riadalom.

Búcsúzunk tehát a tulipánmániától, könnyes lesz az elválás, szitkok és jajszavak kísérik. Sovány vigasz a károsultaknak, ha kijelentjük, hogy nem is történhetett volna másként.

Milyen mérleget vonhatunk mindebből? Mivel minden fű alatt, a hivatalos élet perifériáján, sötét folyosókon, a föld alatt zajlott, nem könnyű mérhető érték szerint felbecsülni a katasztrófa méreteit. De a mérleg kétségkívül tragikus. Elűszott vagyok ezrei, több tízezer munkanélküli, akiket ráadásul per fenyeget. A fizetéképtelenséget általában szigorú bürtönnel büntették. Légiók telnének ki azokból, akik könnyelműen kölcsönt vettek fel. És végül, ami nem szerepel semmiféle statisztikában – ártatlan családok hosszú sora, akiknek nem maradt egzisztenciájuk, nyomorgó vagy a közjótekonyságára bízott gyermekek, férfiak, akiknek derékba tört a karrierjük, nem maradt semmi a jóhírből és a méltóságukból. Kilátástalan helyzetbe kerültek a csödbe jutottak: vagy beálltak a haditengerészethez (ami bizonyos képesítést kívánt), vagy koldulni kezdtek – ehhez már nem kellett semmiféle képzettség.

Nem kell gyözködni bennünket arról, hogy ez „csupán” a polgárok tragédiája volt. De a virágspekulánsok szenvedélyének skálája felért egy hőstenor skálájával az operá-

ban. A tőzsdei alkuszok áriája harsány volt és közönséges – ez nyilvánvaló. Ha tovább húzzuk a hajánál fogva ezt a színházi analógiát – kard és vér, sőt mérge nélkül játszották. Akkor viszont az istenért, mivel mozgatja meg a fantáziát?

A tulipánmánia minden szakaszában – nemcsak a végzetes végjáték alatt, hanem a győzedelmes eufória napjaiban is – lejátszódtak kisebb-nagyobb emberi drámák. A sok dráma közül, amit megőrzött az emlékezet, kiválasztunk egyet. Olyan a történet, mint ha egy Csehov-elbeszélésből vettük volna szó szerint.

A haarlemi virágkereskedők szövetségét szenzációs hír riadótta, és ez a hír mindannyiunkban lázas felindultságot keltett. Egyszer egy szegény, teljességgel ismeretlen hágai varga rendkívüli tulipánfajtát nemesített, amely a „Fekete” nevet kapta. Azonnali cselekvésre határozták el magukat a virágkereskedők, vagyis úgy döntöttek, hogy a helyszínen vizsgálják ki az ügyet, és ha csak egy mód van rá, megszerzik a példányt. Őt feketébe öltözött úriember lép a varga sötét kis műhelyébe. Megkezdődnek a kereskedelmi tárgyalások, nagyon különös tárgyalások ezek, mert a haarlemi urak a jótevő szerepét játsszák, mintha csak merő emberbaráti szeretetből vezérelve érkeztek volna ide, hogy segítsenek a nincstelen iparoson, ugyanakkor nem tudják leplezni, milyen iszonyúan fontos, hogy megszerezze a „Fekete Tulipánt”. A kaptafa és a szurkos fonál mestere eligazodik a helyzetben, a legmagasabb árat igyekszik kisajtolni belőlük. Alkudoznak, alkudoznak, végül nyélbe üttetik a tranzakció – 1500 gulden, valóban nem mindennapi összeg. A boldogság pillanata a szegény varga életében.

A királykisasszony elképzelni sem tudta, hová akar kilyukadni a béka. Az állat így folytatta:

– Tudd meg, hogy igazából nem vagyok béka. Embernek születtem, csak egy gonosz varázsló elválogtatott. És bár igaz, hogy békabőrben nem vagyok sem jobb, sem rosszabb, csupán más, mint ember alakban, mégis nagyon szeretnék visszaköltözni embertársaim közé. A gonosz varázst pedig csak egy királykisasszony csókja törheti meg.

A királykisasszony fejében átvillant a kérdés: létrejöhet-e szexuális zaklatás tényállása két különböző faj egyedei között, de megesett a szíve a béka szorult helyzetén. Lehajolt, és homlokra csókolt. A béka abban a minutumban növekedni kezdett, átbuszkázott a fején, és mit látott a királykisasszony? Nem látott mást a béka helyén, mint egy golfinget viselő, buggyos golfnadrágos, középkorú, roppant mérsékelt magasságú, teje tetején kopaszodó urat.

A királykisasszony hátrahőkölt.

– Bocsánatot kérek, ha a kérdésem kissé osztályszempontúnak hangzik, de... – motyogta –, de... szóval azt akarom mondani... tudtommal... a varázslók általában hercegeket átkoznak el, nem?

– Rendszerint így van, de ezúttal ártatlan üzletember volt a célpont. Egyszerű beruházó vagyok, és a varázsló azt hitte, be akarom csapni a tulajdonjogi vitánkban. Bosszúból meghívott golfozni, és amint nekikészültem a kezdő ütésekre, elvarázslott. De békaként sem loptam a napot. Bejártam az erdőben minden tenyérnyi helyet, és úgy látom, elsőrangú irodahagygyűtést, parkosított társasházi öröklakásokat és nyaralókat fogunk itt építeni. A hely tökéletesen megfelel, a nyereség holtbiztos. A bank egy fityínget sem hitelez egy békának, de most, hogy megint ember lettem, a tenyeremből fognak enni. Hű, de klassz lesz! Nem azért mondom, de egészen nagyszabású építkezést tervezek. Gyorsan lecsapoljuk a tavat, a fák nyolcvan százalékát kivágjuk, megszereztük a használati jogot a...

Az beruházóba beleszonalt a szó, mert a királykisasszony visszadugta az aranylabdát a szájába. Azután a víz alá nyomta a férfit, és csak akkor engedte el, amikor már nem kapálózott. Hazafelé a királykisasszony azon elmélkedett, milyen sok jó cselekedet fér bele egyetlen délelőtti. S bár a béka eltűnését észrevehette volna valaki, az biztos, hogy a beruházót soha nem kereste a kánya se.

FORDÍTOTTA BARABÁS ANDRÁS

Most valami váratlan történik, a drámában ezt nevezik fordulópontnak. A vásárlók földre dobják a jelentős pénzösszeg árán megszerzett hagymát, és dühödten péppé taposják. – „Te eszetlen – ordítanak az elképedt foltozóvargára – nekünk is van Fekete Tulipán dugványunk. De rajtunk kívül senkinek a világon! Nincs egyetlen királynak, egyetlen császárnak, egyetlen szultánnak sem. Ha tízezer guldent kértél volna a hagymádért, és hozzá még egy pár lovat, szó nélkül kifizettük volna. És jól jegyezz meg egy dolgot: még egyszer nem mosolyog rád a szerencse, mert tökfilkó vagy.” Azzal elmentek. A varga rogyadozó léptekkel fölvészorgott padlásszobájába, lefeküdt az ágyba, magára húzta a kabátját, és kilehelte a lelkét.

*

A tulipánmánia – a botanika legnagyobb ismert tébolya – epizódiként jegyzetelt fel a Nagy Történelem margójára. Nem ok nélkül választottuk ki. Be kell vallanunk becsülettel: különös vonzódást érzünk ahhoz, hogy az ész templomában mutassuk be az őrtületet, és szívesen foglalkozunk katasztrófákkal, ha szelftáj adja a háttérét. Vannak azonban súlyosabb indokok is, mint a csapodár esztétikai vagy személyes hajlamok. Hiszen nem emlékeztet-e az itt vázolt ügy más, fenyegetőbb tébolyokra az emberiség történetében, amelyeknek az a lényegük, hogy ész nélkül ragaszkodnak egy eszméhez, szimbólumhoz, boldogság-formulához?

Ezért nem tehetünk pontot az 1637-es dátum után, ezért nem tekinthetjük egyértelműen befejezettnek az ügyet. Nem lenne okos dolog, ha kitörölnénk az emlékeztünkéből, vagy ha a múlt érthetetlen furcsaságai közé sorolnánk. Ha a tulipánmánia egyfajta lelki ragály volt – és bártorkodunk annak ítélni –, akkor a bizonyosságot súrolja annak valószínűsége, hogy ilyen vagy olyan formában egy nap újból ellátogat hozzánk.

Épp most tessük a fedélzetre egy távol-keleti kikötőben.

FORDÍTOTTA MIHÁLYI ZSUZSA

Szókratész

MI A FILOZÓFIA?

HANNES BÖHRINGER

Mi a filozófia? Ez számomra most nem tanári kérdés, hanem olyan kérdés, amit magamhoz intézek. Felteszem magamnak a kérdést, hogy tulajdonképpen mit is csináltam azóta, hogy elkezdtem filozófiát űzni. Talán nem filozofáltam annakelőtte, hogy filozófiát tanultam volna? Lehetséges-e egyáltalán nem filozofálni? Létezik-e egyáltalán a filozófia vagy sokkal inkább csak filozófiák vannak? Az én filozófiám, a te filozófiád, stb. Ezzel ellentétben ismeretes a *philosophia perennis*, a filozófia, amely évszázadokon keresztül tartó tevékenység, amelyet egyik filozófus a másiktól vesz át, tehát valami egybefüggő, ami nem esik szét merő sokféleséggé. Létezik-e a filozófia a filozófiák sokaságában? El lehet-e menni oly messzire és azt mondani, hogy a filozófia mindig ugyanazt állítja az egymásnak ellentmondó filozófiák sokaságában, mindig más, ellentétes szavakkal? Miért nem ért soha véget a filozófia? Vagy talán észrevétlenül már vége is lett, és mi mindegyre csak újakezdjük?

A nagyszámú filozófia egy része azt az álláspontot képviseli, hogy a filozófia végetért és a filozófia már csak mint filozófiatörténet űzhető. Ámde nem viszi-e végbe minden filozófus a maga számára valamiképpen a filozófiát? Mit jelent a filozófiái megismerés számára az, hogy nem ér véget, nem végződik be, és ugyanakkor mégis mindenkor a végénél van, a célnál, és nincs tovább?

A filozófia tanulása ma rendszerint filozófiai textusok, filozófusok írásainak olvasását, a róluk szóló beszédet és írást jelenti. A filozófiai textusok tengerében melyek a számomra fontos szövegek, melyek (bizonyos tekintetben) eredeti szövegek?

Szókratészszel kezdem, a platóni Szókratészszel. Szókratész kétféle alakban létezik: mint történeti és mint irodalmi személy. Ő maga nem írt semmit. Főként „tanftványa”, Platón, továbbá egy másik „tanftvány”, Xenophon, valamint a komédiaköltő Arisztophanész révén ismerjük, aki gúnyolódik rajta. A történeti Szókratész tartalmas kutatás tárgya; bizonyosan különbözött minden ábrázolásától, ez azonban nem érdekel; a legerősebb benyomást keltő ábrázoláshoz, a platóni Szókratész figurájához tartom magam. Hisz a költészetből tudjuk, hogy irodalmi alakok legalább olyan elevenek tudnak lenni, mint valós történeti személyek. Amikor tehát a következőkben Szókratészről beszélek, mindenkor a platóni Szókratészre gondolok – minimális platonizmus mellett. Platón ugyanis saját platónikus filozófiáját adja tanftója szájába. Szakemberek azt állítják, hogy a Platón írta *Apológiában*, Szókratész védőbeszédében jut még a történeti Szókratész a leginkább szóhoz, noha természetesen ott is csak stilizáltan.

A 399. év könnyen megjegyezhető. Kr.e. 399-ben ítélte halálra és végezte ki Szókratészt Athénben az akkor éppen helyreállított demokrácia – akkor, amikor már vége szakadt az ún. Harmincak diktatúrájának, mely a peloponnészoszi háború során elszenvedett rettenetes vereség után jutott volt hatalomra. Igen, Szókratészt halálra ítélték, s ő a filozófia mártírjává lett, életével és halálával tanúskodott a filozófia mellett. Ki tudja, mi lett volna a filozófiából Szókratész nélkül! Whitehead azt mondja, hogy az egész filozófia, a teljes filozófiatörténet úgy tekinthető, mint egy lábjegyzet Platónhoz. A platóni filozófia pedig, mondhatni, merő apológiája Szókratésznek. Nemcsak a hasonnevű irat, az *Apológia*, hanem az összes többi dialógus is Szókratész igazolását folytatja, és egy alkotmány alapvetéseibe torkollik, egy olyan város törvénykezésébe, melyben lehetetlenné válik az, hogy egy olyan embert, amilyen Szókratész, mondhatni a legderekabb férfiút, halálra ítéljék.

A platóni filozófia fölöttébb hatékony és sikeres propagandának bizonyult. Sikerült alapjában megkülönböztetni a filozófus Szókratészt a szofistától. Olyan megkülönböztetés révén, ami szinte semmi, egy *presque rien*, mivel Szókratész a környezete számára a Görögország városait benépesítő szofisták, tanftók és szónokok egyike volt. Elég a komédiaköltő Arisztophanész *A felhők* című darabját elolvasni. Kik voltak a szofisták? Szónokok és tanftók voltak, akik a szónoklás tanftását ígérték. Már kezdettől a *logosz* szó körül kerengünk, aminek a jelentése nemcsak ész, hanem szó, nyelv is. A szofisták a retorika tanftói voltak. Azt ígérték, hogy ékesszólás révén sikeressé lehet válni; hogy beszélés révén cselekedni, sikeresen cselekedni lehet; érvényesülni lehet a bíróság előtt és a politikában, a piacon, a fórumon. A demokrácia ugyanis, talán inkább mint más berendezkedések, a beszédre és a rábeszélésre alapulnak, a tanácson és nem a pusztá parancson. És a szofisták már urai voltak mindannak, amit Szókratész is gyakorolt – nevezetesen a vita és a cáfoló beszéd művészetét, az úgynevezett erisztikát (*erisz* = küzdelem, vita) és az elenktikát (*elegkein* = cáfolni). Ez az elenktika már az, amit a későbbiekben szókratikának neveztek: a beszélgetés során a másik érvelésének belső ellentmondásaira rámutatni tudásbeli fölény nélkül. És mégis lényeges különbségek vannak a szofisták és Szókratész között. A szofisták városról városra vándorolnak, Szókratész saját városában marad. A szofisták pénzt kérnek, Szókratész. A szofisták felvilágosultan szkeptikusak, Szókratész szkeptikusan is felvilágosult. Az *Apológia* első mondatában rögtön azt mondja: „nem tudom”, *uk oida*. Az *oida* az *eidenaiból* ered, és összefügg az

eidosszal, az ideával. Ez a szókratikus filozófia vezérmotívuma: nem tudom. Elfeledkezett magáról, mondja Szókratész, magával ragadták, lenyűgözték vádlóinak, a sofistáknak a beszédei. És a vádpontok egyike az, hogy beszéde erőszakos. Amire azzal cáfol rá, hogy maga az igazság erőszakos. Ő maga nem tud másként, csak egyszerűen beszélni. Ahogy ezt mondja, észrevenni, hogy ő sem képes a retorikától, a beszédművészettől, saját beszéde erőszakosságától megszabadulni, mert az is a retorika fegyverzetének részét képezi, hogy az ember egyszerűen akar beszélni. Szókratész azt mondja, hogy tőle idegen a védőbeszéd; hogy ő **xenosz**. Úgy akar beszélni, ahogy megszokta a piac téren, ahol mindenki ismeri őt, ám tulajdonképpen ott is idegen (17d). Ott is titkos kapcsolat, rejtett rokonság fűzi a sofistákhoz. Noha Szókratész mindvégig Athénban maradt, mégsem igazán otthonos ebben a városban; valamilyen módon olyan idegen mint a sofisták, akik az idegen városokból jöttek.

Mik a vádpontok?

Melétosz, a vádlója csak a régi rágalmatokat ismétli: Szókratész bölcs férfiú, aki az égi jelenségeket vizsgálja, a földalattiakat kutatja, és a silányabb ügyet jónak tünteti föl (18b-c; 19b-c). Az égi jelenségek vizsgálata és a földalattiakat kutatása – ez talán Szókratész korai időszakára vonatkozik, amikor még a természetfilozófus Anaxagoras tanítványa volt, akit szintén istentelenséggel vádoltak. A platóni Szókratész éppen hogy egyáltalán nem foglalkozik az égi és földalatti dolgokkal – amiből észrevehető, hogy az egész platóni filozófia merőben Szókratész védelme és igazolása jegyében áll –, mivel, miként egy másik dialógusban, a *Phaidrosz*ban mondja, a dolgokat nem találja olyannyira érdekesekeknek, mint az embereket a városban, és majd csak akkor érdeklődik az égben és a természetben történő dolgok, miután amazokat megértette. (229e-230a; 230d).

„A silányabb ügyet jónak tünteti föl” – áll a fordításban, szó szerint pedig: a gyengébb logoszt erősebbé teszi: **ton héttó logon kreittó poiein** (18b, 19b) A gyengébb logoszt, a gyengébb beszédet az erősebbé tenni, a gyengébb véleményt az erősebbé tenni, a gyengébb érvet az erősebbé tenni: ez szó szerinti idézet a sofista Prótagorasztól, akitől fennmaradt ez a mondat (Diels/Kranz: *Die Fragmente der Vorsokratiker* 80, 6b). És ezzel a filozófia egyik központi motívumához jutottunk: az átfordítás-hoz. A dolgokat a fejük tetejére állítani vagy a fejük tetején álló dolgokat a talpukra állítani. És amennyiben az ember valamit átfordított, akkor már nem tudja biztosan, hol van fent és lent, hogyan áll helyesen.

Minden dologról két ellentétes vélemény létezik, ez Prótagorasz egy másik fontos kijelentése (Diels/Kranz 80, 6a.). Prótagorasz volt az egyik legjelentékenyebb sofista. Az ő nevét viseli az egyik platóni párbeszéd is. Ha egyazon dologról mindig két ellentétes vélemény létezik, melyik akkor a helyes, az erősebb? Hisz képesek vagyunk a gyengébbet az erősebbé és az erősebbet a gyengébbé tenni. Végső soron nem számolja-e fel egymást a két vélemény? Végső soron nem egyforma erősek-e? Ez a filozófiai szkepszis következtetése: megszabadulás minden véleménytől és ítélettől. Lebegő állapot, úszni anélkül, hogy szilárd talaj lenne a lábunk alatt. Szókratésznél és Prótagorasznál valami ilyesmi van lefektetve. A szókratészi ironia is ezen az át-

fordítási princípiumon alapszik. A tanító tanítványnak, a tudó tudatlannak, a felülkerekedő alulmaradónak adja ki magát. És az ún. szókratészi ironia is retorikai figura, amit Quintilianus tankönyvében dissimulatioinak nevez (Inst. or., IX 2,44). Az ironia mond valamit, de az ember érzi, hogy nem érvényes, de az sem, amire az ironia közvetve, a kimondott ellenkezőjeként utal. A átfordítás nem állhat meg az állítás ellenkezőjénél, még az ellenkezőjét is átfordítja, de mégsem a kiindulópontához érkezik vissza. Az ironia fellazította az élesen szembenálló pozíciókat, úszni kezdtek; az ironikus együtt úszik velük és beszélgetőtársait magával vonja.

Számomra az átfordítás-motívum centrálisnak tűnik a platónikus Szókratész-nál, és így is szokás felfogni Szókratész figuráját. Ő a fordulat-előidéző, a korfordító, a revolver, a szó szerinti értelemben vett revolutionárius. Hegel azt mondja, hogy ő vitte romlásba Athént, ő a városromboló, akit joggal ítélték halálra, mivel vele hatolt be a görög városba a szubjektivitás princípiuma – a platóni Szókratész szerint **authadia** (34e, 37a) = öntetszelgés, elbizakodottság –, ez olyan alapelv, amely azzal a zárt társadalommal összeegyeztethetetlen volt, ezért szétrobbantotta a poliszt. A város ezt pontosan megérezte, ezért mélyebb történelmi értelemben igazolást nyert az, hogy egy ilyen írfélt halálra ítéljenek (Hegel: *Előadások a filozófia történetéből*, I,2 B 3). Szókratész Nietzsche számára is fordulatteremtő, korfordító volt (*A tragédia születése a zene szelleméből*), vele kezdődik minden arisztokratikus érték átértékelése. Ő a görög tragikus korszakának felbomlasztója. Vele kezdődik a platonizmus és a kereszténység. Ilyen fordulatot érzünk az *Apológiában* a szegénység princípiumának felértékelésekor, amire Szókratész az elvégzett istentisztelet miatt hivatkozik. (23 c, 31 c). Ez már előremutat a künikhosz koldulószerzetesekre, akik szintén Szókratészről származtatják magukat. S egy további vádpont, melyet eddig nem említettem, így hangzik: Szókratész azt tanítja, hogy ne higgyenek az istenekben (26b) (**nomidzein**), megváltoztatta a **nomoszt**: Szókratész pénzhamisító, akárcsak Diogenész (Diogenes Laërtios VI,20), aki más pénzérméket (**nomizma**) hoz forgalomba, aki új fizetőeszközöt vezet be. Szókratészt itt ismét sofistának tekintik. A sofisták a nomosz-fogalommal hadonásznak: nem természettől fogva olyan minden, amilyen, mindenekelőtt a városban lévő dolgok nem; ezek **nomoszon** alapulnak, megegyezően, akaratlagos alaptáson nyugszanak. Tehát lehetséges vitatkozni azon, hogy jók és ésszerűek-e úgy ahogy vannak, és hogy nem lehetséges-e egy jobb **nomosz**, s ha igen, a régi megváltoztatható.

Szókratész legfontosabb mondatainak egyike így hangzik: „inkább elszenvédnem a jogtalanságot, mintsem megtenném” – ezt a *Gorgiasz*ban (469 c) mondja. Arculcsapása ez az arisztokratáknak, akik számára jogtalanságot tenni minden esetben jobb, mintsem elszenvédni azt. Mindenütt ezt az átfordítási elvet érezzük, s mindegyre érezzük a szerepcserét is. Szókratész, a vádlott egy csapásra vádlóvá válik, nem őt hallgatják ki, hanem őt az aki kihallgatja vádlóját, Melétoszt. Melétosz nem bizonyul méltónak nevére. Szókratész az igazi Melétosz, mivel melétosz a **meletéből** ered. Az önfeledtség helyett arról van szó, hogy gondja legyen az emberek ma-

gára, figyelemmel legyen önmaga iránt, a lelke iránt – ez a **melete**. És a büntetés, melyet Szókratész a korabeli törvények szerint, miután bűnösnek találtatott, a büntetés, melyet magára mér – kitüntetés. Az javasolja, hogy büntetés gyanánt naponta részesüljön nyilvános étkezetésben a prytaneionban. Az *Apológia* zárszava pedig utalás egy Euripidész-idézetre: „Ki tudja, hogy az élet nem halál-e, a halál pedig élet” (Euripidész fr. 638N). „Bizonytalan tehát, hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé” (42a, de 29a is:) „azok, akik tovább élnek, vagy azok, akik meghalnak”. Bizonytalan (**adélon**), nem tudom, „az mindenki előtt rejtvé van, kivéve az istent”. Az *Apológia* utolsó szava isten, első predikátuma pedig: „nem tudom”. A szofisták megállnak az első átfordításnál vagy valamely másik pontnál, ezért lehetnek konzervatívok vagy progresszívek; minden esetben oppurtunisták, bármely tetszőleges álláspont védőüggyvédei, rendelkezésére állnak a népnek vagy a nemességnek. Felvesznek egy álláspontot, de nincsen már álláspontjuk. A szofisták relativisták. Birtokában vannak a relativálás képességének, pl. a homéroszi teológia allegorikus értelmezésének, amelyet természetfilozófiává oldanak föl. De miért állnak meg a természetfilozófiánál? Azt is megint át lehetne fordítani, például etikáivá. Valahol azonban megállnak és politikailag rendelkezésre állnak. Szókratész talán nem is tesz egyebet, mint hogy ezt a szofista álláspontot radikalizálja, még eggyel tovább fokozza, hisz ez, a fokozás is retorikus figura: hiperbola. Minden kérdésessé válik, a saját álláspont is. Ez a szókratészi önbezárdáshoz vezet; ha az ember relativálja mások pozícióját, akkor a sajátjával is ezt teszi. Akkor már nincs megállás, és minden bizonytalanává válik, akkor bekövetkezik a szédülés érzése, a bénulás, amelyről Szókratész beszélgetőtársai szólnak, a szibbasztó rája, amelyről Menón beszél, amely elszibbasztja a többieket, de amely maga is elszibbad (Menón, 80 a-d). Hiszen Szókratész sem kivétel a nemtudás alól. A szofisták – és Platón közéjük sorolja a rhapszodoszokat, az énekeseket és költőket, a művészeket is – megbénítják és lenyűgözik a többieket, míg maguk hűvösek és számítóak maradnak. Őket nem érinti a gyengébbé és erősebbé válás és az a tétel fel-le menete. Ellentétben Szókratésszel, akinek Odüsszeusz volt a példaképe, s akinek bolyongása az athéni utcákon és beszélgetése az emberekkel: tévelygés, vég nélküli tévelygés. Mert az alvilágban sem szűnik meg továbbkérdéni, és máris azon örvendezik, hogy megkérdésheti majd az elhunyt hősöket arról, tudják-e mi az erény, vagy mi a jó. Szókratész lerontotta Athént, mondja Hegel, Szókratész városrontó, miként a homéroszi hős, Odüsszeusz, csak hogy az ő Trójája saját városa; városrontónak szándéktalan. Megint egy átfordítás, a sors ironiája. A vádpontok egyike szerint Szókratész megrontja az ifjúságot, mivel nevelje az ifjúságnak. Szókratész vizsgál, kutat, beszélgetései során olyan embereket hoz zavarba, akik tudni vélnek valamit, tudni látszanak valamit, és a fiatal emberek hallgatják, követik őt, mondja. De nevelést, tanítást ő nem végez, hiszen ő maga sem tudja, hogy mire kellene tanítania. S ameddig az ember keres, addig nem tud. Ez a cél, ez a fix pont a jó, a legfőbb jó, az, amit többnyire erénynek fordítanak: **areté** – amit a jó túlzó fokából képeztek. Választ adni ugyan tudnak az emberek Szókratésznek arra a kérdésre, hogy mi a jó, de csak korlátozott érvényvel: egy szakács vagy egy ács vagy egy anya jószágának tekintetében. Ámde mi a mindannyiuk számára közös jó? Mi maga a jó? Itt mindannyian apóriában, kiútatlanságban vannak. Szókratész egyáltalán nem zárja ki, hogy né-

ha eltalálják a jót, anélkül, hogy tudnák, mi is az. De tudnia kell az embernek, és a tudás alátámasztására tudnia kell érveket felhozni, az érvek azonban nem állják ki a vizsgáldás próbáját. Ha tehát az ember nem tudja, mi a jó, hogyan is tudná keresni, hiszen a keresés így lehetetlen. A Menón dialógusban (80e) azt mondja Szókratész, hogy lehetetlen az ember számára a keresés. Amit tud, azt nem kell keresnie, és amit nem tud, azt nem tudja keresni. Vagy megvan neki, vagy nincsen.

A szofisták pénzért tanítanak; teljesítményükért ellenszolgáltatás jár. A képzés a pénzhez hasonlóan kicserélhetővé válik. Szókratész úgy gondolja, hogy a célnak valamiféle nem-viszonylagosnak, abszolútnak, valamilyen szuperlatívusznak, valamiképpen felülmúlhatatlannak, a legjobbnak kell lennie, ami csak létezhet, még ha számunkra rejtett marad is. Ezt nevezi **areté** = erény néven. Amit képesek vagyunk elérni, az a komparatívuma, a jobb és a rosszabb: jobb igazságtalanságot elszedni, mint igazságtalanságot elkövetni; jobb a keresés és a kutatás lehetetlenségébe belebukni, mint henyének lenni, jobb az embernek figyelnie önmagára és a lelkével törődnie (**melete** = **epimeleia** **tész pszükhész**), mint gondozatlanul hagynia. Ám a jobb valamiféle jóra és legjobbra utal. Csak ez teszi lehetővé a tudást. A tudás, a belőle levezetett helyes cselekvés, nevelés, politika csak akkor tudás, ha a jó tudása. A tudó, a bölcs tudja, mi a jó. Szókratész nem tudja. Egy valami különbözeti meg mindenki mástól: ő tudja, hogy nem tud. Mire támaszkodik ez a minimális tudástöbblet? Szókratész az *Apológiában* a delphoi jóslatra hivatkozik, egy isteni szóra: senki sem bölcsőbb Szókratésznél (21a). Szókratész vizsgálatnak veti alá a jóslatot. Szeretné megcáfolni (elenktika, megmérkőzés az istennel, mérkőzés, **agón**; hisz ez a tragédia magva: **hübrisz**, túlemelkedés, túlfokozás). Szókratész megkérdézi a politikusokat, a költőket, a kézműveseket és keres valakit, aki többet tud nála. És így teszi magát gyűlöletessé – mondja –, mivel mindenkinek be kell bizonyítania, hogy nem tudja, amit tudni vél, és hogy neki mindenesetre megvan az az előnye, hogy nemtudásának tudatában van. Szókratész gyengébb **logosza** erősebb mint a politikusoké, a költőké, a kézműveseké, ámde végsősoron a cáfolat, Szókratész elenktikája nem ezen emberek, hanem isten ellen, a jóslat ellen irányul. Megkísérli ezt az isteni szót a gyengébbé tenni, és éppen azáltal, hogy ezt megteszi, erősségét bizonyítja be. Szókratész azt akarja, hogy veszítsen, ez a szókratészi figura tragikus oldala: Szókratész, aki káromol és jámbor, aki azáltal teljesíti be az isteni szót, hogy kétségbe vonja. Szókratész mint faló, mint városromboló, maga is romlásra jut. És ennek a férfias bábának a hátsóból jön elő más filozófusok sokasága. Szókratész azt mondja, hogy ő isten várost megszentelő adományaként él a városban, és hogy ő a polgárok henyessége elleni ösztöke (*Apológia*, 30e-31b). De vajon nem véti-e el feladatát, amikor lerontja a várost, ahelyett, hogy elevenen megőrizné? Vajon a jóslat tényleg isteni szó? Vannak-e egyáltalán istenek? „Az istenekről nem áll módomban tudni, hogy vannak, sem pedig azt hogy nincsenek, sem pedig, hogy milyenek” (Diels/Kranz 80B4). **Adélotés**, bizonytalanság és az élet rövidege akadályozza ennek a tudásnak – megintcsak Prótagorasz egy ismert mondása. Összevetve

Szókratészsal, az utóbbi ez esetben nem szkeptikus, hanem hívd. A jóslat, a delphoi szó elkötelező számára, a delfin, amelyen úszik. Bizonyos tekintetben ez a magva, a kiindulópontja beszélgetéseinek, a megbízatása, filozófussá történő elhivatása.

A szofisztika ambivalens. Hallgatóját lenyűgözi, és ezáltal megvonja tőle a távolságot, mondandójának józan követését. Másfelől a szofista számára távolságot teremt a vita és a cáfolat művészete révén. Az erisztika és az elenktika a felvilágosítás technikája. Mint felvilágosítás, a szofisztika mégis mindig függvénye marad annak, amitől a felvilágosítás során megszabadul. Felvilágosításként és eloldásként ettől az el-től válik függővé. Még a lenyűgözés során is rászorul az erősebb **logosz** a gyengébbre. A filozófia felvilágosodott felvilágosodás, Szókratész a felvilágosodott szofista, aki az isteni szótól az emberi szóig, a teológiától az antropológiáig vezető felvilágosodást még egyszer átfordítja és visszairányítja. Prótagorász mondja, hogy minden dolgok mértéke, **metron** az ember (Diels/Kranz 80B1). Nem isten beszél az emberhez a nyelv segítségével, hanem a nyelvben az emberi gondolkodás és az istenekről alkotott elképzelések jutnak szóhoz; talán vannak istenek, talán nincsenek. Szókratész ezt az átfordítást még egyszer átfordítja: mindkettő érvényes. A jóslat, az isteni szó, és az emberi szó, az erisztika, az elenktika egyaránt. Ebből a folytonos ellentmondásból, ebből a kontradikcióból Szókratész számára nincs kiút. Zsákutca ez, kilátástalan helyzet, aporia. Szókratész tragikus hős, aki megkísérli megcáfolni a jóslatot, és miközben megkísérli, egyszerismind be is teljesíti; nem menti meg a várost, romlásra juttatja, és a város az ő romlását okozza. A szókratészi filozófia ennyiben tragédia, de sirám és panasz nélküli tragédia. Szókratész azt mondja: ha siránkoztam és panaszkodtam volna, bizonyára felmentettek volna (38d). És tényleg: csak egy hajszálon múltott elmarasztaló ítélete. Ennek ellenére azt mondja: én azt hiszem, nagyon jó így (38b); és ez a „nagyon jó” nagyon-nagyon sokértelmű. Ironikusan nyugodt, ráhagyatkozó, és a „nagyon” fordításról sem tudható pontosan, miként is értendő: a jó megerősítéseként vagy meggyengítéseként – megint egy ironikus kétértelműség, egy egyidejű megerősítés és meggyengítés. Görögül **metriosz** = hozzámért/mérték szerinti. Ez megint a **metron** = mérték szó. Az emberre mért helyzet az apória, kiúttalanság, zsákutca; megfordul, fordulatot tesz és visszatér a kiindulóponthoz, anélkül, hogy a kezdethez és ezáltal a célhoz érne. Azt is lehetne mondani: a kezdetben ragad, körbetévelyeg, kering, és közben mégsem jut előre, egyhelyben toporog, körbefor-

golódik. A filozófus az állandó kezdő. És a kezdet is kétértelmű: a nemtudás, az ismeret hiánya, de egyszerismind az eredet, a forrás, a gyökér, Isten ígéje, a lélek isteni tudása, mint majd később Platón mondja; a tudás, amelyre megint vissza kell emlékezni: a filozófia mint visszaemlékezés. Ettől az isteni eredettől nem tudunk elszakadni felvilágosodás révén. Éppen ez az elszakadás visz bizonyos tekintetben újra vissza ehhez az eredethez.

Avita mindegyre megszakad

a beszélgetőtársak bosszússága vagy fáradtsága miatt. Krízisben tartják a beszélgetést, a közepénél és a végénél fogva mitológiai történetekkel, művészi mítoszokkal, ami egyben művészet és mítosz, isteni és emberi **logosz** összecsúztatása, erősebb és gyengébb **logosz** egyben. Melyik az erősebb, és melyik a gyengébb? Kritikus pillanatokban a gyengébbnek kell az erősebbnek vélt segítségére sietnie: a művészetnek, Homérosz és Hésziodosz művészteológiájának kell a felvilágosodás, a mítosztalanítás segítségére lennie. A Szókratész által segítségül hívott mítoszok, a platóni mitopoiésziszek épülés, támaszték, végszükség gyanánt szolgálnak a széttöredező vagy az eredménytelenül végződő vitában; mintegy intésül, bátorításként: nem hagyni alább a kutatás, a kikérdezés és cáfolás során, nem válni restté. És ez a művészi mítosz megintcsak kétértelmű: saját készítésű mítosz, saját készítésű istentörténet. A restség természetesen megoldással fenyeget ebben az esetben, amikor Szisüphoszhoz hasonlóan mindegyre visszavetik az embert a kezdetre. A filozofálás tehát azt jelenti, hogy nem keveredni ki a kezdeti nehézségekből és ebben a kilátástalanságban nem feladni, nem kétségbeesni, nem esni áldozatul a restség csapásának, nem megállapodni valahol annak hitében, hogy tudjuk, mi a jó. Legalábbis jobb, mondja Szókratész, a jó után kutatni, mint nem kutatni utána, mivel ez azt jelenti, hogy az ember abban a hitben van, hogy tudja, mi a jó. De hogyan lehet a jót keresni, ha az ember nem tudja, mi az? Ha az ember keresi, akkor valami módon már mindig is tudta. De minek keresse az ember, ha már kezdetből fogva megvan? Mindig újra és újra, a kezdeti tudás és kezdeti nemtudás, az isteni és emberi **logosz** megkettőzése. Ki az erősebb? Mindenesetre az erősebb rászorul a gyengébbre. Ironikus módon a gyengébb az erősebb.

FORDÍTOTTA TILLMANN J.A.

Bábeli Könyvtár, magyar könyvespolc

HORVÁTH IVÁN

Múltkor az egyik tanítványom az orrom alá dugta egy 1981. augusztusi előadásom nyomtatott szövegét,¹ és megdicsért, hogy a PC és főképp a Világháló előtti ésidőben központi számítógép és otthoni végpont közötti adatforgalomról írtam.

¹ „...A kész mű két változatban fog megjelenni. Az egyik a hagyományos, nyomtatott kézikönyv-forma, mely előreláthatólag a szegedi egyetem kiadásában... fog megjelenni... A másik a nyomtatásban napvilágot nem látó, nemhagyományos jelhordozókon maradó adatbank, amelyet továbbra is számítógép segítségével lehet csak használni. Ebben az adatbankban a tudomány haladásának megfelelően akár napról napra is elvégezhető a szükséges bővítések és javítások, aminek kettős haszna van. Az egyik: hogy a kézikönyv egy esetleges második, javított kiadása bármikor megjelentethető. A másik – s ez a fontosabb –, hogy a számítógép-terminállal és telefonvonalal rendelkező kutatók bármikor közvetlenül is használhatják az adatbankot, és olyan kérdésekre is választ kérhetnek, amelyeket a kézikönyv készítése közben a mi munkaközösségünk nem tett fel. (Ez a szempont nem egészen utópisztikus: a fejlett országokban ma gyakorlatilag bármely kutatóhely rendelkezik vagy rendelkezhetik, ha kíván, terminállal.)”

A régi magyar vers készülő kézikönyve (Második jelentés), előadás Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság kongresszusán, Budapest, 1981. augusztus 10-én, megj.: A magyar vers, Bp., 1985, p. 83.

– Ez semmi! – dicsekszem tovább. – Hiszen én csak 1993 óta internetezem, és azóta is alig olvastam a dolog híradástechnikai alapjairól, de nagy vonalakban mégis értem, miről van szó. S tudja-e, miért? Mert nekem az Internetet elmagyarázta valaki, egy bizonyos Ács Ernő, va-

lamikor 1959-ben vagy '60-ban. Az ügy egy második skarláttal és a hozzá kapcsolódó szfvhstóriával kezdődött, negyedik koromban ('57/'58), ami miatt ágyban kellett töltenem az iskolaév és, fájdalom, a szünidő egy jókora darabját. Egyszer Apám a feledhetetlen *Rádióépítő* (240-ról 80-ra leértékelve se volt kevés) dobozával érkezett haza, és csakhamar előállt a detektoros, majd az egylámpás vevő („Visszacsatolt Audion”), én pedig elköteleztem magam a híradástechnikának. – Ami Ács Ernőt illeti: ő a TÁKI (Távközlési Kutatóintézet) igazgatója volt, Apám barátja és örök sakkpartnere, aki, csodák csodája, nem sajnálta idejét énrám fecsérelni. Meghallgatta és megdöntötte elméleteimet, és ő is előállt a saját találmányaival. Akkor éppen egy telefonközponton dolgozott. Én ezt maradi dolognak tartottam, és meg is mondtam neki. Hiszen a népszerű ismeretterjesztő könyvek előbb a távíró tárgyalták, aztán a távbeszélőt, aztán a Marconi (Popov! Popov!)-féle szikratávíró, majd a rádiót, távolbalátót, radart. A távbeszélőközpont elavult dolog volt; nem tudott föllekesíteni.

– De – mondta Ernő bácsi – ez adreškód rendszerű.

– Az mi? – kérdeztem.

– Cím kód – válaszolta, és én megint nem értettem.

– Ez azt jelenti, hogy az üzenet föl van szabdalva kis darabokra, és minden darab elején ott van a címzés, hogy tudniillik hová kell továbbítani az üzenetdarabkát. Ez persze pazarlás, de megvan az az előnye, hogy az üzenetek nemcsak egyetlenegy úton juthatnak el céljukhoz.

Hát így tanítottak meg annak idején, hogy miként fog működni, ha majd feltalálják, az Internet. A TÁKI tulajdonképpen valami hadiüzem lehetett, vagy védelmi kutatóintézet (őrség állt a kapuban), de lehet (egyébként is sok találmánya volt), hogy Ernő bácsi végül is szabadalmaztathatta az Address Code telefonközpontot... Talán szabadalmi díjat kellene fizetnünk az örökösöknek.

Ezek után: mit akarok a Neumann Háztól?

Hogy jó legyen a tálalás. Hogy az anyag könnyen hozzáférhető legyen, felnőtteknek, de akár tizenkét éveseknek is. *Hogy a jó helyre születés kívánsága ne döntsön el eleve mindent.*

Hogy felnőttek és gyerekek egyaránt nagyon nagy dolgokat találjanak benne. Kincstár legyen a Neumann Ház.

Pénz és Palota

Míntha egész életemben (de legalábbis ötödik éve)² erre a pillanatra készültem volna. Olvasom az újságban, hogy a miniszter megalapítja a Neumann János Digitális Nemzeti

Részlet a Neumann Kht. megrendelésére készült tanulmányból. Az eredetileg a hálózaton közzétett írás (URL: <http://www.btk.elte.hu/celia/neumann/neumbabel.html>) számos hipervivatkozást tartalmaz levelekre és más szövegeimre. Ezek itt közönséges jegyzetekké alakultak át.

² Országos Széchényi Könyvtár,
Budavári Palota
Budapest, 1993. augusztus 15.

Tisztelt Főigazgató Úr,

úgy érzem, itt az ideje, hogy írásban is megismételjem javaslatomat. Az Önnel folytatott beszélgetés, majd a Nagy Zoltán ov. úr szobájában lezajlott értekezletek nyomán már valamivel világosabban látható az előttünk álló feladat.

Az „Információs Infrastruktúra Fejlesztés” (IIF) programtól azt a feladatot kaptam, hogy csoportom és én bővítsük tovább a Répertoire de la poésie hongroise ancienne c. adatbázist. (Ide mellékelem a megvalósítási terv egy példányát.) A tervben említett „számítógépes faksimilék” létrehozásához az OSzK segítségét kérem. Azt kérem, hogy az OSzK működjék együtt velünk a magyar verseket tartalmazó kódexek és régi nyomtatványok numerikus reprodukcióinak létrehozásában (digitalizálásában), a Répertoire... gyökere kibővítésében.

Röviden felsorolom az együttműködéstől várható előnyöket.

A Könyvtár számára

– nyilvánvalóan előnyös, ha kikísérletezzük a célszerű digitális reprodukció formáját, mely az OSzK afféle háziszabványa (s így valószínűleg a nemzeti szabvány öse) lesz,

– előnyös, hogy egy állományvédelmi szempontból sokkal hatékonyabb módszer birtokába jut, amellyel az (akár nagyon messze, akár külföldön élő) olvasókhöz is viszonylag gyorsan igen jó, a hagyományos, fekete-fehér mikrofilmnél mindenestre sokkal jobb színes faksimilét lehet eljuttatni egyelőre a mostani hálózaton keresztül, később üvegszállkábelén,

– ez a faksimile ugyanakkor ahhoz nem elég jó, hogy igényes nyomdai reprodukció alapjául szolgáljon, a Könyvtár tulajdonosi jogai tehát nem csorbulnak,

– a numerikus felvétel alapjául nem közvetlenül az eredeti könyv, hanem az arról készülő, különleges minőségű, nagy felbontóképességű és színhűségű Kodak reпрónegatív szolgál, s ez a film a Könyvtár tulajdona marad,

– [...] a numerikus felvétel szintén a Könyvtár kizárólagos tulajdona lesz (és már az online szolgáltatás fenntartása, illetve a numerikus felvételekről készített offline másolatok persze nem várhatók ingyen).

Az én irodalomtörténetész-csoportom számára

természetesen nagyon fontos, hogy bővíthessük a Répertoire... adatbázisát. A Répertoire... adatstruktúrája mind a hasonló irodalomtudományi, mind a hasonló könyvtári adatbázisokétól eltér. A könyvtári adatbázisok számára a könyvtári tétel (nyomtatvány, kézirat) az alapegység, az irodalomtudományi feldolgozásokban pedig a mű. Nos, a Répertoire... szem előtt tartja, hogy a egy-egy régi magyar vershez általában több előfordulás, több könyv is hozzátartozik, és ugyanígy: egy-egy kódexben vagy nyomtatványban, egyszóval könyvben általában több vers is olvasható. Egy-egy irodalmi műhöz több könyv, egy-egy könyvhöz pedig több irodalmi mű rendelhető. A mi adatbázisunk – eltérően a legtöbb szöveges adatbázistól – relációsnak mondható, mivel nem tünteti ki egyoldalúan sem a könyvtári, sem az irodalomtudományi szempontot. Adatmodellünket korszerűnek és meglehetősen pontosnak tartjuk, és erős tudományos érdekeltséget érzünk az általunk előállított segédeszköz használatában, továbbfejlesztésében és népszerűsítésében. (Most nem akarok olyan laposságokat emlegetni, hogy – mint a régi magyar irodalom frissen kinevezett ELTE-oktatója – milyen jól tudnám használni mind a szemináriumi szobában, mind pedig a kutatásban a régi magyar könyvek faksimiléit... Persze a kollégák ugyanígy. És nemcsak Magyarországon, hanem a külföldi magyar és finnugor tanszékeken is.)

A részfeladat leírása

(Részfeladatnak kell neveznem az OSzK-val tervezett közös programot: az IIF ezt önmagában nem tekintené tervteljesítésnek.)

1. Hagományos, fiziko-kémiai fényképezés.
2. Dia-szkennelrel digitalizálás (a negatívról mm-enként hetvenegynéhány vonal felbontással).
3. Képfeldolgozás (nem személyi számítógépen, hanem munkaállomáson vagy nagygépen).
4. Rögzítés optikai lemezen.
5. Többfelhasználós hálózati kép-adatbázis felépítése, összehangolva a Répertoire... adataival.

Ez a feladatsor természetesen még akkor is meghaladja erőnket, ha most csupán csak az eljárás kidolgozását és kipróbálását tűzzük ki célul. Ezért összefogást ajánlok.

Eszközök

A cél érdekében az IIF által nekünk megítélt pénzből az együttműködés költségeire felajánlunk min. 0,75, max. 1,25 mFt-t. (Kikötés: az IIF csak akkor fizet, ha a numerikus reprodukciókat számítógépes hálózaton keresztül szolgáltatni tudjuk. A hálózat fenntartását és a szolgáltatást ők ingyen adják, de a dolog létrehozása roppant költséges...)

Ez az összeg bizony édeskevés: talán már maga a szoftverkölttség vagy egyetlen dia-szkennel elvinné az összeg nagy részét. Ezért, ismétlem, összefogást ajánlok.

Van számos olyan intézet és vállalat, amely fantáziát kell, hogy lásson az OSzK-nak való illetén munkavégzésben. Az OSzK rangos referencia. És a próbát sikeresen megálló vállalat utóbb talán joggal remélhet megrendelést is...

Közvetlen célunk legyen az, hogy november 30-ig, a pályázat lejártáig meggyőzően dolgozzuk ki az OSzK kincseinek digitalizálására alkalmas módszert, és egy megfelelő adagot hálózatban szolgáltatassunk is. Kizártnak tartom, hogy egy meggyőző próba után egy következő, immár közösen beadott, sokmilliós pályázat ne arasson sikert.

[...]

Itt az ideje, hogy elkezdjük a (hagyományos) fényképezést: Nagy Zoltán ov. úrnak átadtam részletesen indokolt javaslatomat. És hozzá kellene látni az együttműködési szerződés papírra vetéséhez...

Szeretettel és bizalommal köszöntöm Főigazgató Urat, stb.

Könyvtárát és Multimédia Központot. Hát segít nekik én is kitalálni, levelet frok, majd hógynem „felmegyek a miniszterhez”.³ Aztán válasz érkezik egy főhivatalnoktól, s ebből kiderül, hogy már előállt a bölcses testülete, és nem szorulnak tanácsra. Persze zord elégtételt érzek, amikor megtudom, hogy miket sütöttek ki (nélkülem). Íme:

³ Bp., 1997. aug. 21.

Miniszter Úr,

Kérem, engedje meg, hogy köntörfalazás nélkül előterjesszem kérésemet, pontosabban javaslatomat. Szabadságomról visszatérve most értesülök arról, hogy megjelent a pályázat a Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ igazgatói állására. Mondanivalóm ezzel függ össze.

Szeretném, ha Miniszter Úr bevonna engem ama döntéshozókészítő testületnek a munkájába, amely ezeket az igazgatói pályázatokat az Ön számára véleményezni fogja. Javaslatom indoklásul hadd adjam elő a következőket.

A magyar irodalom klasszikus szövegeinek szakszerű, nagy megbízhatóságú hálózati nyilvántartása és – hálózati kritikai kiadásokon alapuló – szolgáltatása az új intézménynek bizonyára egyik fontos feladata lesz. Az ehhez szükséges szakértelmet csak a hozzá nem értők becsülik le.

Magyarország e tekintetben kétségkívül a világ élvonalába tartozik. Nálunk 1984-ben(!) létesült először hálózati összeköttetés irodalomtörténeti adatbázis és távoli felhasználó között (Szeged–Budapest). Legjobb tudomásom szerint az egész világon csak a régi magyar költészet az, amelynek már megvan a teljes, sokszempontú, gépi nyilvántartása (*Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, I–II, Párizs, 1992, az Interneten: 1993). S talán az első, www-alapú kritikai kiadások is nálunk fognak elkészülni (várhatóan még ezen a télen).

Mivel ezek a munkák az én vezetéssel készültek, és mivel továbbra is az irodalomtudományi informatika területén tevékenykedem, nagyon erős tudományos és erkölcsi érdekem fűződik ahhoz, hogy e roppant fontos, új, nemzeti közintézményünket rátermett szakember irányítsa.

Tisztelettel köszönti igaz híve, stb.

Másfél milliárd... Állítólag ennyivel lesz könnyebb a közös buksza, mivel a Neumann-t Közép-Európa egyik legdrágább telkén, gyönyörű palotában helyezik el. Ez éppen másfél milliárddal drágább a kelleténél. Hiszen a szolgálta-

tásokat a képzetes térben fogják nyújtani, s hogy honnan, az a honlapon nem látszik. Egy jól bekábelezett s már működő pesti gépterem a Múzeum körúton vagy a Victor Hugo utcában tökéletesen megfelelne.

Kiszolgáló gép... Állítólag vesznek egy ilyen. Holott: egyáltalán egy helyről kell-e majd szolgáltatni az adatokat? A Sulinet tervezésekor már megpróbáltam rávenni⁴ a minisztériumot, hogy ne mindjárt a hardver beszerzésével kezdjék. (Attól félek, hogy ott a csatorna átviteli sávzsélessége túl alacsonyra sikeredett.) Itt: a feladatok meghatározása előtt miként lehetne tudni, hogy a Neumann kiszolgálójának milyen teljesítményűnek kell lennie?

Aztán – ez a helyzet – meg gondoltam magam. A Neumann-terv élére a megfelelő személyt neveztek ki, s ez megnyugtató. Megpróbáltam behelyezkedni az adott körülmények közé. Immár látom magam előtt a várbeli fényes palotát, és már tudtam, hogy nem volt rossz választás, hogy szükségszerű választás volt. Azt a Neumann Házat, amelyet most elképzelek, nem is lehetne máshová tenni, csak éppen a Széchényi Könyvtár, a Budapesti Történeti Múzeum, a Nemzeti Galéria, a Ludwig Gyűjtemény többszomszédságába – ott kell lennie, hogy betölthesse hivatását. – A Nemzeti Kulturális Alap „Digitális Kultúra” kura-tóriumában már amellet érveltem, hogy karoljuk föl a Neumann-tervet, és nyújtsuk neki a legnagyobb erkölcsi támogatást. Viszont: a megvalósulás legyen nagyon jó. Ebben próbálok segíteni az alábbi, szigorú követelmények felsorolásával.

⁴ „6.3 A feladat egy könnyű és egy nehéz részre tagolható. Könnyű megrendelni számítógépet, vezeték, programcsomagot. Nehéz szakanyagokat és különösen adatbázisokat létrehozni. Ámde – mint az informatikában mindig – ezúttal is a helyes sorrendet kellene betartani. Először felállítjuk a feladatot, másodsor megvizsgáljuk, hogy milyen szoftver alkalmas a feladat megoldására, és csak harmadszor nézünk olyan hardver után, amelyen működtetni lehet a kiválasztott szoftvert. Másszóval: először kellene kiférni és elbírálni a pályázatot, azután megállapítani, hogy milyen szoftverek jöhetnek számításba, és csak ezután lenne szabad foglalkozni a szükséges sávzsélesség felelősségteljes megállapításával, majd a hardver beszerzésével. Egyelőre még az sem tudható, hogy egyetlenegy helyről kell-e szolgáltatni az adatokat, vagy egy részüket onnan, ahol keletkeztek, és ahol az adattulajdonosnak felügyeleti joga van.”

(Részlet a Sulinet program számára készített szakvéleményből.)

A két Neumann-könyvtár

Népruralomban nincs cenzúra; bárkinek joga van könyvkiadót működtetni. Könyvtár és könyvkiadó különbsége azonban továbbra is fennmarad⁵: másféle felelősséget és szakértelmet kíván az egyik, másfélét a másik tevékenység.

A papírkönyvek világában sem mindig örültünk olyankor, amikor a könyvtár egyúttal kiadó is volt. Az OSZK kiadványait olykor bizony megpróbáltatás kézbe venni.⁶ S még súlyosabb a helyzet a Világháló korában. Az a körülmény, hogy egy rövidke hálózati kiadvány létrehozása ma nem igényel többet, mondjuk, három percnél, határozottan csábítja az embert a kontárkodásra. A műkedvelő könyvkiadás öröme a könyvtárostól eddig se lehetett elvenni – most már végképp nem lehet. Ugyanakkor nem szabad lemondani a legmagasabb minőségi követelményekről sem. Ezért:

Álljon a Neumann-könyvtár két részből: *Képzetes Népkönyvtárból*, ill. *Képzetes Nemzeti Könyvtárból*. Az első olyasféle legyen, mint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egyik fiókja. A második: az OSZK és egy képzeletbeli akadémiai kiadó elegye. Az első legyen a közművelődés otthona, s vezesse könyvtáros. A második álljon szaktudósok legszigorúbb ellenőrzése alatt.

De mindkettőnek berendezését és működtetését a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) szakembereire kell bízni: Drótos Lászlóra, Kokas Károlyra, Moldován Istvánra. Aki megfordult már a MEK *ruhatárában*, látta *faliújságját*, igénybe vette a rendelkezésére álló *többféle adatformatum*

⁵ „...A Hálózat előtti világban az irodalmi szövegnek hosszú utat kellett megtennie a szerzőtől a folyóiraton vagy könyvkiadón keresztül az olvasóig. Az új helyzet most arra csábít, hogy ezt az utat lerövidítsük. A rendszerváltás és az asztali kiadványszerkesztés népi foglalatossággá tette, és így bizony valamelyest le is züllesztette a könyvkiadást. A Hálózat mindezt még tovább erősíti, hiszen a közléshez immár papírgyár, nyomda sem kell.

A klasszikus magyar irodalom virtuális könyvtárában nincsenek könyvek, csak szövegállományok, de könyvtárosa mégis szükség van: ő szerzi be, ő rendezi, ő teszi kényelmesen hozzáférhetővé, vagyis ő szolgáltatja a szövegeket. (És ő az, aki nem szed késedelmi díjat, és nem teszi szóvá, ha belefirkálunk a könyvekbe, vagy ha egyenesen ellopjuk őket.) A szövegállományokat, a virtuális könyveket azonban nem a könyvtáros állítja elő, hanem a hozzáférő irodalomtörténész, a textológus, ahogy a papírkönyvek világában is a tekintélyes kiadók az ilyen feladatokat kiváló szakemberekre bízák. Az elektronikus könyvtár is könyvtár, nem könyvkiadó, s végképp nem tudományos intézet. A közeljövőben sok minden beleolvad a Hálózatba: nemcsak a könyvtár és a könyvkiadó, hanem a televízió, a telefon, a posta, a folyóirat, a napilap stb. Azonban a két különböző munkafolyamat: klasszikus szövegek számítógépes rögzítése, ill. számítógépes könyvtári szolgáltatásuk továbbra is nagyon különböző szakértelmet igényel”...

(Mi marad meg a Bábeli Könyvtárban? Népszabadság, 1996. június)

⁶ Itt van például a SZABÓ Károly–HELLEBRANT Árpád, *Régi magyar könyvtár*, III. kötetéhez (Bp., 1896) készített csodálatos függelék (*Mutató – Függelék*, BORSA Gedeon irányításával összeállította DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma, I–V., Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1990–1996. Az öt remekbe készült kötet ívfüzetait a könyvtár kiadója cérnafűzés nélkül, úgy hordatta egybe, hogy az ívfüzetek hátát levágták, majd bekenték ragasztóval. Az egyszer használatos bűnügyi regényeket talán szabad ezzel az eljárással készíteni. A könyvek belső margója már az első bekötéskor aggasztóan lecsökken, majd a szükségessé váló erőteljesebb kinyitás miatt a példány szét hullik – természetesen nem ívfüzetekre, hanem különböző lapokra. Ezeknek a belső lapszéleit megint levágják, beragasztózzák, bekötik – most már kinyithatatlanul szorosra. Az új bekötés ezért semeddig se tart. A nagy munkával készült könyvsorozat – előírászerű, durvának nem mondható – használat esetén is gyorsan megsemmisíti önmagát.

Átkötések nélkül is (lapkihullások útján) megsemmisült az általam látott néhány példány a következő, nem túl régi könyvből: *Régi magyarországi szerzők*, összeállította PINTÉR Gábor, Bp., OSZK, 1989. Ennek a kiadványnak azonban az elképesztően sok adatbeli hiba a fő baja. Nyilvánvaló, hogy a kéziratot soha rendes, könyvkiadóbeli szerkesztő nem látta.

Persze nem akarom azt mondani, hogy csak a könyvtári kiadók dolgoznak műkedvelők módjára. (Legyen szabad egy példát saját rovásomra, a kiadó megnevezése nélkül. A „MIÉRT FÁJ MA IS”. Az ismeretlen József Attila c. kötetből – amelyet TVERDOTA Györggyel közösen szerkesztettünk, Bp., 1992 – minden példány az olvasás megkezdése után néhány percen belül lapkihullás útján tönkremegy.) De annyi bizonyos, hogy az igazi, hozzáférő kiadók ilyesmit nem engednek meg maguknak. A *Régi magyar könyvtár* III. kötete 1896-ból még most is kifogástalan, aminthogy az OSZK-ban készülõ remekmű, a *Régi magyarországi nyomtatványok* is – persze ezek a tapasztalt Akadémiai Kiadónál jelentek meg.

lehetőségét, meggyőződhetet arról, hogy ők hárman igazi mesterei szakmájuknak, és roppant kellemes könyvtári szolgáltatásokat képesek nyújtani.

A két gyűjtemény között az egyetlen fontos különbség: a Népkönyvtárban a művek beszerzése, (szép, könyvtári szakszóval a *szerzeményezés*) is kizárólag az ő szájuk feze szerint történik. A Nemzeti Könyvtárban nem.

Képzetes Népkönyvtár

Itt a szerzeményezés fő forrása a digitalizáló mozgalom, a házi könyvkiadás, pontosabban könyvek házi átrfása számjegyes kódba.

A házi könyvtárfrás mozgalmából – sőt, akár a könyvek megírásának feladatából – természetesen maguk a könyvtárosok sem rekesztendők ki.

A házi könyvtárfrás támogatható berendezés juttatásával, de az elkészült állományokért, mivel szakfelügyelet és felelősség nélkül készültek, közpénzből fizetni nem szabad.

Szakértelem nélkül műkedvelő az ember. A műkedvelő tevékenységnek pedig az az ismérve, hogy nem fizetőségért végzik. Szerzőként vagy kiadóként a könyvtáros maga is műkedvelő a saját könyvtárában. Mászóval: a Képzetes Népkönyvtár polcaira a könyvtárosok ugyan azt rakhatják ki, amit akarnak, de sem saját műveik megírásáért, sem saját kiadványaik elkészítéséért nem húzhatnak fizetést.

A házi könyvtárás megszervezésekor érdemes támaszkodni különleges helyzetű csoportokra. (Ilyenkor általában a tartósan munka nélkül maradókra szoktak gondolni, vagy például a mozgássérültekre, de lehetünk sokkal merészebbek is. Az ELTE Bölcsészettudományi Kara számára például egy vak bölcsészdoktor, Papp Zoltán végezte el a legnagyobb tömegű átírást.) – Azonban az, hogy valaki e különleges helyzetű csoportok egyikéhez tartozik, még nem lehet ok arra, hogy állami megrendelést kapjon számjegykódolású állományok létrehozására. Az ilyen munka kétféleképpen végezhető: vagy műkedvelő és felelőtlen, vagy hivatásos és felelős módon. A Neumann Ház, mint az adófizetők pénzéből fenntartott közintézmény, igényt tarthat az előbbire is, de csak az utóbbiért fizethet. Márpedig a képzetessajtó alá rendezés ugyanúgy szakképzettséget és rátermettséget igénylő munka, mint bármely másik értelmiségi tevékenység. A munkaerőt ehhez a tevékenységhez éppúgy nem szabad a szociális foglalkoztatóból toborozni és a foglalkoztatási alapról fizetni, ahogy az államtitkárok és a sebészfordosok sem társadalmi rászorultságuk okán kapják meg kinevezésüket.

Képzetes Nemzeti Könyvtár

Nem kifejezetten könyvtárosi szakértelmet kíván sem a rögzítésre felajánlott anyagok közötti választás (általában a nemzeti művelődéstörténeti fontosság szempontjából), sem a rögzítési formátumok kiválasztása (s ha szükséges, a szabványosítás kezdeményezése), sem a rögzítés követelményeinek szabályozása stb. Ezért a Képzetes Nemzeti Könyvtár állomány-gyarapítását a könyvtárosok nem önállóan, hanem egy tudós testület felügyelete alatt végzik.

A Képzetes Nemzeti Könyvtár nem könyvkiadóként, hanem kifizetőhelyként szerzeményez. Csak mint vásárló vesz részt az állomány-gyarapításban. A neki eladásra fölknált állományok elkészítésében sem a könyvtárosok, sem a szakértők, sem pedig az esetleg tulajdonukban vagy rész tulajdonukban álló vállalatok nem működhetnek közre, illetve közreműködésükért semmilyen jogcímen nem fogadhatnak el díjazást.

A szerzeményezésre felügyelő testület munkája ez legyen:

(1) A szövegrögzítés követelményeinek, szabványainak és ajánlásainak kidolgozása, különös tekintettel két elhanyagolt területre: a helyesírására és a hálózati kritikai kiadására.

A magyar helyesírás akadémiai szabályzatából évtizedek óta fájdalmasan hiányzik a nemzeti kódtábla meghatározása. Az 1992. decemberében kiadott MSZ 7795-3 számú Magyar Szabvány roppant engedékeny. Lehetővé teszi, hogy akár háromféle kódtáblával is éljünk, azzal, amelyet a Microsoft DOS (és például az IBM OS/2) használ, továbbá azzal, amelyet a Microsoft Windows, valamint még egy

nagygépes környezetben szokásos „EBCDIC” névvel is. (Mintha az egyméteres mellett az egyhúszas és a hetvencentis méterrúd használatát is engedélyeznék.) Egyelőre tehát együtt kell élnünk a hullámvonalas „ö”-kkel és a kalapos „ő”-kkel. Ez azonban már nem tarthat sokáig: bizonyosra vehető, hogy a Unicode ajánlás Magyarországon is nemzeti szabvánnyá lesz. Helyes lenne viszont, ha a Unicode magyar kódkészletében a ma használatos jeleken felül ott lennének azok is, amelyekre a kutató (első sorban a nyelv- és irodalomtörténész) igényt tart. A Neumann Ház számára rögzített szövegek kódtábláját a szakértői testület fogja meghatározni. Ugyanők kapcsolatba lép-

⁷ „E szabvány kidolgozásában közreműködött az IBM Hungary Kft.”

(Magyar Szabványügyi Hivatal, MSZ 7795-3:1992, 8. lap.)

nek a nemzetközi Unicode csoporttal, és résztvesznek az új, nemzeti szabvány kidolgozásában. (Talán helyes, ha legközelebb nem bízzuk egy vállalatra⁷ a nemzeti betűkódkészlet meghatározását.)

Akadémiánk I. (Nyelv- és Irodalomtudományi) Osztálya az ötvenes években meghatározta, majd azóta többször módosította *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzatát*. A hálózati kritikai kiadás persze egy sereg új kérdést is fölvet. A külföldi példákból sem nagyon okulhatunk, mivel egyelőre a Világhálón sem igen vannak kritikai kiadások. (Nem lehetünk *mindig* késésben.) A Neumann-terv szakértőinek szembe kell nézniük azokkal az irodalomtörténeti, irodalomelméleti és bölcséleti nehézségekkel, amelyekkel a hálózati kritikai kiadások készítője találkozni fog. Föl kell állítaniuk a magyar klasszikusok hálózati kritikai kiadásának új szabályzatát.

Nem kötelező, de helyes és üdvös, ha a Unicode hazai honosításának, illetve a hálózati kritikai kiadás módszertanának kérdéseit a Magyar Tudományos Akadémia védnöksége alatt – és, persze, költségén – kutatjuk,⁸ majd pedig az eredményeket az akadémiai közösség színe előtt bocsátjuk vitára. Ezek (a magyar helyesírás szabályozása, ill. a nemzeti klasszikusok szövegkritikai kiadása) végül is az MTA megalapítása óta a leghagyományosabb akadémiai feladatok. (A kívánatos együttműködésnek Akadémiánkon talán nemcsak hívei lesznek. De, ha az együttműködés elmarad, annak ne a Neumann Ház vezetősége legyen az oka.)

(2) A rögzítendő anyagok sorrendjének megállapítása.

Nagy körültekintést igénylő feladat, amelyben a szövegnek nemcsak, mondjuk, művelődéstörténeti értékét, hanem könyvtári és levéltári szempontokat is (állományvédelem) tekintetbe kell venni. A rendelkezésre álló rögzítő teljesítmény felosztása vitákra ad majd okot a különböző tudományágak képviselői között. Jómagam az ifjúságnak adnék előnyt: az oktatás és nevelés szempontjának. A Sulinet Terv belátható időn belül nem fogja nyújtani sem a diák, sem a tanár számára a tudásnak ama képzetes Tárházát, amelyre pedig a szükségesabbot terjedelmű, fegyelme-

⁸ Irodalomtudományi Informatikai Kutatócsoport

Irodalomtudományi informatikai kutatócsoportot szervezek. A szükséges kiszolgáló- és ügyfélszámítógépeket az ELTE beszerzi – a bérkeretet viszont az Akadémiától remélem. Miért?

Akadémiánknak alapításától fogva fő feladatai közé tartozik

– a magyar helyesírás szabályozása,

– s hogy rögzítse a magyar klasszikusok kritikai kiadásának alapelveit.

Az I. osztály e feladatok szakszerű ellátására bizottságokat (Helyesírási, ill. Textológiai Bizottságot) hozott létre.

Kutatócsoportunk e bizottságok tevékenységét kívánja segíteni. Az intézményes tudomány nemes konzervatívizmusa gyakran nem könnyíti meg, hogy a társadalmi kihívásokra gyors és szakszerű válasz adassék. Meggyőződésem, hogy a bizottságok munkáját korszerűsíteni kell. A helyesírás és a sajtó alá rendezés egyaránt súlyos válságba jutott. El kell-e fogadnunk ezeket a hullámvonalas „ő”-ket, a kalapos „ű”-ket, mint afféle természeti csapásokat? El kell-e fogadnunk, hogy a számítógépes világháló elképesztő sajtóhibákkal jelennek meg a magyar klasszikusok? A válság megoldásához olyan fiatal, részben még huszonéves kutatók segítségére van szükség, akik informatika és bölcsészet határterületein máris több tapasztalatot gyűjtöttek, mint az érett nemzedék.

Mit vállal csoportunk, s mikorra?

1. Helyesírási reformjavaslat

A válság az 1970-es években alakult ki, ekkor jelentek meg a magyar piacon az első számjegyvezérlésű fényszedőgépek (pl. az Akadémiai Nyomda Lasercomp berendezése), majd az első (IBM, Olivetti, NDK-Robotron) elektronikus frógépek. Ekkor kellett volna Akadémiánknak szabályoznia a magyar nemzeti kódtáblát: meg kellett volna határozni, hogy gépi vezérlésű folyamatokban melyik magyar írásjelnek melyik számjegy feleljen meg. A szabályozás elmaradt, és a '80-as években, a személyi számítógépek tömeges elterjedésének idején kialakult a káosz s az ebből fakadó mérhetetlen bosszúság és munkaerőpazarlás. Hiszen mindenki, aki személyi számítógépen dolgozott, időnként szövegyszerkesztésre adta a fejét, és mindenki, aki szöveget szerkesztett, szembetalálkozott a kódkonverzió problémájával. Szövegeink nem voltak hordozhatóak. Egyik program ezt, a másik azt a kódtáblát támogatta, a nyomtató pedig esetleg egy harmadikat. A '90-es évekre a társadalom beletörődött a megváltoztathatatlanba. Megszoktuk a kalapos „ű”-ket. Az 1993-as nemzeti szabvány immár megengedi háromféle kódtábla (a „852-es”, az „ISO-8859-2-es” és az „EBCDIC”) békés együttélését.

Holott, természetesen, új, egységes kódtáblára lenne szükség Magyarországon. És most itt a kedvező pillanat. Nem a magyar az egyetlen írásrendszer, amellyel nehézségek vannak. Világszerte elterjedőben van a „Unicode” egységes kódtábla. A magyar szabványt mindenképpen újrafogalmazták. Szeretnők, ha az Akadémia nem maradna ki ebből, s nem hagyja, miként 1993-ban tette, egyedül az IBM-re ezt a feladatot.

Megígérjük, hogy 1999 végén letesszük az I. osztály asztalára azt a nemzeti kódtábla-javaslatot, amellyel kiegészíthető lesz az akadémiai helyesírási szabályzat. A század elején előfordult már, hogy tudós testületünk néhány éves késéssel követte a magyar helyesírás reformját (a „cz” elhagyását). Segítségünkkel a mostani, kb. két évtizedes lemaradást egyetlen esztendő alatt be lehetne hozni.

2. Textológiai szabályzat

Akadémiánk többször elkészítette és közrebocsátotta „A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzatát”. Nem rendelkezünk azonban iránymutató állásfoglalással sem a nem-vonalas (ugrásokat is megengedő) szövegek (az ún. hiperszövegek) közlését, sem pedig a magyar klasszikusok hálózati (internet, intranet) kritikai kiadásait illetően.

Ami az elsőt illeti, valószínűnek tartjuk, hogy a *Text Encoding Initiative (TEI)* csoport által továbbfejlesztett *Standard Generalized Markup Language (SGML)* a jövő szövegtulajdonosság-lefró nyelve. A pályázó volt az ötletgazdája és házigazdája 1991 januárjában az MTA Irodalomtudományi Intézetében rendezett, *For an International Standardization of Humanist Data Bases* c. nemzetközi tanácskozásnak, s ez a TEI, ill. az SGML mellett foglalt állást, bizonyos módosításokat javasolva... Az 1993 óta világszerte terjedő, ún. „barátságos” internetes felület, a WWW („Világháló”) a HTML-ajánlást fogadta el, mely ugyancsak az SGML-nek egyszerűsített változata. Ezen a területen azonban még további, nagyon kemény kutatómunkára van szükség. Az SGML s a TEI ugyanúgy nincs befejezve, ahogy a Unicode 2.0 sem, és egyelőre nem tudjuk megmondani, hogy ma pontosan mit jelent például a betűhűség követelménye SGML környezetben, hogy milyen feltételeknek kell eleget tennie egy magyar SGML-HTML átalakító programnak, hogy a hálózati világban természetesen elengedhetetlen fényképhasonmásoknak hány bites színmélységet és milyen felbontási arányt kell teljesíteniük szerzői kézirat, másolat, ill. nyomtatvány esetében.

A feladat roppant sürgős. Tavaly ősszel kormánydöntés született arról, hogy 2000. augusztus 20-án meg kell nyitni a „Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ” kapuit – miközben még külföldön sem alakult ki a hálózati kritikai kiadások módszertana.

Megígérjük, hogy 2000 tavaszán átnyújtunk Akadémiánk Textológiai Bizottságának egy részletesen kidolgozott, a gyakorlatban is kipróbált, a nemzetközi környezetnek megfelelő, mind a filológiai, mind a számítástechnikai követelményeket kielégítő textológiai szabályzattervet a magyar klasszikusok hálózati kritikai kiadásának módszeréről.

(Részfeladatként vállaljuk (1.) egy összefoglaló tanulmánykötet elkészítését, mely az irodalomtudományi informatika nemzetközi és hazai elméletfróinak legfontosabb írásait fogja tartalmazni, továbbá (2.) egy rangos nemzetközi tanácskozás megszervezését és lebonyolítását.)

3. Textológiai minták

Hálózati (internet, intranet) kritikai kiadással Magyarországon egyelőre kizárólag a mi műhelyünk foglalkozik. Mivel a tapasztalatok gyűjtésének ezen az új területen roppant nagy a jelentősége, fontosnak tartjuk, hogy a tervidőszakban – az elméletibb jellegű munkával, a szabványosítási javaslatok kidolgozásával párhuzamosan – gyakorlati tevékenységet is végezzünk.

Megígérjük, hogy 2001 végéig elkészülünk (1.) három, textológiai bonyolult szövegcsoport hálózati kritikai kiadásával: három nagy, magyar klasszikus műveinek virtuálissajtó alá rendezésével, továbbá (2.) bővítjük, karbantartjuk és korszerűsítjük a régi magyar költészet 1993 óta az Interneten lévő, de nem elég könnyen használható adatbázisát, és (3.) részt veszünk a bölcsészeti informatika egyetemi tanftásában.

4. Megszűnés

Szemben az örökéletűvé váló, akadémiai támogatású kutatóhelyekkel, a mi kutatócsoportunk életbentartására a tervidőszak után nem lesz szükség. Eredményeinket – a helyesfrási szabályzat kiegészítésére vonatkozó javaslatot, a textológiai szabályzat kiegészítésére vonatkozó javaslatot, valamint a minta-kiadásokat – átnyújtjuk, és ezzel munkánk véget ér. Ezek a feladatok olyan természetűek, hogy, ha nem készülünk el velük idejében, az annyi, mintha bele sem kezdünk volna.

A válság meg fog oldódni, vagy így vagy úgy. A nemzeti kódtábla valami módon mindenképp átalakul két éven belül. Magyar klasszikusokból sok már ma is ott olvasható az interneten. Csupán az a kérdés, hogy az intézményes tudomány, mindenekelőtt a Magyar Tudományos Akadémia, mennyire kíván részt venni abban, ami történik, mennyire kívánja befolyásolni az elkövetkezendőt.

Felelős döntésben reménykedem.

Bp., 1998. febr. 13.

zett „digitális órák” mellett és mögött szükség lenne, s amelyben a kutató szellem, akár gyermek, akár felnőtt, előfrt módszer nélkül, saját kényére-kezdvére, zabolátlanul gyarapíthatja ismereteit. A Neumann Gyűjtemény – a Nép- és a Nemzeti Könyvtár együttvéve – éppenséggel megfelelhette e követelménynek.

(3) A rögzített állományok minőségi ellenőrzése és átvétele vagy visszautasítása.

Az általában megbízhatónak tekintett kiadói szövegek átvétele sem történhet meg a tudományos tanácsadók hozzájárulása nélkül, kivéve, ha a kiadók az állományt ingyenesen, s nem a Képzetes Nemzeti Könyvtár, hanem a Képzetes Népkönyvtár számára ajánlják föl.

Képtelenül hangzik, de igaz: a munka jó minőségének szempontjából nemcsak a szegénység, hanem a gazdagság is veszélyeket hordoz magában. A Neumann-terv mögött álló, igencsak örvendetes politikai támogatás pénzösszeget idézhet elő. A kellemes és kívánatos gazdagság veszélye nemcsak a korrupcióban, az összeférhetlenségi szabályok laza kezelésében áll, hanem abban is, hogy a bőven rendelkezésre álló pénz túlfokozhatja a keresletet, olyan nagyra, amit a megbízható minőséget nyújtó kínálati oldal nem tud teljesíteni, vagy legalábbis nem olyan gyorsan, ahogy a hivatalnoki észjárás megkívánná. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium tavalyi kiváló felsőoktatási tankönyvpályázata például eredetietlen és nem túl megbízható műveket is eredményezett, mert a határidőket túl rövidre szabták (nem a feladat tartalmához, hanem a pénzügyi évhez igazodva). Most a Sulinet Terv is roppant feszes határidőket követel, persze szép pénzért. Az eredményül várható számjegykódolású tanórák némelyikének szakszerűsége lehet, hogy megsnyli majd a nagyon rövid idő alatt jelentkező nagyon erős keresletet.

Végül az is a tudós testület feladata lesz, hogy, ha kell, ellen tudjon állni a politikai nyomásnak. Ez olyankor a legkifosabb, amikor alapjában egyetért⁹ azzal, aminek ellenáll.

A hálózat hátránya: fennmaradás helyett pusztulás?

Sokszor beszélünk az Internet-szöveg előnyeiről a hagyományos szöveggel szemben, s nem ejtünk szót szembeötlő és végzetes hátrányáról.

Előnye – de hátránya is – az, hogy elválasztható hordozó közegétől. Mindegy, hogy a jelsor hajlékonylemezen, merevlemezen, sugárlemezen, szalagon van-e elhelyezve – a felhasználó erről a körülményről tudomást sem szerez. Ugyanazt a hordozó közeget (ugyanazt az egyetlenegy példányt) veszi igénybe a bostoni, moszkvai, debreceni olvasó. A hálózati közvetítés leválasztja a szöveget hordozójáról.

Bezzeg a régi időkben a szöveg rátapadt a hordozó anyagra. A regényolvasáshoz könyvre volt szükség. A könyvrendelés vagy a könyvtárközi kölcsönzés heteket vagy hónapokat vett igénybe. S a zenei szöveggel sem volt ez másképp. A hegedűversenyt nem lehetett máshogy megszerezni, csak az ezüstkoronggal (régebben a hanglemezzel) együtt. Szöveg és hordozó összetapadásának viszont – erre ritkábban gondolunk – nemcsak hátrányai voltak. Mivel a szöveget csak hordozójával együtt lehetett sokakhoz eljuttatni, sokszorosítani kellett a hordozókat a rátapadt szöveggel együtt. És ez, éppen ez a körülmény volt az, ami mindmáig megőrizte a múlt szövegeinek tengerét!

A sokszorosítás hihetetlen méreteket öltött. Már a kézi (nem nyomdai) sokszorosítás is. A legfontosabb egyházi szövegek még ma is ezerszámra fordulnak elő latinnyelvű kódexekben. Ezzel szemben egy mai hálózati szöveg átlagosan, becslésem szerint, mindössze hat hordozón van jelen, miközben a képzetes térben megszámlálhatatlan olvasója lehet. A hat hordozó: a kiszolgáló merevlemeze, egy visszamentésre való példány (hajlékonylemez vagy szalag), a tükörszolgáló (ha van) merevlemeze és visszamentési példány; aztán az adattulajdonosnál is föltételezhetünk két példányt, talán egy háziütésű sugárlemez, meg, mondjuk,

⁹ Itt van mindjárt a „Digitális Halhatatlanok” esete.

Semmi bajom az alapötlettel. Helyes gondolat, hogy a magyar irodalom jeleseinek műveit a hálózaton hozzáférhetővé kell tenni, hogy az frók kapjanak életjáradékot, hogy ne az állam, önkényesen, jelölje ki a kiválasztottakat stílik, de egyre bővülő körét, s ne is egy állami kezben álló, gyanús irodalmi kuratórium, hanem az frók maguk.

Tulajdonképpen még azzal sincs bajom, hogy ezek a Kossuth-díjasaink és babérműsorúaink olyanok, amilyenek. Méray, annak a bizonyos elvetemült Korea-könyvnek egyik szerzője, utóbb teljesen szakított a sztálinizmussal. A száműzetésben írott könyvei itt-ott kínosan pontatlanok, de maradéktalanul becsületesek, s a hazacsempészett példányok gondolat-felszabadító hatását lehetetlen kétségbe vonni. Az *Irodalmi Újság*ot Méray évekig a saját költségén tartotta fenn. Ma pedig ő az egyik legbölcsebb szavú politikai tárcaíró a magyar sajtóban. Kuczka pályafutása is hasonló. Én bizony nem sajnálnám tőlük a járadékot. És hát, istenem, ott vannak azok a gyengécske frók is a Digitális Halhatatlanok sorában, meg Kádár egykori udvari történetírója – végül is minden akadémiában szoktak űlni ilyenek.

Nem ezen akadok fenn, nem ez ébreszt kétségeket bennem.

Ellenben azt például nem is tudom, hogy tényleg szeretem-e magát a Kossuth-díjat, meg a babérműsorút. Állami kitüntetés mindkettő, politikusok adományozzák őket, nem pedig, ahogy kellene, szerkesztőségek, tanszékek, irodalmi társaságok. Ez bizony meg is látszik a díjazottak jegyzékén. A névhez és életműhöz szorosan hozzátartozik az odaítélés évszáma, a Rákosi- és Kádár-korszakban, a rendszerváltás utáni években és mostanában egyaránt.

Am a mai Sulinet-ifjúság, hogy is mondjam, nem eléggé romlott ahhoz, hogy ezt az évszám-históriát önmagától fölfogja. Neki tulajdonképpen magyarázatokra lenne szüksége. Vizsgán például mindig szépen elfelelik, hogy az Ómagyar Mária-sírlomban tulajdonképpen nem Szűz Mária panaszkodik, hanem általában egy anya, aki elvesztette gyermekét. Nos ez a marhaság tényleg évtizedek óta benne van a tankönyvben, csak senki sem vette észre, annyira hozzátartozott a szokásos, szinte kötelező kifejezéskincshez. Az ilyen mondatokat annak idején mindenki illemszabályok pusztá betartásának tekintette, olyasféle dolognak, mint amikor valaki túl hosszán és kínosan udvariaskodik, és senkinek eszébe nem jutott volna komolyan venni. Ma már az ifjúságnak segítségre van szüksége ahhoz, hogy megértse a közelmúltat. Igen, föl kell tenni a hálózatra a Kossuth-díjasok műveit, de legyenek ott mellettük azok a szövegemlékek is, amelyek megmutatják a díj elnyerésének tágabb társadalmi összefüggéseit. Hogy mi a megoldás, nem tudom. Ne maga a Kossuth-díjas irányítsa saját műveinek sajtó alá rendezését, hanem a közelmúlt szakképzett kutatója? Ezt az álláspontot nem szívesen képviselném. Ámde azt, hogy a Kossuth-díjasok közpéren fazonfrozassák babérműsorúikat, szintén nehezen fogadnám el.

Csupán egyetlen dologban vagyok bizonyos. Hogy ezt a bonyolult kérdést tulajdonképpen nem közéleti kitérőségeknek kellene eldönteniük, nem vezető köztisztviselőknek, hanem tanároknak, irodalomtörténészeknek, műbíróknak, hozzáértőknek. Államférfi ne határozza meg, hogy mely frók műveit tápláljuk be ezekben a tan- és művelődésügyi számítógépekbe. Tudom, hálátlan vagyok, de mégis elmondom, hogy – akármennyire a miniszternek köszönhetjük is a Sulinetet és a Neumann Tervet – szerintem neki ugyanúgy nincs joga befolyásolnia azt, hogy mi kerül be a Sulinet vagy a Neumann Ház anyagába, ahogy a Szépművészeti Múzeum falára sem akasztathatja ki a legszebb festményt sem. Az utcaseprő kezéből sem veheti ki a seprőt. Egész világ nem a mi birtokunk.

egy hajlékonylemezt. Ez nem sok a magyar nemzeti művelődés főnmaradásának szempontjából. A 16. századi magyar könyvek példányainak becslések szerint kb. 99%-a pusztult el az elmúlt 400 esztendőben. A legtöbb kiadványból csak egy-két darabot ismerünk. Pedig a könyvek a régi időkben még tartós anyagokból készültek, mindenesetre sokkal tartósabbakból, mint a mai sugár- vagy mágneslemezek. Akinek jártak már a kezében 15. századi könyvek, őnyomtatványok, tudja, hogy a megkímélt példányokon még mindig nem észlelhető öregedés nyoma. Az elsőosztályú rongypapír nem kezdett el sárgulni vagy szürkülni, nem vesztette el hajlékonyságát; a nyomdafesték ma is koromfekete. Ezzel szemben: hol vannak 5 és fél hüvelykes hajlékonylemezeink? Az 1.2 MB-osok? És hol vannak a 360 kB-osok? És a Commodore-ba való féloldalasok? A maguk 180 kB-jával? És egyáltalán ki az közülünk, aki egyáltalán látott (én láttam) nyolchüvelykes hajlékonylemezt? (Hagyományörz, nagygépes környezetben állítólag még előfordul.)

Nem, a hat példány nem mondható soknak. Néhány év múlva úgys csak egy-kettő marad belőlük, aztán egy se.

Ha csakugyan a Világháló válik művelődésünk legfőbb közegevé, óvintézkedéseket kell tennünk, hiszen – mivel nincs minden könyvhasználatához megfogható könyvpéldányra szükség – a kisszámú számjegykódolású hordozó megsemmisülésével megsemmisülhet a rájuk tapadó szöveg is. Márpedig az ókori Kelet óta azon alapul a művelődés, hogy a szövegek

nemcsak az egyes embert élik túl, de megalkotó nemzetüket is.

A Neumann Ház legyen kincstár is.

Mindazt, amit megrendel, s megvásárol rangos gyűjteménye, a Képzetes Nemzeti Könyvtár számára, nemcsak azért veszi meg, hogy olvashatóan rendelkezésére bocsáthassa, hanem azért is, hogy örök időkre megőrizze. Evégett másolatokat készít – mégpedig tartós hordozóra – az állományból, saját pánccéltérme számára, de a Bibliothèque Nationale, a British Museum, a Library of Congress, a Bodleian Library és még lehetőleg vagy 100 nemzetközi gyűjtemény számára is, ahol szintén foglalkoznak számjegykódolású művek hosszútávú tárolásával és megőrzésével. (Cserében persze ők is átküldenék anyagaikat.) S amikor a műszaki haladás új, tartósabb hordozóeszközt fejleszt ki, a Neumann mindig átjátssza rá a Képzetes Nemzeti Könyvtár teljes állományát. Ebből a szempontból a Neumann olyan, mintha a Széchényi Könyvtár hálózati különgyűjteménye lenne. (Ugyanis a Széchényi Könyvtár feladata elsősorban nem az, hogy a tudásszomjas egyetemi hallgatók ott tanulhassanak, de mégcsak az sem, hogy a kutatók ott dolgozzanak. Legfontosabb feladata az, hogy megőrizze a rábízott kincset.)

A Neumann Könyvtár kincstár; ezért helyezkedik el az Országos Széchényi Könyvtár és múzeumok szomszédságában, fényes palotában.

Hogyan szabadulhatunk meg a jehovistáktól?

DALOS GYÖRGY

Sandra Nastasi (22) és Alexander Nastasi (27) házaspár. Valahol Németországban élnek és a nyilvánosságnak szánt legszemélyesebb vallomásukból az is kiderül, hogy miképpen állnak hobbyk tekintetében. Eszerint

Sandra
szeret olvasni
szereti a diszkót
szereti a hangos zenét
a jó filmeket
a kedves e-mail-eket

Alexander
szeret szörfözni
a jó filmeket
olvasni
Disneyland-ot
a kedves e-mail-eket

Mint látjuk, legalább három pontban (a jó könyvek, jó filmek és kedves e-mail-eket – a német eredetiben „nette EMails”) tekintetében megegyezik az ifjú emberpár ízlése. Ami netán elválasztja őket – egyik oldalon a hangos zene, a diszkó, másikon pedig a szörf és Disneyland – az önmagában nem kell, hogy gyöngtse érzelmeiket. Minden csak tolerancia és időbeosztás kérdése. Mondjuk, mfg Sandra hangos zenét hallgat, Alexander elmegy és szörföl (szörfözik? surf-ozik?) egyet. Avagy: a férfi Disneyland-et néz, mialatt a nő elmegy a diszkóba. Ettől még a harmónia teljes lehet.

1997. október 10-ére azonban Sandra kiköltözött a közös lakásból, hogy úgymond „megtalálja önmagát”. Ezen a minden bizonnyal ködös, hűvös októberi napon, amely ráadásul – utánnyomoztam – péntekre esett –, a Jehova Tanúí hitfelekezete érzékeny csapás érte: Sandra ekkor indította el a nyilvános internet-küzdelmet a szekta ellen.

Minderről az Új Médiumból tudom, amelybe egyelőre csak kézenfogva merek bemenni, s amelynek információ-dzsungelében babonás borzongással tévelygek ide-oda. Talán premodern önvédelemből fordítom vissza a képernyő híreit alacsonyabb rendű technikába – közönséges, ódivatú szövegszerkesztőn dolgozom. Persze, ha következetes lennék, akkor elövennem apámtól örökölt békebeli Kappel-írógépet, vagy töltőtollal rónám e sorokat kockás munkafüzetbe. Nem vagyok következetes, és Sandra is sürget, hogy zárjam le mihamarabb ezt a bekezdést.

Sandra – a vele továbbra is solidáris Alexander segítségével, kettejük közös készülékén – beszámol addigi életéről. Eszerint boldog gyermekkorában őszől tavaszig minden szombat délutánját a korcsolyapályán töltötte barátival és barátnőivel egyetemben. Ekkor történt, hogy

édesapja találkozott az első Tanúival, s el is kezdte vele a terftést megelőző tanfolyamot, amelyhez nem sokkal később édesanyja is csatlakozott. Ezek a tanfolyamok történetesen szombat délutánra estek és Sandra – jóllehet szülei egyre nyomatékosabban hívták – egyelőre kitarított a korcsolya mellett. „Nyáron azonban – olvassuk a beszámolóban – a korcsolyapálya zárva volt, s ilyenkor együtt tanultam velük, hiszen úgysem volt jobb dolgom.” Ősszel azután Sandrát szülei megint elengedték korcsolyázni, ám a bibliaórákat is egyre szigorúbban kérték rajta számon.

Azután kitört a botrány. Az apa, aki szombat esténként elment Sandráért a jégpályára, rajtakapta lányát, amint épp egy fiúval csókolózott. Ettől kezdve betiltotta a hétvégi programokat. „Többé nem járhattam hön szeretett korcsolyapályámra – emlékezik vissza Sandra. – Akkoriban nagyon sokat sírtam. Barátaim megpróbálták apámat jobb belátásra bírni, de minden igyekeztük hiába volt. Így azután szombaton is tanultam velük, meg hétközben is kétszer.” Az eredmény nem maradt el: 1991-ben az egész család megkeresztelkedett.

„Akkoriban ismertem meg a jelenlegi férjemet – vallja erről az időszakról Sandra. – Tizenöt éves voltam és egészen happy. Az elején minden o.k. volt, amikor azonban a többiek észrevették, hogy többről van szó, mint barátság-ról, elkezdődtek a problémák.” Jóllehet, Alexander is hitestvér volt, a Vének Tanácsa korainak tartotta a kapcsolatot, s még az eljegyzés után is mindössze heti egy találkozást engedélyezett a fiataloknak. Amúgysem maradhatott sok idejük egymásra, hiszen Sandra szakmát tanult, s közben heti húsz órában hirdette az ígét, Hermageddon és a világvége eljövételét, amely valljuk meg, nem szerelmes jegyepárra szabott világnézet.

Egy évvel az esküvő után az ifjú házaspár elmerészkedett egy disco-ba. Ezzel a tettükkel, mondhatni, önmagukat zárták ki Jehova Tanúinak közösségéből. „Azt mondtuk magunknak, hogy most egyszerűen elmegyünk táncolni és jól fogjuk érezni magunkat”, foglalja össze a történetet Sandra és egyben az eszmei konklúziót is leszűri: „Őszintén megmondom: azok közé az emberek közé tartozom, akik jobban szeretik az élvezetet, mint az Istent.”

Az Internet számtalan szolgáltatása között van egy, amelyet kifejezetten disszidens jehovistáknak szántak, a szek-

tábol való kiugrásukat megkönnyítendő. A nagyobb városokban e célra önszervező csoportok alakultak, s rendelkezésre áll lelki segélyszolgálat is (ideiktatom hívószámát, hát-ha a 2000 olvasói közül valakinek szüksége van rá: 0800-1110222), aki hallja adja át.

Sandra és Alexander közös leleplező üzenetéből kiderül, hogy a könnyebb a szektába belépni, mint abból kikerülni. Attól a pillanattól kezdve, hogy a legalacsonyabb kategóriájú hívő, a segédúttörő havi hatvan óra ígihirdetésre kötelezi magát, és ráadásul aláírja, hogy ezt önként s dalolva teszi, élete a közösség ellenőrzése alá kerül. A gyűléseken példásan viselkedik, és – szinten írásban – megígéri, hogy titokban sem követ el bűnt. A sikeres hívő hamarosan átlephet az általános úttörő kategóriába (havi kilencven óras ingyenes prédikatori szolgálat), s pályája csúcspontján különleges úttörővé nőheti ki magát. Ez már havi százharmincórás térítői készenléteket jelent, igaz, az Őrtorony Társaság ilyen esetekben havi ötszáz márka összeggel javadalmazza a dermesztő hidegben és tikkasztó melegben is teljesítendő munkát.

Mint hogy a szekta jórészt családokból áll, s rajtuk keresztül gyakorolja a kontrollt, a vele való szakítás szinte szükségképpen szétzilálja az érintett fél családi kötelekeit – Sandra esetében az anyjához, apjához és nővéréhez fűződő kapcsolatot. A bennmaradók, akik amúgy is árgus szemekkel figyelik egymást, nehogy bármelyikük letérhessen az erény ösvényéről, a távozás legapróbb jelére is felszisszennek és nyílt lelki terrorral reagálnak. Sandra és Alexander ezért az alábbi rendszabályokat tanácsolják majdani renegát-társaiknak:

„Szerezz információkat volt tagoktól (pl. az Interneten). Menj a könyvtárba, tájékozódj kívülről állóktól arról a csoportról, amelyhez tartozol. Alakíts ki magad körül baráti és ismerősi kört a szektán kívül. Ha végleg elszántad magad (a kilépésre – D. Gy.), ne vitatkozz a tagokkal, röviden és velősen közöld döntésedet, lehetőleg írásban, és attól kezdve ne légy számukra elérhető (barátaiddal, akik telefonon keresnének, beszélj meg titkos hívőjelzést). A tagok leveleit ne nyisd ki.”

Mellesleg a két szökevény komoly szellemi erőfeszítéseket tesz arra, hogy az internet útján is meggyőzzön bennünket a jehovizmus eszméje és gyakorlata között tátongó szakadékról. A jehovisták egyfelől azt állítják, hogy őket nem emberek vezetik, hanem maga Jehova, másfelől pedig kifejezetten emberekből álló irányító testület figyel még a tagok öltözködésére is. Nem illik össze az sem, hogy miközben a hívőket arra intik, tartsák magukat távol az internetől, ők maguk ígét hirdetnek az új médiumon. Ez utóbbi csalafintaság mellesleg a képernyőn legott tetten érhető: Mehmet Aslan jehovista könyvkiadó például nem kapualjban vagy metrófeljárónál ácsorogva árulja az Őrtoronyt, hanem saját honlapjáról térít egy terjedelmes bibliai idézetekkel megspékelte tanulmányban. Másik kiáltó el-entmondás, hogy ugyanaz a jehovista teória, amely néhány évvel ezelőtt meg bűnnek tartotta a civilszolgálatot a Bundeswehr-ben, ma már megengedhetőnek nyilvánítja azt. Alexander felpanaszolja, hogy bizony neki későn jött ez az ideológiai rugalmasság, mert őt mint teljes szolgálat-megtagadót a Szövetségi Köztársaságban kiadható maximális büntetésre ítélték.

Magam elé képzelem e két fiatal embert – Sandrát színesben látom is. Kerek, életvidám arc néz rám, megérdemelne tőlem egy „nettes E-Mail”-t. Elmesélnem benne, hogy tizen-huszoneves koromban nekem is voltak bizonyos tapasztalataim, történetesen egy nyolcszázézer főnyi kisebb szektával. Ott se stimmeltek a szavak és a tettek, megvolt a lelki terror és nagyon körülményesen lehetett kilépni. Ráadásul én meg évekig felvettem a telefonokat, kinyitogattam a régi tagtársak leveleit, sőt talán reméltem is, hogy a Tanítás előbb-utóbb alkalmazkodni fog a haladás követelményeihez, s egyfajta reformjehovizmussá nemesül. Egy idő múlva, persze, spontán módon hozzáfogtam ama bizonyos szektasemleges baráti és ismerősi kör kialakításához, hiszen a fene akar egyedül maradni.

Valami ilyesmit írhatnék, de kicsit ózokodom a közvetlen párhuzamoktól. Továbbá, igazából azon töröm a fejem: miféle érzelmek és gondolatok vezérik ismeretlen ismerőseimet most, amikor ezt az a szőröstül-bőröstül középkori históriát rábírják a legkorszerűbb közlőeszközre és ehhez keresnek beszélgetőpartnereket. Elég kevés kapaszkodóm van a kérdés megválaszolásához. Pontosabban: kettő. Az egyikre maga Sandra utal, amikor a nyári és téli szombat délutánok közötti különbségről ír. Azt mondja: „Nyáron (...) a korcsolyapálya zárva volt, s ilyenkor együtt tanultam velük, hiszen úgysem volt jobb dolgom.” Vagyis a jehovista hitoktatás bizonyos értelemben ugyanúgy időkitöltésül szolgált, mint előtte a korcsolyázás (amelytől egyébként a szekta – a hobbylista tanúbizonyossága szerint – egy életre elvette Sandra kedvét).

Alexander kínálja a másik lehetséges kiindulópontot. A külvilággal kommunikálva kétszer is kapcsolatba hozza Jehova tanút az internettel. Először a szekta és az új médium viszonyának hamisságát bizonyítandó, másodsor pedig az internetet, mint a szekta elleni védekezés egyik lehetséges forrását említve. Legkésebb itt támad fel az a gyanúm, hogy az alternatíva nem csak ellentéte, hanem legalább annyira pótléka is az eredetileg kétségkívül rájuk erőszakolt, de hat évig türelemmel viselt vallásos kötődésnek. „Hiszen úgy sem volt jobb dolgom” – vallja be Sandra, és éppen ez a bájosan ártatlan vallomás a legaggasztóbb. Mert az a gyanúm, akkora űr szorong a lelkében, amekkorát egy kapcsolat mar nem, hanem csakis a virtuális világ tölthet ki. És ugyanennek a világnak lesz most Alexander segéd-, általános és ha minden jól megy, egyszer majd különleges úttörőjévé.

Szegény emberek! Baudelaire *A rossz virágában* pontosan leírta, mi kínozza őket:

Az Únalom! – szemén rest könny ragyog kövéren,

Hukát pőfékel és bitók felé mered:

Finom szömy! ugye őt te is jól ismered,

Én álszent olvasóm – képmásom – bús fivérem?

Talán ez készíti a szabad világ embereit arra, hogy olykor-olykor halálos eltökéltséggel kilépjenek valamiből, amibe egyszerűbb lett volna be sem lépni.

2000

Irodalmi és Társadalmi Havi Lap

LEGYEN ELŐFIZETŐNK! KETTŐT FIZET, HÁRMAT KAP!
KÉRJEN INGYENES MUTATVÁNYSZÁMOT!

Nyájas Olvasó!

Engedje meg, hogy a figyelmébe ajánljuk új előfizetési konstrukciónkat, melynek lényege egy egészen rendkívüli kedvezmény.

Előfizetőink mostantól fogva *minden harmadik lapszámhoz* ingyenesen jutnak hozzá.

Aki tehát félévre fizet elő, négyért fizet, de hatot kap.

Aki egész évre, az nyolc lapszám árérték megkapja mind a tizenkettőt.

A különleges árengedmény mind egyéni, mind közületi előfizetőinket megilleti.

Szeretnénk, ha Ön is előfizetne, szeretnénk, ha másoknak is felhívna figyelmét lapunkra.

(Bizony még iskolai könyvtárak is akadnak, amelyek nem járatják a 2000-t.)

Akár személy szerint Önnek, akár bármely, Ön által megjelölendő címre készséggel küldünk ingyenes mutatványszámot.

Megrendelőlap

Megrendelem egy évre / fél évre (az óhajtott rész aláhúzendó) a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lapot példányban.

Kérem az alábbi címre készíteni:

.....
(Az előfizető személy vagy intézmény neve)

.....
(Az előfizető személy vagy intézmény pontos címe)

Tudomásul veszem, hogy az előfizetés díja egy évre (1788.- helyett) csupán 1192.- Ft,
fél évre pedig (894.- helyett) csupán 596.- Ft.

A megrendelőlapot a következő címre kérjük küldeni vagy faxolni:

A 2000 szerkesztősége, 1133 Budapest, Kárpát utca 17., vagy telefaxon: (1)149-8542.

Magánszemélyeknek csekket, intézményeknek számlát küldünk.

